

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ARAP DİLİNDE NİDÂ ÜSLÛBU VE KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ
BELÂĞİ YÖNLERİ**

**EMİNE BEGÜM GAZİOĞLU
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Mesut CEVHER**

KIRIKKALE-2023

T.C.

**KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ARAP DİLİNDE NİDÂ ÜSLÛBU VE KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ
BELÂĞİ YÖNLERİ**

**EMİNE BEGÜM GAZİOĞLU
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Mesut CEVHER**

KIRIKKALE-2023

ONAY

Emine Begüm GAZİOĞLU tarafından hazırlanan ARAP DİLİNDE NİDÂ ÜSLÛBU VE KUR'AN-I KERİM'DEKİ BELÂĞİ YÖNLERİ adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâmi Bilimler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Mesut CEVHER

İmza.....

Temel İslâm Bilimleri, Kırıkkale Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Jüri Başkanı: Prof. Dr. Yakup CİVELEK

İmza.....

Temel İslâm Bilimleri, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. İbrahim FİDAN

İmza.....

Temel İslâm Bilimleri, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 06/10/2023

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada,

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Emine Begüm GAZİOĞLU

06/10/2023

ÖZET

ARAP DİLİNDE NİDÂ ÜSLÛBU VE KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ BELÂĞİ YÖNLERİ

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâmi Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans

Danışman: Doç. Dr. Mesut CEVHER

Ekim 2023, 110 Sayfa

Kur'ân âlemlere vahyedilmiş ölümsüz bir kelimedir. Herkes için hidayet, rahmet ve en doğru olana kılavuzluk eden kâdirdir. Rehberlik ederken içerisinde emirler, yasaklar, sualler, dilekler, nidâlar barındırır. Ancak bu usullerin kavranabilmesi için belâğî yönlerini de incelemek gerekir.

Bu çalışma Kur'ân'da geçen nidâları ve bu nidâların insan duygularına nasıl dokunduğunu ve zihinsel düşünce uyandırdığını konu edindi. Birinci bölümde konunun önemi ve hedefleri açıklandı.

İkinci kısımda nidâ ve münâdâ kavramları inceliş, hafz konularına değinildi. Nidâ edatlarının ve münâdânın kullanım alanları yer aldı.

Üçüncü ve son bölümde ise ayetlerde nidâ edatlarının kavram farklılığı ve belâğî yönleri incelendi. Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler verilerek belâgat yönleri gösterilmeye çalışıldı.

Son olarak sonuç kısmında, çalışma neticesinde ortaya çıkan bulgulara yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, ayet, nidâ, münâdâ, belâgat.

ABSTRACT

NIDA STYLE IN THE ARABIC LANGUAGE AND ITS ELECTIVE ASPECTS IN THE QURAN

Kırıkkale University

Social Sciences Institute

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Associate Professor. Mesut CEVHER

October 2023, 110 Pages

The Quran is an immortal word revealed to the worlds. It is the lamp that provides guidance, mercy and guidance to everyone. While guiding, it contains orders, prohibitions, questions, wishes and exclamations. However, in order to understand these methods, it is necessary to examine their rhetorical aspects.

This study is about the nida in the Quran and how these exclamations touch human emotions and arouse mental thoughts. In the first part, the importance and objectives of the subject were explained.

In the second part, the concepts of nida and munada were examined and the issues of hazf were touched upon. The usage areas of nida prepositions and munada were included.

In the third and last chapter, the conceptual differences and rhetorical aspects of nida prepositions in the verses were examined. An attempt was made to show the aspects of rhetoric by giving examples from the Holy Quran.

Finally, the findings of the study were included in the conclusion section.

Keywords: The Qur'an, verse, nidâ, münâdâ, rhetoric.

TEŞEKKÜR

Ciddi bir emek ve sabırla hazırlamış olduğum yüksek lisans tezimi bitirmenin şükrünü ve gururunu yaşıyorum. Öncelikle danışmanlığımı üstlenen, mesafelere rağmen araştırmamda desteğini her zaman hissettiğim danışman hocam Doç. Dr. Mesut Cevher'e;

Tez izleme komitemde kıymetli bilgi ve tavsiyelerle araştırmama yön veren, kritik noktalarda yapıcı eleştirileriyle araştırmamı şekillendiren hocalarıma;

Bana her zaman inanıp, güvenerek desteğini esirgemeyen ve yoğun çalışmam sırasında gösterdiği hoşgörüsünden dolayı kıymetli eşim Ata Gazioğlu'na;

Varlıklarıyla bana daima güç veren oğlum Eymen Ege ve kızım Gülhüma'ya;

Yoğun çalışmam sırasında bana daima inanarak ümit veren, ilim yolundaki ilk adımlarımı atmamda cesaretlendiren anneciğim Fatma Turhan'a;

Hayatım boyunca beni destekleyen, engin bilgisi ve kültürüyle bana örnek olan babacığim Sami Turhan'a;

Yaptığım ve yapmayı düşündüğüm her işte başarabileceğimi hissettiren ve bu konuda bana inanıp, benim de inanmam hususunda bana daima destek olan kardeşlerim Tuğçe Tosun ve Ali Turan Turhan'a

Teşekkürü bir borç bilirim...

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Kur'ân'ın tüm insanlığa yapmış olduğu nidâların incelenmesini ele almış ve analizini yapmıştır. Çalışma, ayetlerin retorik yönleri üzerine durmuş ve okunuş stilleri ile münâdânın üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Kur'ân'da geçen nidâ edatları “yâ” (يَا) ile sınırlı kalmıştır. Bu nidâlar, insanların ahlak ve davranış açısından ihtiyaç duyduklarını içerir. İnsan ruhuna her yönüyle hitap edip, dilekler ve yakarışlar içeren ayetler barındırır. İnananların faydalanabilmesi için Kur'ân'ı anlaması, bir keyfiyet değil mecburiyettir. Nitekim kişinin yaşadığı ve sorguya çekileceği dini anlaması, Allah'ın hüküm ve yönetimini anlaması demektir. Ancak Kur'ân'ı Kur'ân ile anlama ve yorumlama pek de sağlıklı bir yöntem değildir. Takdir edilmelidir ki Kur'ân'ı salt lafız-mânâ ekseninde anlamaya çalışmak ve mânâ yüklemek ayetlerin maksadı açısından yeterli olmayacaktır. İlk kez karşılaşılan terimler, çeşitli gramer konuları ve birbirine aykırı mânâların bulunması bu işin ehli müfessirlerden ve belâgat âlimlerinden yardım almayı gerektirir. İnsan nefsi; emir, yasak, temenni, inkâr, sorgulama gibi yönleriyle muhatap alınmıştır. Ayrıca Kur'ân; öğreti, ders ve kişiselleştirme konularını içermektedir. Muhatapların durumları ve bu durumların gerekleri ile tam bir uyum içerisinde.

Nidâ, diğer metotlar içerisinde; derin etki uyandırma, insan duygularına dokunma, etkili düşünceler uyandırma ve kanaat oluşturma nitelikleri ile öne çıkmaktadır. İnsanlar arasında bir iletişim aracı, uyarı, haber verme gibi maksatlar için kullanılır. Kur'ân'da nidânın ve belâgi özelliklerinin incelendiği bu çalışma, üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde araştırmanın amacı, konunun önemi ve hedefleri ile araştırmanın kaynakları ele alınmıştır. İkinci kısımda nidâ ve münâdâ tanımı verilip, ıstılahi tanımları yapılarak, kullanıldığı yerler tespit edilmiş ve hazf meselesi açıklanmıştır. Üçüncü kısımda ise belâgi yönden nidâ ve Kur'ân'da kullanıldığı yerlere nidâ harflerinin anlama yansıması açısından yer verilerek, nidânın hangi maksatla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu noktada Kur'ân'da kullanılan tek nidâ edatı olan “yâ”nın (يَا) münâdâya yaklaşım amacı ve çeşitliliği tespit edilmiştir. Ayetlerin lügat anlamına ek olarak belâgat ifadeleri de incelenmiştir.

Kur'ân'da nidâ değişmezken, ses tonu ve içerisinde bulunduğu durum ile amaca uygun farklılıklar gösterir. Bu çalışma da; çeşitli kaynaklar, tefsirler, daha

nce yayınlanmış tezler ve makaleler incelenerek, büyük bir özenle bu farklılıkları ve nedenlerini aktarmaya çalışmıştır.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖN SÖZ	vii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Konunun Önemi	2
1.3. Konunun Hedefleri.....	3
1.4. Araştırmanın Kaynakları ve Metodolojisi.....	3
2. NİDÂ ÜSLÛBU VE MÛNÂDÂ	5
2.1. Üslûp ve Nidânın Tanımı	5
2.1.1. Üslûbun Tanımı.....	5
2.1.2. Nidâ Kelimesinin Etimolojisi.....	6
2.1.3. Nidânın Terim Anlamı	7
2.1.4. النِّدَاء Kelimesinin Anlamını Ayetlerin Tefsiri ile Açıklama	8
2.1.5. Kime Nidâ Edildiğine Dair Açıklama.....	10
2.1.6. Nidânın Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanıldığı Yerler	12
2.1.7. Nahivcilere Göre Nidâ Edatlarının Kullanım Gayeleri.....	14
2.1.8. Nidâ Edatları ve Kullanım Alanları	17
2.1.8.1. Yâ (يَا)	18
2.1.8.2. E (إِ).....	19
2.1.8.3. Ey (أَيُّ)	21
2.1.8.4. Ây (أَيُّ).....	21
2.1.8.5. Eyâ (يَا)	22
2.1.8.6. Vâ (وَ).....	22
2.1.8.7. Heyâ (هَيَّا).....	22
2.1.8.8. Â (إِ)	22
2.1.9. Nidâ Edatlarının Hazfedilmesi.....	23

2.1.9.1. Hazf Kelimesinin Anlamı	23
2.1.9.2. Hazfin Sebepleri.....	24
2.1.9.3. Hazfin Çeşitleri	25
2.1.9.4. Nidâ Harflerinin Hazfedilmemesi	32
2.1.9.5. Nidâ Harfinin Hazfıyla Oluşan Belâgat	39
2.1.9.6. Mecaz ile Hazf Arasındaki Münasebet	40
2.2.1. Münâdâ Terimi.....	45
2.2.2. Nidâ Üslûbunun Amacı.....	46
2.2.3. Münâdânın Hazfı.....	47
3. NİDÂ FARKLİLİĞİNİN ANLAMA YANSIMASI	53
3.1. Kur'ân'ın İlk Muhatapları ve Nidânın Muhteviyâtı.....	53
3.1.1. Temenni Maksadıyla Yapılan Nidâlar	55
3.1.2. Menetmek Maksadıyla Kullanılan Nidâlar	58
3.1.3. Yol Göstermek Maksadıyla Kullanılan Nidâlar.....	61
3.1.4. İltifat Maksadıyla Kullanılan Nidâlar	62
3.1.5. Düşünmeye Sevk Etmek Maksadıyla Kullanılan Nidâlar.....	64
3.1.6. Ahlakî Normları Düzeltmek Maksadıyla Kullanılan Nidâlar	66
3.2. يا (Ya) Edatının Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımları	67
3.2.1. Milletlere Yapılan Nidâlar	69
3.2.2. Peygamberlere Yapılan Nidâlar	70
3.2.3. Hayvanlara, Cinlere ve Cansız Varlıklara Yapılan Nidâlar	74
3.2.4. Sıfatlarla Yapılan Nidâlar	76
3.2.5. İsme Yapılan Nidâlar	77
3.2.6. Allah'ın (c.c.) Peygamberlere Nidâları	79
3.2.7. Allah'ın (c.c.) Peygamber Hanımlarına Nidâları	81
3.2.8. Allah'ın (c.c.) Zülkarneyn'e (a.s.) Nidâsı	82
3.2.9. Allah'ın (c.c.) İbadet Eden Kullarına Nidâsı	82
3.2.10. Allah'ın (c.c.) Mutmaîn Nefis İçin Nidâsı	83
3.2.11. Rasûllerin, Kavimlerine Nidâları	84
3.2.12. Kavimlerin Rasûllere Nidâları	85
3.2.13. İnsanların Kendilerine Nidâları.....	86
3.3. Belâgat Açısından Kur'ân'da Nidâ	87
3.3.1. Hasret Çekmek ve İnlemek (التَّحَسُّرُ).....	90

3.3.2. Teşvik Etmek / İğrâ (الإغراء).....	92
3.3.3. İhtisâs / Özelleme (الإختصاص)	94
3.3.4. Zecr (الزَّجْر).....	96
3.3.5. Taaccüp (التَّعَجُّب)	98
3.3.6. Temenni (التمني)	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	103
ÖZ GEÇMİŞ	110

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	Aleyhi's-salâtuve's-selâm
c.	Cilt
c.c.	Celle Celâluhu
çev.	Çeviren
ed.	Editör
erişim	Erişim tarihi
haz.	Hazırlayan
h.	Hicrî
m.	Milâdî
md.	Maddesi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radıyallahuanh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
vb.	Ve benzerleri
yay.	Yayınevi
ts.	Tarihsiz
y.y.	Yayınevi yok

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın temel amacı, Arapçada nidâ üslûbu ile Kur’ân ayetlerindeki belâgat özelliklerini incelemek ve nidâ farklılığının anlama nasıl yansıdığını tespit etmektir. Bu çerçevede Kur’ân’daki nidâ çeşitliliği incelenmiş ve belâgat kaynaklarından bilgiler sentezlenip, farklılığın neden kaynaklandığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Kur’ân’ın dikkat çekme ifadelerinden biri olan nidâ üslûbu, duygulara dokunur ve derin etkiye sebep olma özelliği ile ön plana çıkar. İnsanın düşüncelerini harekete geçirir ve hoşluk te’sis eder. Kur’ân, mevcut olan durumu ve bu durumun gereği açısından yapılan nidâ ile mutabakat içindedir. Ancak Kur’ân’daki nidâ çeşitliliği, kastedilen duruma, konulara ve muhatapların konumuna göre çeşitlilik gösterir.

Kur’ân’da geçen nidâ edatlarının ardından mutlaka din anlayışı, sınır koyma, yaradılış amacına uygun davranmak maksadıyla bir uyarı yer almaktadır. İlâveten nidâ edatları hakiki ya da takdiren yakınlık anlamları da içermektedir. Buradaki yakınlıkla Allah’a (c.c.) münacattaki yakınlık kastedilirken, çeşitli formlarla ve tertip farklılığıyla anlamı güncellenmektedir.

Çalışma amacımızın iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, nidâ çeşitliliğinin bir yük hâline gelmediğini; aksine fazla düşünmeye gerek kalmadan, her zaman en doğru yerde ve zamanda, maksadına uygun şekilde geldiğini ifade etmektir. Bu noktada daha önceden yapılmış çalışmalar sentezlendi. İkinci olarak da bu çeşitliliğin; anlam ve ifadenin gereklerine, muhatapın konumuna, kısaca konunun bağlamındaki belâgi yorumlarına bakmaktır. Bu amaç doğrultusunda tefsirlerden, bunun yanında da klasik ve yeni dönem belâgat kaynaklarından istifade edildi. Çalışmanın önemini ve dildeki seçkin konumunu açıklayabilmek için konuyla alakalı çeşitli belâgat alanlarının incelemesi yapıldı. Kur’ân’da (zâhiren) geçen tek nidâ edatı olan “yâ” ve münâdâyı incelerken özenli ve dikkatli olmaya gayret sarf edildi.

1.2. Konunun Önemi

Kur'ân'ı anlamak için çeşitli tefsirler yapılmış, kıymetli eserler verilmiştir. Bunun yanında nahiv kitaplarıyla da dil bilgisi konuları işlenmiştir. Ancak nahiv ve tefsir ilimlerinin yanında tamamlayıcı olması açısından belâgat ilminden de faydalanmak gerekir.

Nidâ edatlarının karşındakinin dikkatini celbetme maksadıyla kullanılmasının yanında, münâdâyâ sorumluluk yüklediğini de gözlemledik. “Ey insanlar” diye başlayan ayetlerde iyi ile kötüyü ayırt etmede yol gösterilmiş ve insanın da bu durumu akletmesi istenmiştir.

Türkçede tüm ses tonları bir anlam yüklüdür. Cümle kurulmasa dahi tek bir ifadeyle, söylenmek istenen, muhataba ulaştırılabilir. Aynı durum diğer diller için de geçerlidir. Kişinin üzgün, mutlu, hoşnut veyahut öfkeli oluşunu ses tonundan kavrayabiliriz. Arapçada da durum böyledir. Arap toplumu nidâ için kimi zaman “ya” edatını kimi zaman da “e, ey, ây, vâ, eyyâ, heyyâ, â” edatlarını tercih eder. Ancak Kur'ân'da kullanılan nidâ edatı yalnızca “ya”dır. Nidâ bazen “*Ey iman edenler, hep birlikte Allah'a tövbe edin ki kurtuluşa eresiniz.*” (en-Nûr 31) emir cümlesi, kimi zaman “*Ey kullarım! Size korku yoktur.*” (ez-Zuhrûf 68) beyan edici cümle, kimi zaman da “*Ey babacığım! Neden işiten ve görmeyen bir şeye tapıyorsun?*” (el-Meryem 42) şeklinde istifhâm yöntemiyle gelebilir. Seslenişin kuvveti, muhatabın konumuna göre değişmektedir.

Çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara yapılan nidânın, mü'minler üzerinde bıraktığı etki ortaya konulmuştur. Bunu yaparken de tefsirlerden ve belâgat âlimlerinin eserlerinden faydalanılmıştır.

Hem Türkiye'de hem de diğer ülkelerde Arap dili grameri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunların hepsi çok kıymetli eserlerdir. Çalışmamız da bu eserlerden yola çıkarak, nidâ konusuna katkı sağlamayı hedeflemiştir. Başlığın, konunun tamamını içerdiği düşünülerek “Arap Dilinde Nidâ Üslûbu ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Belâgi Yönleri” olarak belirlenmesi uygun görülmüştür. Arap dili, belâgatı ve hususen Kur'ân'da nidânın nasıl ve ne sebeple istihdam edildiği, kullanımında okuyucuya verdiği mesaj ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Arap dili ve edebiyatında önemli bir yer tutan nidâ edatları ve münâdânın belâgi yönleri incelenmiştir.

1.3. Konunun Hedefleri

Kur'ân; insanlar arasındaki ihtilafları gidermek, insanları hayra ve hidayete davet etmek, şer'i hükümleri yüceltmek için gönderilmiştir. Bu davet, kimi zaman emir ve nehiy, kimi zaman fitneye karşı bir uyarı ya da teşvik ve korkutma maksadıyla Kur'ân'da geçen tek bir araçla, “ya” (يَا) ile gerçekleşmiştir. İki dünya saadetinin te'sis edilmesini hedefleyen Kur'ân; yasaklar, uyarılar, vaatler gibi kişiye özgü nidâlar içerir. Kur'ân-ı Kerim'de اسْلَدْ يَا أَيُّهَا hitabıyla gelen her ayet Mekki olup, bu ayetlerle inanan ve inanmayan kullara seslenilirken; آمَنُوا الَّذِينَ يَا أَيُّهَا ayetleri Medeni olup, bu ayetlerle sadece inananlar hedeflenmektedir.¹ Nidâdaki amaç, mü'minlere, nasıl davranmaları gerektiğini anlatıma belâgi üslûp katarak göstermektir. Ancak belâgat hususu tam olarak idrak edilmediği için ifadeler eksik kalmaktadır. Dolayısıyla bu yöntem daha da öne çıkarıldığında, müşkül gibi görünen ayetleri tam manasıyla anlamak kolaylaşacaktır. Bu çalışmada, nidâ üslûbu ve belâgat hususu izah edilmeye çalışılarak, nidânın farklılığının anlama yansımaları ve belâgi yönlerine de vurgu yapılarak, nüzul sebebi ile muhatap arasındaki anlam ilişkisini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.

1.4. Araştırmanın Kaynakları ve Metodolojisi

Araştırmada, öncelikle modern ve klasik belâgi kaynaklardan faydalanıldı. Ayrıca çeşitli mu'cemler ve tefsirler de kaynak olarak kullanıldı. Başta Zemahşerî *el-Keşşâf*, el-Hâşimî *Cevâhirü'l-belâga*, Fahreddin Râzî *Mefâtîhu'l-ğayb*, Ebu's-Suûd *Tefsîru's-Suûd*, Ferrâ *Me'âni'l-Kur'ân*, Teftâzânî *Muhtaşarü'l-me'ânî*, İbn Âşûr *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, İbn Uşeymîn *Elfiyye ibn Mâlik*, el-İsfahânî *el-Müfredât*, Sâbûnî *Şafvetü't-tefâsîr* gibi kaynaklardan faydalanıldı. Daha önce yapılmış tezler sentezlendi. Ancak konunun başka yönleriyle de ele alınması gerektiği fark edilmiş olup, nidâ farklılığının anlama yansıması ve belâgi yönleri kısmına çalışmada yer verildi. Kaynakların transkribe edilişi esnasında DİA üzerinden kullanılmasına dikkat edildi.

Kur'ân'ın tüm insanlığa hitaben kullandığı nidâlar incelenip, başlıklar altında tasnif edildi. Ayetlerin kendinden önceki ayetlerle olan bağlamı incelenerek, mecaz ile

¹ Abdullah Sert, “Ya eyyühennas (Ey insanlar)” hitabı olan âyetlerin tahlili (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 26.

oluşan belâgat sanatları öne çıkarıldı. Buna ek olarak muhatabın özellikleri dikkate alınarak, nidânın manaya etkisi açıklanmaya çalışıldı. Bunu yaparken nidâ içeren ayetler tespit edilip, başlıklar nidânın sebepleri ile birlikte tasnif edildi.

2. NİDÂ ÜSLÛBU VE MÛNÂDÂ

2.1. Üslûp ve Nidânın Tanımı

2.1.1. Üslûbun Tanımı

Kur'ân mânâ ve üslûp açısından mucizevî ve mukaddes bir kitaptır. İnsanların bir benzerini daha getirmekten âciz oldukları² Yüce kitabımız, belirli bir topluluğa değil, tüm insanlara hitaben gönderilmiştir.

Bu noktada onu okumak ve anlamak keyfiyet değil mecburiyettir. Kur'ân bir belâgat harikasıdır ve onu bir beşerin ortaya koyması imkânsızdır.

Ayetler, insanlara eşyanın hakikatini gösteren bir mercek gibidir. Allah-u Tealâ, insanlardan akıllarını kullanmalarını istemiş, bu hususta çeşitli ayetlerle ikazlarda bulunmuş, ikazlara uymalarının sonucunda onlara karanlıktan kurtulacaklarının müjdesini vermiştir. Ancak kitabın anlaşılması için, tefsir ve hadis gibi ilimleri bilmenin yanında Arap dilinin inceliklerini de bilip, Kur'ân'ı bütünü ile kavramak gerekir.

Kur'ân, sözleri ile insanların dikkatini çekmekte, bunu da belâgat ile süsleyip, anlamı zirvede bırakmaktadır. Kullanılan ifadeler, insanın pirüpak fıtratını tekrar uyandırmayı gaye edinir. Kur'ân'da geçen nidâ ifadeleri hâlâ tesirini korumakta olup, günümüz Arap dilinde de güncel ve yaygın olarak kullanılmaktadır.

سلب fiilinden türeyen üslûp kelimesi, “yol, uzun yol, yüz, yöntem, usul, metot, ağaçlar arasındaki yol, aslanın boğazı, hurma sırası, sanat, büyüklenme, burundaki yükselti (mecazen kibirlenmek, büyüklenmek), söylemede takip edilen usul ve yöntem” gibi anlamlara gelir. Kelimenin çoğulu şöyledir: “أساليب”³ Üslûp kelimesinin bir de “anlatma, oluş, değiş veya yapış biçimi, tarz”⁴ gibi anlamları bulunmaktadır. Görüldüğü üzere yakın anlamlar taşısa da Arap dilinde manası “bir sanatın uygulanış

² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018), 432.

³ Ebü'l Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem ibn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1997), 2.057.

⁴ TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr), (Erişim: 26 Ağustos 2021).

biçimi veya bir yolun gidiş şekli”⁵ olarak betimlendirilir. Bu ifadenin ayrıca “soygun, yağma” gibi anlamları olup, çeşitli ifade sanatlarında kullanılır.⁶ Yerli kaynaklarda ise “duygu veya fikri anlatmak için kullanılan kişisel anlatım usulü”,⁷ “etkin bir iletişim kurmak için başvurulmuş bir araç”⁸ gibi ifadelerle tanımlanır.

Yaratıcı, muhataplarına hitap için ayetlerinde etkileyici ifadeler kullanır. Sözlü kodlar ve aracı (Cebrail a.s.) vasıtası ile iletişime geçip, cümlelerin terkiibini ayetlerdeki ses tonu ile etkileyici bir biçimde emreder. Üslûp ile beşeriyetin tekâmül hâli alışlagelmiş kalıplarla değil, kendisine özgü ifadelerle anlatılır. Kullanılan bu dilsel ahenk, insanları hem yakinen etkilemekte hem de terkiibin ne kadar özgün olduğunu apaçık sergilemektedir.

2.1.2. Nidâ Kelimesinin Etimolojisi

Nidâ kelimesinin dilde iki ayrı kullanımı mevcuttur. Bunlardan ilki kesralı hâli, diğeri ise dammeli olanıdır. نداء kelimesi قتل fiilinin vezni gibidir. النّادي ise millet meclislerinin konuşmak için toplandığı makam manasına gelir ve kısaltılmış hâlinden daha çok kullanılır.⁹

Feyyûmî (ö. 770/1368-69), İbn Mâlik’i (ö. 672/1274) kastederek, yazarın nidâ kelimesini dört şekilde ele aldığını ifade eder. Şayet ندى kelimesindeki birlikte yapma eylemi sona erdiyse, bu mastarlar damme ve med olarak karşımıza çıkar. Ayrıca atılmaz ve “elif”siz formuna gelir. Damme ve med geldiğinde ise kesra ve med ile ihtiyaç olan lafza uyulmaz, aksine mânâ gözetilir. “دال” fiilindeki mastar çığlık ve uluma içindir.¹⁰

Nidâ kelimesi ayrıca suyun toplandığı “çiy, nem” anlamına gelen ندى harflerinden türemiştir. İbn Fâris’e (ö. 395/1004) göre nûn, dal ve illetli vav toplanmaya delalet eder. Dolayısıyla kelimenin iki anlam içerdiği görülmektedir. Aslında iki anlam da birbirini kapsamaktadır. Çünkü çiyin ya da nemin oluşması için toplanma gerekir ve ses de bir dua ve arzu anlamına gelir. Arapların “ağzı ıslak olanın belâgatı da hoş

⁵ Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, 1990), II/239.

⁶ Ebu'l Kâsım el-Hüseyn ibn Muhammed el-Râğıb el-İsfahâhî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dârü'l-Maârif, 2008), III/238.

⁷ Mustafa Nihat Özön, *Üslûp* (İstanbul: Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü, 1954), 282.

⁸ Aysu Erden, *Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri* (İstanbul: Genda Kültür Yayınevi 2002), 17.

⁹ Ahmed bin Muhammed bin Ali el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fî garîbi'l-şerhi'l-kebîr* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1368), 260.709. madde, 705.

¹⁰ Abdülkâdir Muhammed el-Mu'tasım Dehmân, *Esâlibu'n-Nidâ fî'l Kur'ân-ı Kerîm* (Mısır: Dâru'l-Ollaa, 2020), 17, 18.

olur” mecazı buradan gelmektedir.¹¹ Müfredât Elfâz el-Kur’ân adlı eserde nidâ kelimesini açıklarken; “*Kimin ağzı ıslak olursa sesi ve konuşması da güzel olur dolayısıyla ağzı ıslak olanın sözü de güzel olur zira belîğ olanın salyası çoktur.*” ifadelerini kullanır. Denilir ki ağaçlar, sudan, rutubetten oluşması sebebiyle ندى ismiyle isimlendirilir.¹²

Cevherî (ö. 400/1009) es-Sihâh adlı eserinde nidâ kelimesini “ses” olarak ele alır. Ona göre nidâ, izole edilmiş sesin yükseltilerek ortaya çıkışıdır.¹³

Ayrıca nidâ, bilinen özel lafızlarla yapılan bir duadır. Kur’an-ı Kerîm’de buyruluyor:

﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ ۖ أَعَجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ ۚ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ ۖ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى ۚ أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾

“Eğer onu yabancı dilde bir Kur’ân yapsaydık, ‘Ayetleri açıklasaydı ya! Arap’a acemce (yabancı dilde) bir Kur’ân mı?!.’ diyeceklerdi. De ki: ‘O, iman edenler için bir rehber ve şifadır; iman etmeyenlerin ise, kulaklarında bir ağırlık vardır. O, onlara karşı körlüktür. (Bu Kur’an), onlara uzak bir yerden bağırılıyormuş (gibi gelir).”¹⁴

Aşağıdaki ayette bulunan nidâ kelimesinin kullanımına bakalım.

﴿وَأَسْمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ﴾

“Bir seslenicinin yakın bir yerden sesleneceği o güne kulak ver.”¹⁵

2.1.3. Nidânın Terim Anlamı

Nahiv âlimlerine göre nidâ şu şekilde tanımlanır: ادعى – أنادى fiilleri yerinde, kavli söyleyenin istihdam edilen bir harfle, muhatap olunmasını istediği zatın kendisine yönelmesini dilemesidir.¹⁶

¹¹ Dehhâm, Esâlibu’n-Nidâ fi’l Kur’ân-ı Kerîm, 7-8.

¹² el-İsfahânî, Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dâru’s-Şâmiyye, 2009), 797.

¹³ Cevherî, es-Sihâh, ندا maddesi, 20.505/6.

¹⁴ el-Fussilet 41/44.

¹⁵ el-Kâf 50/41.

¹⁶ Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, el-Kazvînî, el-Îzâh fi ‘ulûmi’l-belâga thk. Garîd eş-Şeyh Muhammed, İmân eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-‘Arabî, 2004), I/244.

Nahiv kitapları nidâyı konulardan ayrı tutmamış, “çağırma” ya da “uyarma” gibi maksatlarla kullanıldığını dile getirmiştir. İbn Yaîş (ö. 643/1245) bu hususta nidâyı, muhatabı uyarma ve kendisine iletilen şeyi duyması için bir çeşit yönlendirme olarak değerlendirmiş, diğer âlimler de ona uymuşlardır.¹⁷

Yüksek sesle bağırma, ünlemek, birini çağırma, davet etmek anlamlarına gelen nidâ¹⁸ bir şeye ya da kimseye seslenmek anlamlarını içermektedir. Çağırma için yapılan davranışa nidâ, seslenen kimseye ise münâdâ (seslenen) denilmektedir. Şimdiye kadar nidâ kelimesi için çeşitli tanımlar yapılmışsa da, araştırmamıza göre en kapsamlı tanım şu şekildedir: “Hazfedilmiş bir eylemin konumuna geçen, birine hitap etmek veya onun ilgisine nail olmak gayesiyle ünlem anlamı ihtiva eden, birtakım hususi edatlar ile gerçekleşen, ibadetlerde de yararlanılan bir üslûptur.”¹⁹

Nidâ kelimesi “نَدَى - يَنْدِي” kök fiilinden gelip, nûn harfinin hem esresi hem de ötresi ile kullanılabilmektedir. Ayrıca müfâ’ele babından gelen mastarıdır. Türkçede de kullanmakta olduğumuz “الرغاء - الدعاء” kelimeleri ile aynı anlamı taşımaktadır.²⁰ Şiddetli duygu ve heyecanı kapsayan bu ifade ünlem bildirmekle beraber, sanatı kullananın ne kadar coşku, öfke ya da şiddet içerdiğini de dile getirmenin bir yoludur. Allah (c.c.) bu ifade ile tüm yaratılmışları ikaz ederken, bir yandan da tıpkı bir bilmece gibi kutsal çağırının amacını çözmemizi istemektedir.

2.1.4. النِّدَاء Kelimesinin Anlamını Ayetlerin Tefsiri ile Açıklama

Nidâ terimiyle alakalı bazı anlamları açıklığa kavuşturmaya çalışırken, bu alanda vazgeçilmez olan Kur’an metinlerine dikkat çekmeye çalıştık. Çalışmada, tercüme konusunda da kendini göstermiş bir âlim olan et-Tâhir ibn Âşûr’dan (ö. 1392/1973) edinilen bilgilere göre İbn Âşûr, Kur’an söylemindeki nidânın anlamını açıklamak için uygulamalı modeller kullanır ve harikulade görüşler ileri sürer. Örneğin:

﴿رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ ءَامِنُوا بِرَبِّكُمْ فَءَامَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْآبَرَارِ﴾

¹⁷ Tevfik Dehhâm el-Hayâtî, *en-Nidâ fi l-Kur’ân-i l-Kerîm* (Beyrût: Dâru’l Kütübü’l-İlmiyye, 1971), 10.

¹⁸ Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķāmûsü l-muḥîṭ* (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1994), nidâ md.; İbn Manzûr, *Lisânül-‘Arab*, 315; er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtâru’s-Sihâh* thk. Mahmut Hatır (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995), I/272.

¹⁹ Muhammed Zekerîya Kandehlevî, *Evcezü’l-Mesâlik ilâ Muvaṭṭâi Mâlik* thk. Takiyüddin en-Nedevî (Şam: Dâru’l-Kalem, 2004), II/5.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu l-‘Arab*, 318.

﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَاهُ زَوْجَهُۥ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسْرِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَلِيعِينَ﴾

“Biz onun da duasını kabul ettik, ona Yahyâ’yı bahsettik; eşini (o ileri yaşta çocuk doğurabilecek) hâle getirdik. Gerçekten onlar, hayırlı işlerde yarışılar, isteyerek ve korkarak Biz’e dua ederlerdi. Onlar, Biz’e derin bir saygı beslemekteydiler.”²⁶

Nidâ kimi zaman öfke kimi zaman azar kimi zaman da övgü içerirken, peygamberlere göre de farklılık göstermiştir. Örneğin ilk nidâ, yeryüzüne inen ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem’e (a.s.) yapılmışken, Allah kelimasına vasıtasız muhatap olan ilk peygamber özelliğine sahip olan da Hz. Mûsâ’dır (a.s.).

﴿وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا﴾

“O gün O, şöyle diyecek: ‘(İlah olduğun) sandığınız ortaklarımı ünleyin bakalım.’ Onlara yalvarmışlar ancak onlar kendilerine bir karşılık vermemiştir. Biz aralarına bir engel koyarız.”²⁷

Ayette nidâ etmek için kullanılan نَادُوا ifadesi, çağırmak ya da dua etmekten çok, uzakta olup, “müşriklerin yalanlarını ortaya koymak” maksadını gütmektedir. Yaraticı, dünyadayken onlara açgözlülükleri ve inandıkları uğruna hüsrana uğrayacaklarını belirtmektedir. Ayrıca buradaki amaçlardan biri de çağrıyı yapana yönelmektir. İlâveten izhâr (ortaya çıkarma) sanatı da kullanılmıştır.

Açıkça anlaşılıyor ki bazı müfessirler, nidânın vurgusunun manayı tamamıyla değiştirdiğini; emir, soru, nehiy ya da haber maksadıyla dile getirildiğini ifade etmektedirler. Nidânın asıl maksadı elbette muhatabın davete icabetidir, ancak kimi zaman bağlama göre amaç değişebilir.

2.1.5. Kime Nidâ Edildiğine Dair Açıklama

Kur’ân, olayları anlatırken mekâna temas eder ancak vermek istediği mesaja odaklanır. Çünkü önemli olan, kişinin adı değil verilmek istenen mesajdır. Mesela Hz. Dâvud (a.s.) neredeydi, bundan bahsetmez. Bazen kişinin adını bile vermez. Tüm eski Mısır krallarının unvanı olan “firavun” ve Yemen krallarının lakabı olan “tübba” kelimeleri buna örnektir. Mekânın ve mesafenin belirlenmesinin olayı

²⁶ el-Enbiyâ 21/90.

²⁷ el-Kehf 18/52.

şekillendirmekle bir ilgisi yoktur. Örneğin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kâfirlere sesleneceğini düşündüğümüzde, Hz. Peygamber (s.a.v.) de kâfirler de somutturlar. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kâfirlere sesleneceği zaman kullanmış olduğu nidâda bu kadar mesafe olduğunu söylemenin değeri nedir? Fiziki mekâna bakmak Kur'ân'ın niyetinden uzaklaşan bir düşüncedir çünkü olayların oluşu ile hiçbir ilgisi yoktur. Kur'ân, ibret ve hikmet mahalliyle ilgilenir. Aynı şekilde yaratan ve yaratılan arasındaki mesafelerde de manevi bir mesafe gözetilmez.

Kur'ân'da ayrıca sözden anlayan irfan sahibi, muhakeme edene seslenilir. Peki, yanıt? Amaçlanan gerçek ya da mecazi metafor neleri içermektedir? Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyruluyor:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

“Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Belki akıl edersiniz.”²⁸

Görüyoruz ki Kur'ân, kavimlere, topluluklara akletmeleri için gelmektedir. Kimi zaman da bu nidâlar, cansız varlıklara hitaben gelir.

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَسْأَمْ أَقْلِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

“Şöyle denildi: ‘Ey toprak, yut suyunu! Ey gökyüzü, açıl!’ Su çekildi; iş bitirildi, gemi Cudi üzerinde durdu. O zalim topluluğa ‘Defolun!’ denilmişti.”²⁹

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَجِبَالُ أُورِ مَعَهُ وَالطَّيْرُ وَالنَّارُ الْخَدِيدُ ۖ أَنْ أَعْمَلَ سَبْعِينَ وَفَدَّرَ فِي السَّرْدِ ۖ وَأَعْمَلُوا صَاحِبًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

“Yemin olsun ki Biz, Dâvud’a katımızdan bir üstünlük verdik. ‘Ey dağlar ve kuşlar, onunla birlikte tespih edin, (Siz de onunla birlikte söyleyin)’ dedik. Ayrıca ona ‘Bol bol zırhlar yap, onları iyice, güzelce biçimlendir’ diye demiri yumuşattık. İyi işler yapın. Şüphesiz Ben, her yaptığınızı gözetiyorum.”³⁰

Ayetlerin çevirilerinde iki yaklaşımda bulunabiliriz. Bunlardan ilki, hitap edilenlerin cansız varlık olup, karşılık vermesinin beklenmemesidir. Buradaki ikaz, mecaz

²⁸ el-Yûsuf 12/2.

²⁹ el-Hûd 11/44.

³⁰ es-Sebe 34/10, 11.

yoluyla yapılmıştır. Kur’ân, idrak sahibi bir kimseden başkasına nasihat etmemiş, uyarı metodunda da kimi zaman istiare sanatını kullanmıştır. Bu tür mecazlar Arap dilinde ziyadesiyle bulunmaktadır.³¹ Nitekim Kitap, indiği toplumun kültürünü de haiz olmaktadır.

Bir başka yaklaşım ise hitap edilen cansız varlıkların da anlayan bir iradeye sahip oldukları ki, Kur’ân’da şu ayet de bu yaklaşımı destekler niteliktedir:

﴿تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا﴾

*“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz, onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.”*³²

2.1.6. Nidânın Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanıldığı Yerler

Arap dilinde sıklıkla kullanılan nidâ, Kur’ân’ı Kerîm’de de hem bir edebiyat sanatı hem de seslenme maksadıyla karşımıza çıkar. Ancak günlük hayattaki nidâ çeşitliliğine rağmen Kur’ân’da yalnızca “ya” ilgeci yer alır. Örneğin; ‘نادي’ şekliyle on iki defa geçmektedir.³³ Bunun, Kur’ân’da on beş kez³⁴ geçtiği görülen bir diğer şekli de şöyledir: نادى ifadesi ise altı defa yer alırken,³⁵ نادينه şekliyle iki yerde bulunmuştur.³⁶ نديا nidâsına gelince; yalnızca Meryem suresi 73. ayette karşımıza çıkmaktadır.³⁷ Bir diğer nidâ ifadesinin، نودي şeklinde dört defa kullanıldığı tespit edilmiştir.³⁸ Kasas 46. ayette karşılaştığımız edat ise نادينا şeklindedir.³⁹ Sormak, hitap etmek anlamlarıyla kullanılan يناديهم ifadesi, Kur’ân’da dört defa bulunur.⁴⁰ ناديكيم،⁴¹ ينادي،⁴² ينادي،⁴³ ينادونك،⁴⁴ ينادونهم،⁴⁵ ينادونك،⁴⁶ ينادي،⁴⁷ ينادي،⁴⁸ ifadeleri yalnızca bir sefer yer

³¹ Zafer Kızıklı, “Edebî Bir Sanat Olarak Arap Belâgatinde Teşbih”, *Dini Araştırmalar*, 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 239.

³² el-İsrâ 17/44.

³³ el-Âl-i İmrân 3/193; el-Mâide 5/112/58; el-Meryem 19/52; el-Kasas 28/46, 65, 74; el-Ankebût 29/29; es-Sâffât 37/104; el-Fussilet 41/47; el-Alak 96/17.

³⁴ el-A’râf 7/44, 48, 50; el-Hûd 11/42, 45; el-Meryem 19/3; el-Enbiyâ 21/76, 83, 87, 89; eş-Şûrâ 42/10; es-Sâd 38/41; ez-Zuhrûf 43/51; el-Kalem 68/48; en-Nâziât 79/23.

³⁵ el-A’râf 7/46; el-Kehf 18/52; es-Sâd 38/3; ez-Zuhrûf 43/77; el-Kamer 54/29; el-Kalem 68/21.

³⁶ el-Meryem 19/52; es-Sâffât 37/104.

³⁷ el-Meryem 19/73.

³⁸ et-Tâ-hâ 20/11; en-Neml 27/8; el-Kasas 29/30; el-Cum’â 62/9.

³⁹ el-Kasas 29/46.

⁴⁰ el-Kasas 29/62, 65, 74; el-Fussilet 41/47.

⁴¹ el-Ankebût 29/29.

⁴² es-Sâffât 37/75.

alırken, نادا ifadesinin de dört yerde kullanıldığı saptanmıştır.⁴⁹ Son olarak ناديه⁵⁰ hâliyle beş sefer kullanılırken, ينادون⁵¹ edatıyla dört defa istihdam edildiği görülmüştür.

النَّدي kelimesi milletler için kullanılmış ve نادو – نادي şekliyle de hitap edilmiş olup, cemi' hâli الاندي şeklindedir. Ayet-i kerîmelerde şöyle buyruluyor:

﴿أَيُّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَتَيْنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾

*“Siz, hâlâ (cinsel ilişki için kadınları bırakıp), erkeklere gidecek, yol kesecek, meclisinizde edepsizlik, ahlaksızlık yapıp duracak mısınız? (Yaptığı bu uyarıya karşı) halkının verdiği cevap sadece ‘Eğer sözünde doğru olanlardansan, haydi bize Allah’ın gazabını getir.’ demeleri oldu.”*⁵²

﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾

*“O hemen kurultayını çağırсын.”*⁵³

النَّادِي kelimesi ise “bir topluluğun etrafındaki kavmi için seslenişi, bir konuda istişâre etmek üzere toplanmak” anlamlarına gelmektedir. Kâbe hizmetlerinin ve istişârelerin yapıldığı yer de toplu görüşme, konsey ya da kurultay anlamına gelen نَدْوَةٌ kelimesinden oluşmuş ve “dâru’n-Nedve” olarak isimlendirilmiştir. Buradaki kelimenin çoğulu da yine الاندي kelimesidir.⁵⁴

⁴³ el-Gâfir 40/32.

⁴⁴ el-Hucurât 49/4.

⁴⁵ el-Hadîd 57/14.

⁴⁶ el-Kalem 68/21.

⁴⁷ el-Âl-i İmrân 3/193.

⁴⁸ el-Kâf 57/41.

⁴⁹ el-A’râf 7/21; el-Meryem 19/24; es-Sâffât 37/75; en-Nâziât 79/16.

⁵⁰ el-Kasas 29/62, 65, 74; el-Fussilet 41/47; el-Alak 96/17.

⁵¹ el-Gâfir 40/10; el-Fussilet 41/44; el-Hucurât 49/4; el-Hadîd 57/14.

⁵² el-Ankebût 29/29.

⁵³ el-Alak 96/17.

⁵⁴ Dehmân, *Esâlibu’n-Nidâ fi’l Kur’ân-ı Kerîm*, 14.

2.1.7. Nahivcilere Göre Nidâ Edatlarının Kullanım Gayeleri

Nidâ edatlarının sayısı mevzusunda ortak bir karara ulaşılammıştır ancak bazı gramerciler nidânın Kur’ân’da kullanım amacını beş, altı, yedi ya da sekiz olarak zikrederler.⁵⁵

Birincisi: (الاذان) Ezan nidâsı:

﴿وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوءًا وَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ﴾

“(Onlar, siz) namaz için ezan okuduğunuzda, onu eğlence ve oyun yerine koyuyorlar. Bu, onların, akılları ermeyen bir güruh olmalarındandır.”⁵⁶

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınızda hemen Allah’ın zikrine koşun, alım satımı bırakın. Eğer bilerseniz, o sizin için daha hayırlıdır.”⁵⁷

İkincisi: (الدعاء) Dua:

﴿إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا﴾

“Bir zamanlar o, Rabb’ine gizli bir şekilde dua ederdi.”⁵⁸

﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾

“Eyyûb’u de hatırla! Hani Rabb’ine, ‘Şüphesiz benim başıma bir sıkıntı geldi, Sen merhametlilerin en merhametlisin!’ diye dua etmişti.”⁵⁹

Üçüncüsü: (التكليم) Konuşma:

﴿وَوَدَّيْنَهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ۖ﴾

“Ona Tûr Dağı’nın sağ tarafından seslendik. Konuşmak için onu kendimize iyice yaklaştırmıştık.”⁶⁰

⁵⁵ Dehmân, *Esâlibu’n-Nidâ fî’l Kur’ân-ı Kerîm*, 15.

⁵⁶ el-Mâide 5/58.

⁵⁷ el-Cum’â 62/9.

⁵⁸ el-Meryem 19/3.

⁵⁹ el-Enbiyâ 21/83.

﴿وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِنْ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَتْهُمْ مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾

“Sen aynı zamanda, Biz Mûsâ’ya seslendiğimiz zaman Tûr Dağı’nın yanında da değildin. Ancak sen, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir topluluğu uyarasın diye Rabb’inden bir rahmet olarak (gönderildin). Belki düşünüp öğüt alırlar.”⁶¹

Dördüncüsü: (الامر) Emir:

﴿وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنِ أَتَتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ﴾

“Rabb’in bir zamanlar Mûsâ’ya: ‘O zalimler topluluğuna, Firavun’un topluluğuna git. Onlar hâlâ sakınmayacaklar mı?’ diye seslendi.”⁶²

Beşincisi: (النفع في الصور) Ortaya çıkarmak:

﴿وَأَسْمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مَن مَّكَانٍ قَرِيبٍ﴾

“Bir seslenicinin yakın bir yerden sesleneceği o güne kulak ver.”⁶³

Altıncısı: (الاستغاثة) İstiğâse:

﴿وَنَادَىٰ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنِ افْضُوا عَلَيْنَا مِّنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهَا عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

“Cehennemlikler de cennetliklere şöyle seslenirler: ‘Lütfen suyunuzdan veya Allah’ın size verdiği rızıklardan bize de verin!’ ‘Doğrusu Allah, kesinlikle bunları oyunu, eğlenceyi kendilerine din edinen ve dünya hayatının kendilerini aldattığı kâfirlere haram kıldı.’ derler. Onlar bugünlerine kavuşacaklarını unuttukları ve ayetlerimizi inkâr ettikleri gibi, Biz de onları bugün unutacağız.”⁶⁴

﴿وَنَادُوا يَمْلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَّا كُنْتُمْ﴾

⁶⁰ el-Meryem 19/52.

⁶¹ el-Kasas 28/46.

⁶² eş-Şu’arâ 26/10, 11.

⁶³ el-Kâf 50/41.

⁶⁴ el-A’râf 7/50.

“Orada şöyle bağrışırılar: ‘Ey Mâlik, Rabb’in işimizi bitiriversin!’ O: ‘Siz, daha burada kalıcısınız.’ dedi.”⁶⁵

Yedincisi: (الوحي) Vahiy:

Bazı âlimler ise yedinci kısım olarak “vahiy amacıyla kullanıldığı” düşüncesini savunur. Örnek olarak şu ayeti verebiliriz:

﴿فَدَلَّيْهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْءُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾

“Bu şekilde kandırarak ikisini de yanılttı. Ağacı tattıkları zaman ikisinin de ayıp yerleri açılıverdi. Üzerlerini cennet yapraklarıyla yamamaya çalıştılar. Onlara Rableri şöyle seslendi: ‘Ben size bu ağacı yasaklamamış mıydım? Size, ‘Haberiniz olsun; bu şeytan, sizin apaçık düşmanınızdır.’ dememiş miydim?’”⁶⁶

Nidâ edatlarının beş olduğu kanaatinde olan Sibeveyhî (ö. 180/796) ise bunu şu sözlerle dile getirir:

الا سمع غير المندوب في يندبه به خمسة أشياء: يا و هيا و أي و ب الالف فأما

“Mendûb olmayan isme beş şeyle dikkat çekilir. Bunlar; yâ, eyâ, heyâ, ey ve eliftir.”⁶⁷

Görüldüğü üzere “وا” harfini nidâ edatından saymayan Sibeveyhî, bu görüşünü *el-Kitâb* adlı eserinde dile getirmiş olup, bu noktada Bağdat ve Basra ekolü gramercileri ile aynı fikri paylaşmaktadır. Bu düşüncesinin arkasındaki sebep ise nidâ ile mendûbun kullanılış amaçlarının birbirinden farklı olduğu kanaatinde olmasıdır. Hemfikir olmayan el-Müberred (285/898) ise nidâ edatlarını dile getirirken hemze için “elif-i istifhâm” ifadesini kullanmıştır.⁶⁸

Nidâ edatlarının altı adet (يا - هيا - أي - أ - وا) olduğunu savunan Zeccâc (ö. 337/949) ise nudbe harfi olan وا edatını, nidâ edatı olarak kabul etmiştir.⁶⁹ ez-

⁶⁵ ez-Zuhrûf 43/77.

⁶⁶ el-A'râf 7/22.

⁶⁷ Saif b. Abdurrahman bin Nasser el-Ârifî, *Ebü'l-Hasan Ali bin İsa el-Rûmanî Şerh Kitâb Sibeveyh* (Riyâd: İmâm Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Söz Dizimi-Morfoloji ve Filoloji Bölümü, Doktora Tezi, 1998), 213.

⁶⁸ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Muktadeb* thk. Muhammed Abdulhalik (Kahire: 1994), IV/233.

⁶⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min ibn Usfûr el-İşbili, *Şerhu'l-Cümel li'z-Zeccâcî* thk. Fevazu's-Şiar (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1998), II/177.

Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbn Ya'îş de Zeccâc ile aynı görüştedir. Aralarındaki tek fark, وا harfinin hem seslenme ifadesi hem de seslenilen (وا ile mendûb olan) olarak değerlendirilmesidir.

Zemahşerî ve İbn Ya'îş, يَا - أَيَا - هَيَا ifadelerinin yakın mesafede olmayanlar için (dikkatsiz, duyma yetisi olmayan); أَي ve آ ifadelerinin uzak mesafede olmayanlar için; وا harfinin ise acı duyma maksadıyla kullanıldığını tasavvur eder.⁷⁰

Ahmed el-Haşimî (1878-1943) *Cevâhirü'l-belâğa*'sında ve Süleyman Feyyâd (1929-2015) *İstihdâmu'l-hurûfi'l-'Arabiyye*'sinde bu edatların yedi adet olduğunu savunur. Yalnızca Kûfeliler bu rakamı sekize yükseltmiş ve edatların içerisine آ ve أَي harflerini eklemişlerdir.⁷¹ Suyûtî (ö. 911/1505) de nidâ edatları hakkında Kûfe ekolü gibi düşünür ve sekiz olarak değerlendirir.⁷²

Sonuç olarak gramerciler, aralarında nidâ edatlarının sayısı hakkında görüş ayrılığı olsa da, أَيَا, هَيَا, أَي, آ edatlarında hemfikir olmuşlardır. Kalan üç edattan وا edatına kimileri nudbe (matem, ağıt maksadıyla kullanılan nidâlar), kimileri de hem nudbe hem de nidâ demiştir. آ ve أَي edatı hakkındaki ihtilafın da lehçeye dair farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmüştür.⁷³

Ya, hemze ve vâ edatlarının dilde; ya ve hemzenin ise (ortak bir karara varılmamakla birlikte) Kur'an'da kullanıldığını söylememiz mümkündür.⁷⁴

Serrâc'a (ö. 378/988) göre nidânın asıl amacı, çağrılanın kendisine yönelmesini sağlamaktır ve üç kısma ayrılır. Bunlar müfred, muzaaf ve geniş zamana muzaaf olan nidâlardır.⁷⁵

2.1.8. Nidâ Edatları ve Kullanım Alanları

Kur'an-ı Kerîm, hidayet rehberi olan son ilahi kitaptır. Lafzî kalıplar ve mânâ deryası oluşuyla muazzam bir içeriğe sahiptir. Bu muhteviyâttaki konulardan biri de nidâdır.

⁷⁰ Muvaffakuddin Ya'îş b. Ali, İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal* (Mısır: İdâretü't-Tibâ'a el-Müniriyye, ts.), VIII/118.

⁷¹ Cafer Zeyrekli, *Arap Dilinde Nidâ Edatı ve Kur'an'ı Kerîm'deki Kullanımları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 8.

⁷² Celalüddin Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebubekir Ahmed Şemsuddin es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi Şerhu Cem'u'l-cevâmi'* thk. Ahmed Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1998), II/26.

⁷³ Mehmet Yakışık, *Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 8.

⁷⁴ Mehmet Dağ, "Dil ve Belâgat Açısından Kur'an Âyetlerinde Nidâ", *Ekev Akademi Dergisi*, 12/34 (Kış 2008), 123.

⁷⁵ Ebû Bekr ibn Serrac Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdadi, *el-Uşûl fi'n-naḥv* thk. eş-Şirbini Şeride (Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2006), I/329.

Uzaklara seslenişin sesli harfle bitişi, sesin hedefine ulaşmasına yardımcı olur. Bu sesleniş ifadeleri için Arapçada çeşitli edatlar kullanılmıştır.

2.1.8.1. Yâ (يَا)

Birçok dilde olduğu gibi Arapça dilinde de muhataba hitaben bazı nidâ ifadeleri kullanılır. Sıklıkla tercih edileni ise يَا edatıdır. Gramerde “أمّ الباب” (nidânın anası) olarak anılır.

Zemahşerî, İbn Mâlik (ö. 672/1274) ve İbn Hişâm (ö. 761/1360) gibi nahivciler bu edatın uzaktakiler için kullanıldığını ifade eder. İbnü'l Hâcib *el-Kâfiye* adlı eserinde, her ikisi için de kullanılabileceğini savunmuştur.⁷⁶ Oysa İbn Habbâz'a (ö. 639/1241) göre yalnızca yakın için kullanılır.⁷⁷

Bu edata şu ayeti örnek gösterebiliriz:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

*“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınızda hemen Allah’ın zikrine koşun, alım satımı bırakın. Eğer bilerseniz, o sizin için daha hayırlıdır.”*⁷⁸

Örnekte de görüldüğü üzere Allah (c.c.), Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ümmetine “Ey iman edenler!” şeklinde övücü bir vasıfla nidâ etmiştir ve bu hitap, Allah’ın inananlara verdiği değeri ifade etmektedir.

Âlimlerin genel kanaati, Kur’ân’da yalnızca يَا edatının kullanıldığıdır. Bu edat genellikle اَيُّهَا ile birlikte yer alır. Bu ifade ile kastedilen, Sîbeveyh’e göre anlamı pekiştirmektir. Görüşün temelinde nidâ edatının fazlalık oluşu, tekrara düşmesi yatmaktadır. Zemahşerî bu pekiştirmeye ek olarak mübâlağa amacıyla yapıldığını da ifade eder. Bu ifadesini şu sözlerle dile getirir: “Çünkü Yüce Allah, kullarına emirlerini, yasaklarını, öğütlerini, vaatlerini, tehditlerini, geçmiş toplumların durumlarını vs. nidâ etti. Bütün bunlar yapılan nidânın vurgulu ve edebî üslûpların en mükemmeliyle yapılmasını gerektirmektedir.”⁷⁹

⁷⁶ Ebû Amr Cemâlüddin Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye ve's-Şâfiye fî İlmi'n-Nahvi*, thk. Salih Abdülazîm eş-Şâir (Kahire: el-Edeb, 1923), 54.

⁷⁷ Ali b. Muhammed b. İsa Ebu'l-Hasan Nureddin en-Nahvi el-Eşmûnî, *Şerhu'l Eşmunî li Elfiyetî ibn Mâlik*, thk. Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabiyye, 1955), IV/6.

⁷⁸ el-Cum'â 62/9.

⁷⁹ Mehmet Dağ, “Dil ve Belâgat Açısından Kur’ân Ayetlerinde Nida”, 128.

Kur’ân’da “yâ” edatının yaratılanlara hitaben kullanılmasının yanı sıra, Arap dilinin edebî argümanlarında da çokça yer aldığını görmekteyiz. Aşağıdaki şiire göz atalım:

يَا كُلَّ الْحَاضِرِ وَالْمَاضِي بِأَعْمُرِ الْعُمُرِ
هَلْ تَسْمَعُ صَوْتِي الْقَادِمِ مِنْ أَعْمَاقِ الْبَحْرِ

“Ey şimdinin tümü ve geçmişin tümü

Ey ömürlerin ömrü

Denizin derinliklerinden gelen sesi duyuyor musun?” (Nizar Kabbâni)⁸⁰

Arap şiirinin de vazgeçilmezi olan “yâ” edatı, yazılı olduğu kadar sözlü iletişimde de en mühim üslûp malzemelerindendir.

2.1.8.2. E (إِ)

Hemze/elif sâmi dillerinden gelen geniş köklere sahip, kimi dillerde etkisini yitirmiş kiminde ise hâlâ yaşamını sürdüren bir sestir. Ayrıca iki hemze lafza ağır geleceği için Allah (c.c.) lafzı ile beraber nidâ hemzesinin kullanımına rastlanmamıştır.⁸¹ Edebî açıdan bakıldığında ise şiirde kullanımı, düz yazıdaki kullanımdan daha çok yer almaktadır.

Hemze/elifin kullanıldığı yer, anlamını da etkilemektedir. Çünkü hemze hem soru sormak amacıyla hem de nidâ için gelir. Gramercilerin ekseriyeti bu edatın yakındaki şahıs için kullanıldığını savunurken, seslenilen kişi uzakta olduğunda da sesin uzatılması gerekeceğini ileri sürerler.

أَرْبَّ الْكَوْنِ مَا أَعْظَمَ قُدْرَتَكَ وَأَجَلَ شَأْنِكَ

“Ey Âlemlerin Rabbi, senin kudretin ne kadar büyük ve makamın ne kadar yücedir.” ifadesinde kullanılan hemze, yakını ifade etmek içindir. Nidâ edatlarının sayısının yedi olduğunun kabul edilmesinin yanında, hemzenin de nidâ edatları içerisinde olup olmadığı hakkında ihtilaflar mevcuttur.

﴿أَمَّنْ هُوَ قَنِتٌ عَائَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ ۚ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۚ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ﴾

⁸⁰ <https://al-maktaba.org/book/31874/9963> (Erişim: 25 Ağustos 2023).

⁸¹ A. Yaşar Koçak, “Nahivde Hemze”, *Şarkiyat Mecmuası*, 1/16 (Kasım 2011), 102.

“Yoksa o (cehennemlik kişi); gece saatlerinde kalkan, secdeye kapanıp kıyam durarak daima görevini yapan, ahireti dikkate alan, Rabb’inin rahmetini uman kimse gibi olur mu? De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Bunu) ancak temiz akıllı olanlar anlar.”⁸²

Bazı âlimler, ayette geçen hemzenin (هُوَ أَمَّنْ) nidâ harfî olduğu söylerken ayetin takdirinin olduğu ve hafifletmek maksadıyla hemze kullanıldığını ifade eder. Ancak mealine de bakıldığında, cümle başındaki “elif”in bir soru edatı olduğu açıkça görülmektedir.⁸³ Hemze, hazfedilmiş soru edatının muadili şeklinde yer alır. Nitekim Doktor İbrâhîm Halîfe, Nisâ suresinin tefsirinde soru hemzesi hakkında şöyle der:

“İster isim ister fiil cümlesi olsun istifhâm, anlamlı bir cümleye ihtiyaç duyar. Önemli olan cümleye girmesidir. Mesela biz şöyle deriz: (أَمَحْمَدُ فِي الدَّارِ؟) ‘Muhammed evde mi?’, (أَقَامَ مُحَمَّدٌ؟) ‘Muhammed kalktı mı?’ Soru cümlesinin zikirde çoğu zaman karşılığı vardır. (أَقَامَ مُحَمَّدٌ أَمْ لَمْ يَقَمْ؟) ‘Muhammed kalktı mı kalkmadı mı?’ sorusunda ise hazfedilmiş ve zamirde kısaltma olmuştur. (أَقَامَ مُحَمَّدٌ؟) ‘Muhammed geldi mi?’ dediğimizde ise muhatabın zamiri eksik olana aittir. Yani (أَمْ لَمْ يَقَمْ؟) ‘Yoksa kalkmadı mı?’ manasına gelmektedir. Bazen bir şeyin atlanması gerektiğine hükmedilir ve işte o zaman hemzenin anlamsız bir cümleye girdiğini görürüz.”

﴿أَفَلَا لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

“‘Size de Allah’ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuh olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?’ dedi.”⁸⁴

Ayetteki hemze أَفَلَا... bir soru edatı hükmündedir. Dolayısıyla hemze edatı Kur’ân’ı Kerîm’de nidâ maksadıyla bulunmamaktadır. Diğer nidâ edatları gibi kendisinden sonraki münâdâyı etkiler. Bunun yanında asıl olarak istifhâm için kullanılsa da nidâ için kullanımına Arap şiirlerinde rastlamak mümkündür. İmru’l Kays, muallakasında şu şekilde ifade eder:⁸⁵

⁸² ez-Zümer 39/9.

⁸³ Dehmân, *Esâlibu’n-Nidâ fi’l Kurân-ı Kerîm*, 40.

⁸⁴ el-Enbiyâ 21/67.

⁸⁵ Muhammed Fâdıl es-Samerrâi, *Naḥvi’l ‘Arabî Ahkâm ve Meân* (Beyrut: Dâru’l-İbn Kesîr, 2014), III/331.

“Ey Fatma! Bu nazlanmayı bırak!”

أَفَاطِمَ مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّدَلِّي

“Benden ayrılmaya karar verdiysen
bana iyi davran!”

وَأِنْ كُنْتَ قَدْ أَرْمَعْتَ صَرْمِي فَأَجْلِي

2.1.8.3. Ey (أَي)

Bu edat; yakındakiler, orta uzaklıkta olanlar ve uzakta olanlar için kullanılır. Arapçada verilmek istenen mesaj, sözcük ve terkip kalıplarıyla oluşturulmuş cümlelerle muhatapta etki bırakmaktadır. Bu konuda da azamî başarı sağlandığı reddedilemez bir gerçektir. Yerine ve zamanına göre yapılan değişikliklerle mesaj, duygu ve bilişsel düzeyde muhataba aktarılmıştır. Duygu ve düşüncelerin dışa yansımalarıyla mesaj, sözlü kodlara ulaşmaktadır. Bu iletişimi dinamik hâle getirmek için sıklıkla اي edatı tercih edilir. Ancak diğer birkaç edatta olduğu gibi yakın için mi yoksa uzak için mi tercih edildiği noktasında ihtilâfa düşülmüştür. Diğer âlimler واي (hemze ve ey, yakın mesafe içindir) derken, el-Müberred ve el-Cezulî (ö. 607/1210) yakın için kullanıldığını savunur.⁸⁶

Tercümesi ile tamamîyet bulmasa da bu edatı zihnimize nakşedecek bir dize ile gösterelim.

يَا دَارَ مَيَّةَ بِالْعَلْيَاءِ فَالْسَّنْدِ

أَقْوَتَ وَطَالَ عَلَيْهَا سَالِفُ الْأَبْدِ

“Ey Meyye’nin yükseklerde ve kayalıklardaki yurdu!”⁸⁷ (Nâbiğa ez-Zübyâni)

Kendine mahsus birtakım üslûbu olan şair yine hitabında “ey” kalıbını tercih etmiş ve maksada ulaşmak için nidâ edatını ustaca kullanmıştır.

2.1.8.4. Ây (أَي)

Daha önce de dile getirdiğimiz gibi bazı edatların nidâ olup olmadığı, gramerciler tarafından muallakta kalınmış bir konudur. Bunların içerisinde olan اي edatı için, İbnu’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*⁸⁸ ve Muhammed b. Sâlih’in *Şerhu’l Elfiyye*⁸⁹ adlı eserlerinde yakın için kullanıldığı ifade edilir. Bu nidâ edatı همزة + أَي

⁸⁶ el-Mukrî, *Üslûbun-Nidâ*, 12.

⁸⁷ <https://www.alldiwan.net/poem2003.html> (Erişim: 18 Temmuz 2022).

⁸⁸ İbnu’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 54.

⁸⁹ Muhammed b. Sâlih, *Şerhu’l Elfiyyeti ibn Mâlik* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1929), III/348.

birleşimidir. Sîbeveyhî, “sizi dinleyen ve sesin uzatılmasına ihtiyaç duyulmayan akrabayı uyarmak için” kullanıldığını söyler.⁹⁰

2.1.8.5. Eyâ (أَيَّا)

Cevherî, bu edatın hem uzaklık hem de yakınlık bildirmek için kullanıldığını savunsa da,⁹¹ gramerciler ekseriyetle uzaklık ifadesine ait olduğunu kabul ederler.⁹²

2.1.8.6. Vâ (وَ)

İbn Ya’îş *el-Mufaşşal* şerhinde bu edatın nudbe⁹³ için kullanıldığını dile getirmiştir.

2.1.8.7. Heyâ (هَيَّا)

Genel kaniya göre eyâ (أَيَّا) ya da heyâ (هَيَّا) diye bilinen bu edatlar uzaklık için kullanılmaktadır. Her ne kadar hâ harfî hakkında ihtilâf olsa da kimi âlimler bu harfin bedeli olduğu kanaatindedir.⁹⁴ İbn Burhân (ö. 808/1405) bu görüş hakkında şu sözleri dile getirir: “*Eyâ uzaklık ve yakınlık için kullanılır.*”⁹⁵

İbn Hişam, *el-Muğnî* adlı kitabında هَيَّا edatının aslında اُ - يَّا olduğunu ve hemzeden bedel⁹⁶ olduğunu savunur.⁹⁷

2.1.8.8. Â (آ)

Cevherî, *eş-Şihâh* kitabında bu harfin, med içerdiği için arada mesafe bulunan, ötelere hitap maksadıyla sarf edildiğini dile getirmektedir. Sîbeveyhî ise nidâ edatı olarak kabul etmez.

Nidâ edatlarına topluca göz gezdirirsek şöyle bir tablodan bahsedebiliriz.

أَيَّا - اُ	أَيَّا - هَيَّا	يَّا
Yakındakiler için	Uzaktakiler için	Yakın ve uzaktakiler için

⁹⁰ Dehhâm, *en-Nidâ fi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 13.

⁹¹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh* (Beyrut: el-Mektebeti'l-'Asriyye, 2007), 607.

⁹² Muhammed b. Sâlih, *Şerhu'l Elfiyyeti ibn Mâlik*, III/349; Dehhâm, *en-Nidâ fi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 14.

⁹³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, II/13.

⁹⁴ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi 'fi Şerhu Cem 'u'l-cevâmi*, II/27.

⁹⁵ <https://shamela.ws/book/17712/686#p6> (Erişim: 28 Kasım 2022).

⁹⁶ Meddi bedel: Kelimede iki hemze olunca, ikinci hemzeden bedel birincinin harekesi cinsinden med yapmaktır.

⁹⁷ el-Mukrî, *Üslûbu'n-Nidâ*, 12.

2.1.9. Nidâ Edatlarının Hazfedilmesi

2.1.9.1. Hazf Kelimesinin Anlamı

Hazf birçok dilde başvurulmuş edebî bir sanat olmakla birlikte Arapçada da sıklıkla kullanılmaktadır. Arap dilinin belirgin özelliklerinden olan îcâz hem dilin belâgi yönünü ortaya çıkarmak hem de lisanda hafifliği sağlamak maksadıyla sıklıkla yer alır. İbn Cinnî (ö. 392/1001) *el-Haşâ'iş* adlı kitabında hazf konusunu ele alırken Arapların cümleyi; müfred, harf ve hareke şeklinde kullanımdan çıkardıklarını ifade etmiştir. Cümledeki kasede (yeminde) bu durumu iki kısma ayırır. **فَعَلْتُ لَا وَاللَّهِ** ve **فَعَلْتُ أَقْسَمُ بِاللَّهِ** cümlelerinin aslı **أَقْسَمُ بِاللَّهِ** formundadır. Ancak fiil ve fail hazfedilmiştir. Böylelikle geriye mecrur biçimiyle hâl kalmış ve cevabı da mahfuz olmuş cümlelerin delili olarak kalmıştır. “Arapçada Cesaret” ana başlığı altında yer verdiği hazfe; “ekleme”, “sunma”, “erteleme” ve “çarpıtma” gibi anlamlar da yükler.⁹⁸

Belli harflerin kullanılmadan söylenmesiyle oluşan bu sanat, kimi zaman yer verilmeyen harflerin noktalı veya noktasız oluşu ya da bitişik ve ayrı yazılması şeklinde farklılık gösterir. Bazen de harfler tamamıyla ortadan kaldırılır.

Bununla beraber geçişli fiiller de çoğu zaman belirli bir fiil olmayabilir ve onların durumu da geçişsiz fiil gibidir. Ancak lafzen ve takdire görünmezler. er-Râzi (ö. 606/1210) bu hususta; **يَفْعُ وَيَضُرُّ وَيَنْهَى وَيَأْمُرُ وَيَعْقِدُ يَحُلُّ فَلَانَ** örneğini verir ve bunların hepsinden kastın o şeyin kendi içindeki manasını ispat etmek olduğunu ifade eder. Buna delil olarak da şu ayeti getirir:

﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!”⁹⁹

Buradaki mânâ, “Metin bilgisi kastedilmeksizin, ilim sahibi kimse ile bilgisi olmayan eşit midir?” şeklindedir. Ancak bazı kelimeler cümledeki dizayna göre hazfedilmiştir. Yine başka bir ayette şöyle buyrulur:

﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكٌ وَابْكِي﴾

⁹⁸ Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsîli İbn Cinnî, thk. Muhammed Ali en-Neccâr *el-Haşâ'iş* (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 2008), 354.

⁹⁹ ez-Zümer 39/9.

“Güldüren de O’dur ağlatan da.”¹⁰⁰

Ayetteki kasıt şu şekilde olmalıdır: “Dirinin ve ölünün kendisinden olduğu O’dur.” Ancak bir önceki ayette olduğu gibi hazfedilmiş ve anlam, her ne kadar kısaltmaya gidilse de edebî açıdan zenginleştirilmiştir.

Lügat mânâsı olarak hazf (حذف) kelimesi “bir şeyi kesmek”, “bir şeyden kesip koparmak”, “iptal etmek”, “atmak” manalarını taşımaktadır. Dil bilgisinde kesme işareti derken “علامة الحذف”, ses düşmesi içinse “حذف الصوت” ifadesi yer alır. Ve şiirlerde bu kelime sıklıkla geçmektedir. İmru’l-Kays’ın şiirine bir göz atalım:

لَهَا جِبْهَةٌ كَسْرَاتِ الْمَجَنِّ حَذَفَهُ الصَّانِعُ الْمُقْتَدِرُ

“Onun, muktedir sanatkârın yapıp hazırladığı kalkan sırtına benzer bir alnı var.”¹⁰¹

Görüldüğü üzere hazf kelimesi çok eskilere dayanıp, muallakât şairlerinin şiirlerinde bile kullanılmaktadır.

2.1.9.2. Hazfın Sebepleri

Dil, toplumlar arasında iletişimi sağlayan canlı bir mekanizmadır. Her dilin kendine özgü farklılıkları olduğu gibi bireysel olarak da kullanılan ifadelerde anlatım farklılıkları mevcuttur. Aşağıdaki ayet, o gün yaşayan Arap toplumunun kendi yaşam tarzlarına ve anlayış biçimlerine göre mükemmel bir hitap ediş şeklidir:

﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِئُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَنُنَذِرَ بِهِ قَوْمًا لَّدَا﴾

“O (Kur’an’ı) sırf kendisiyle muttakileri müjdeleyesin, inatçı topluluğu da uyarasın diye senin dilinde indirerek kolaylaştırdık.”¹⁰²

Her şairin bir “cin”i olduğuna inanılan ortamda¹⁰³ bu etkili sözlerin kaynağı düşünceye sevk etmiştir.

Kur’ân, o dönemin şairlerinin kullandığı pek çok ifade ve mecazları içinde barındırarak, tabii ki mahlukattan nice üstün ifade biçimleri ile sözlü kültüre sahip sanatlarına derin manalarla karşılık vermektedir. Kullanılan dil o derece üstündür ki

¹⁰⁰ en-Necm 53/43.

¹⁰¹ Kutbettin Ekinci, *Kur’ân’da Hazf* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 6.

¹⁰² el-Meryem 19/97.

¹⁰³ Faruk Çiftçi, “Arap Geleneğinde Şair ve Cin İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, 6/13 (Güz 2002), 317.

“fasih” olarak ifade edilen, en seçkin ve açık dil olarak karşılığı olan ayetler Velid bin Muğîre’nin (ö. 1/622) de dikkatini çekmiş ve o, hayranlığını gizleyemeyerek şu sözleri dile getirmiştir: *“Allah’a ant içerim ki, Muhammed’den öyle bir söz duydum ki, ne beşerin ne de cinlerin lafızlarıdır. Onda bir hoşluk ve bir muhteşemlik vardır. Onun başı verimli, sonu ise bolluktur.”*¹⁰⁴

Mukaddes kitap öyle etkili olmuştur ki, Arap dil biliminin esasları ona göre belirlenmiştir. Bunun yanında Arap şairlerinin şiirleri, meseller ve Bedevilere ait ifadeler de bu yola hizmet etmiştir.

Kur’ân’da da hâkim olan, fasih diye nitelendirilen ve hayranlık uyandıran dil, içinde bulunulan sosyokültürel çevre de düşünüldüğünde ve hitabet tarzları da baz alındığında, insan kelâmının yanından dahi geçemeyeceğinin apaçık kanıtıdır. Bunun yanında, araştırmalarımızın sonucunda anlaşıyor ki samimiyetten, Arap dilinin özelliklerinden, muhatabın durumuna bakılarak veya belâgattaki ritmin akışı için hazf yapılabilmektedir.

2.1.9.3. Hazfın Çeşitleri

Mânâ olarak hazf, söylenilmesi gerekli olmayan sözün, cümlede zikredilmemesidir.¹⁰⁵ Hazf; fonetik ve dil bilimsel olarak diller arası farklılık gösterse de, ortak bir özellik olarak var olur. Aynı dili konuşan toplumlar arasında yarım bırakılan bir cümle ya da öge kendiliğinden doldurulur, çoğu zaman fark edilmez bile.

Arap toplumunda okuma yazmanın yaygın olmayışı, şiir ve hitabet kabiliyetlerini geliştirerek kelamı en süslü hâl ile ifade etmelerinde bir nevi doğal ilham kaynağı olmuştur. Câhız (ö. 255/869), lafız ile birçok manayı ifade etme anlamına gelen îcâzı açıklarken şu cümleleri kullanır:

“Öğrendik ki şiir söyleyenler, sec’i yapanlar, kafiyeli kelime kullananlar, süslü nesir sunanlar, anlamda derinleşenler, vezni kullananlar, yerme ifadelerini çok kullanmayanlar ve az lafızla ifade edenler; kendiliğinden yetenekli, nefse sükûnet

¹⁰⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsîri*, VI/256.

¹⁰⁵ Ebubekir Ali b. Abdullah el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb* (Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-Hilâl, 1987), II/75.

veren kişiler olarak daha çok övülürler ve dinleyenler için kalplerde en güzel şekilde yer edinirler.”¹⁰⁶

Lafzen hazfedilmesinin dışında bilinen bir etkiye sahip bir başka kategori de vardır. Bunlar üç amaç doğrultusunda kullanılır. İlki, mef’ûlün/tümlecın durumunun bir ifadesi olmadan öznenin durumunu anlatmasıdır. Kural şudur: Fiilin kanıtlanması söz konusu olduğunda mef’ûlün bihi atlamak daha iyidir.¹⁰⁷ Ayeti celîlede de örneklerini görmekteyiz.

﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ۝ فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ﴾

“Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. Onların biraz ötesinde de (hayvanlarının suya gelmesini) engelleyen iki kadın gördü. Onlara, ‘Meseleniz nedir?’ diye sordu. ‘Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulayamayız; babamız da çok yaşlı, dediler.’ Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekilip, ‘Ey Rabb’im! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!’ diye niyazda bulundu.”¹⁰⁸

Ayette mef’ûlün bih dört yerde eksiltili hâlde gelmiş yani hazfedilmiştir. Manası şu şekildedir: Koyunlarını ve davarlarını sulayan bir topluluk ve sürülerini güden iki kadın buldu. Ve kadınlar “Çobanlar ayrılmadıkça biz koyunlarımızı sulamayız.” dediler. Hz. Mûsâ (a.s.), kadınların yanında deve görse idi belki de hemen yardım etmezdi. Çünkü devenin içeceği su miktarı fazladır ve çok vakit alır, ayrıca deve sabırlıdır. Ancak koyun hem az su içer ve çabuk doyar hem de sabırsızdır. Fakat burada sulanan, ister koyun ister deve olsun, gayenin dışındadır. Ayet, yasaklamanın “kardeş” mesabesinde biri için uygun olmadığını da anlatmak ister.

Burada dört yerde mef’ûlün bih hazfedilmektedir. Ayetin وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ kısmından sonra yer alması gereken مواشهم (onların hayvanları) bulunmamaktadır. Devamında, امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ kısmında da hazfedildiğini مواشهما (o ikisinin hayvanları) terimin olması gerekirken yer almadığını görüyoruz. Daha sonra قَالَتَا لَا نَسْقِي

¹⁰⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî, *el-Beyân ve’t-tebeyyün*, nşr. Muhammed Abdusselam Hârûn (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1998), IV/28.

¹⁰⁷ İmâm Fahrreddin er-Râzi, *Nihâyetü’l-îcâz fî dirâyeti’l-i’câz* (Beyrut: Dâru’s-Sader, 1863), 209.

¹⁰⁸ el-Kasas 28/23, 24.

cümlesinden sonra gelmesi beklenen مواشنا (hayvanlarımız) kelimesinin bulunmadığını görüyoruz. Son olarak فَسَقَى لَهُمَا tabirinden sonra مواشهما (o ikisinin hayvanları) ifadesinin atıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Türkçede de, cümlelerin anlamı bozulmayacaksa ve sonucu değişmeyecekse mef'ûlün hazfedilmesi yer alır. Örneğin “Sami, dersini dinler, çalışır ve başarılı olur.” dediğimizde “ders” kelimesini hazfetmiş oluyoruz.

Hazfın bir diğer sebebi ise belirli bir mef'ûlün bihten bahsetmek niyetinde olduğunda bu isteği göstermek için mef'ûlün bihin kendisini atlamaktır. Örneğin “Onu dinledim.” denildiğinde kastedilen, kulaklarla dinlemektir. Ancak buradaki eylem göz kapaklarıyla yapılan işi kastetmektedir ve “Göz kapaklarımla dinledim.” gibi abes bir cümle kullanmamak için hazfedilir.

Günlük hayatta cümle kurmak istediğimizde tekrara girmemek için kelimeyi hazfederiz. Örneğin “Bana yardımda bulundu. Ben de Ali'ye yardım ettim.” dediğimizde cümlelerin aslı “Ali bana yardım etti. Ben de Ali'ye yardım ettim.” şeklindedir. Ancak ismi iki kez zikretmiyoruz. Bunun örneklerini لَوْ ve ceza edatlarından sonra gelen ayetlerde görmekteyiz.

﴿وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ أُسْتَطِيعَتْ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهَدْيِ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾

*“Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O hâlde sakın cahillerden olma!”*¹¹⁰

﴿وَعَلَى اللَّهِ فَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَلَكُمْ أَجْمَعِينَ﴾

*“Doğru yol, Allah’a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.”*¹¹¹

Ayetlerin takdiri şu şekildedir: “Allah, size doğru yolu göstermek isteseydi, sizi doğru yola ulaştırırdı.” Ancak ayette olduğu şekliyle gelip, hazfedilmiştir.

Bu durumun doğruluğunu ispat edenlerden biri de Arapların şu sözüdür. Ahmed bin Yahya’dan Muhammed bin Hasan’a rivayetle: طليحان الناقة راكب (Dişi devenin binicisi

¹⁰⁹ er-Râzi, *Nihâyeti'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz*, 210.

¹¹⁰ el-En'âm 6/35.

¹¹¹ en-Nahl 16/9.

Tuleyhan'dır). Deyime bakıldığında iki anlam görülebilir. Bunlardan ilki; devenin zikrinin önce gelmesidir. Dolayısıyla zikir önce geliyorsa benzerine işaret ediyordur. Örnekleri ayetlerde de karşımıza çıkar:

﴿وَقَطَعْنَاهُمْ أَثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَنَهُ قَوْمُهُ أَنْ أَضْرِبَ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ أَثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَمَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

*“İsrâiloğullarını nesillere göre on iki topluluğa ayırdık. Halkı kendisinden su istediğinde Mûsâ'ya, ‘Asânı taşa vur!’ diye vahyettik. Taştan on iki göze fışkırdı.”*¹¹²

Yukarıdaki ayette ضرب fiili ikince kez zikredilmemiş, mâtuf olduğu için hazfedilmesi uygun görülmüştür. Deyime geri döndüğümüzde ikinci bir manaya daha değinmek gerekir. Bu da راکب الناقة طليحان ای راکب الناقة والناقة طليحان (Devenin binicisi hürdür, yani deve de hürdür) şeklindedir.¹¹³

Asırlar önce yazılan, Reşîdüddin Vatvât'ın (ö. 573/1177) *Ĥadâ'îku's-Sihr*'inde hazf meselesi şu şekilde dile getirilir: *“Bu sanat, şairin şiirinden, nazmından ya da nesrinden ya da kitabından bir harfî veyahut daha fazlasını çıkarmasıdır.”* Örnek olarak da Vâsıl bin Atâ'nın (ö. 131/748) yaşadığı şu olayı ekler. Fesahat ve belâgatta seçkin bir kişiliğe sahip alan Atâ, “r” harfini telaffuz ederken, peltek olduğu için belâgatta ayırt edilir. Bu yüzden bu harfî kullanmaktan imtina eder. Bunu bilen topluluk ona bir yazı gösterip, nasıl okunduğunu sorar: فَرَسَكَ وَإِرْكَبَ رَحْمَكَ طَرْحَ ! (Mızrağını at ve atına bin). Sormalarındaki kasıt, içerisinde bulunan bolca “r” harfini telaffuz etmeye zorlamaktır. Ancak Atâ onlara şöyle bir cevap verir: جَوَادِكَ وَإِعْلُ قَنَاتِكَ أَلْقِ (Maskeni tak ve atına bin). Böylece herkes onun, “r” harfini atarak sözü yeniden dizayn etme yeteneğine hayran kalır.¹¹⁴

Hazf meselesinin başka dillerde de mevcut olduğunu dile getirmiştik. Arapçaya yakınlığı münasebetiyle şu bilgiye de yer vermek istedik. Farsçada “elif” harfinin hazfedilmesine rastladık.

دولت قرینه حضرت تست و نعمت نتیجه خدمت توهرکه بصدر رفیع و حضرت منیع تو تمسک کنت بعز

مخلد و فخر مؤبد رسن

¹¹² el-A'râf 7/160.

¹¹³ İbn Cinnî, *el-Ĥaşâ'îş*, 290.

¹¹⁴ Reşîdüddin Muhammed bin Mahmûd Vatvât tercüme İbrâhîm Emîn, *Ĥadâ'îku's-sihr* (Kahire: Matbaa li Cenneti't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1945), 166.

Şu anlama gelir: Devlet, senin varlığına yoldaştır ve lütuf hizmetinin bir sonucudur. Kaynağa olan yakınlığınız sonsuz zafere ve gurura yol açar.

el-Harîrî (ö. 516/1122) hazf hususunu, beyitlerindeki noktalı harfleri atarak göstermiştir:¹¹⁵

أَعَدُّ لِحَسَادِكَ حَدَّ السِّلَاحِ وَأَوْرَدُ الْآمَلَ وَرَدَ السَّمَاحِ
وَصَارِمَ اللِّهْوِ وَوَصَلَ الْمَهَا وَاعْمِلَ الْكَوْمَ وَسُمْرَ الرَّمَاحِ
وَاسِعَ لَادْرَاكِ مَحَلِّ سَمَا عَمَادُهُ لَا لِأَذْرَاعِ الْمِرَاحِ
وَاللَّهُ مَا السُّودُّ حَسُوُ الطَّلَا وَلَا مَرَادَ الْحَمْدِ رَوْدُ رَاحِ

Daha çok eski şiirlerde karşımıza çıkan bir diğer hazf türü ise bir kelimenin yalnızca bir harfi ile işaret edildiği şeklidir. Şüphesiz ki buna en güzel örnek, Nuaym (Lukaym) b. Evs’in şiiridir:¹¹⁶

بِالْخَيْرِ خَيْرًا وَإِنْ شَرًّا فَآ وَلَا أُرِيدُ الشَّرَّ إِلَّا أَنْ تَا

(İyilik iyidir ve kötülük de kötüdür. Sen istemediğin sürece ben kötülük istemem.)

Görüldüğü üzere beyitte, Arapçada bir anlam ifade etmeyen فا ve تا harfleri yer alıyor. Ancak burada kullanılan harflerin aslı فَا için فَشَّرَ, تَا için ise تَرِيدَ maksatlıdır. Cahiliye şairlerinden olan Nuaym, bu muhteşem ifadesi ile yalnızca kulaklara değil, yüreklere de hitap eder.

Lafızda sadeliği ve hafifliği sağlama veyahut zamanın kısıtlı oluşu sebepleriyle yapılan hazf için onun delaleti olacak bir ipucunun da bulunması şarttır. İktifâ olarak isimlendirilen bu hazf türü Kur’ân’da da karşımıza sıkça çıkar:

﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

“De ki: ‘Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsın, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok ki sen her şeye kâdirsin.”¹¹⁷

Ayetin mealini incelediğimizde “iyilik” kelimesinin zikredilip, cümlenin ardından gelmesi beklenen, zıddı olan “kötülük” lafzının hazfedildiğini görüyoruz. Bundan kasıt, Allah’ın (c.c.) zatının şer ile anılmasının edebe uygun olmayışındandır.

¹¹⁵ Reşîdüddin Vatvât, *Hadâ’îku’s-sihr*, 166.

¹¹⁶ Aladdin Gültekin, “Arap Şiirinde Zorunluluktan Kaynaklanan Hazif Olgusu”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi (TİAD)*, 3/1 (Haziran 2019), 25.

¹¹⁷ el-Âl-i İmrân 3/26.

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُم سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ﴾

“Yine Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı, dağlarda size sığınaklar yarattı; size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler, mâruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti. İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir.”¹¹⁸

Mealde, ayette yalnızca “sıcaklık” hususuna değinildiği ancak “soğuk” bir durumun anılmadığı görülmektedir. Bundan kasıt, ayetin indirildiği yöre halkının yaşam alanının soğuklukla irtibatlı olmayışı, ekseriyetle sıcak hava ile temas etmeleridir.

﴿وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا﴾

“Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa, bu durumda gerektiği şekilde Allah’a yönelmiş olur.”¹¹⁹

Ayette yer alan kısmın takdiri şu şekildedir: **صَالِحًا** **عَمِلَ** **تَابَ** **وَمَن** **وَ**. Ancak **عَمِلَ** ifadesi hazfedilmiş ve ayet görüldüğü şekliyle vücut bulmuştur.¹²⁰

Hazf meselesi ve çeşitlerine kısa bir giriş yaptıktan sonra nidâda bulunan hazfı ele alalım. Nahiv âlimlerine göre “seslenmek, çağırmak ve dua etmek” gibi anlamlar taşıyan nidâ, çağrı yapan kişinin çağrısına cevap almasını amaçlamaktadır. Bu sesleniş, nidâ edatları ve bu edatların hazfı ile mümkündür. Diğer dillerde de olduğu gibi sesle telaffuz edilmek istenen, münâdâ tarafından anlaşıldığında, sözü kısa tutmak maksadıyla nidâ edatı düşebilir. Yazı dilinde ise bu durum ünlem işareti kullanılarak telafi edilir. Bu edatlarda, istihdam arzının çokluğu ve diğer harflerin hudutlu tasarrufu sebebiyle yalnızca **يَا** edatı hazfedilir.¹²¹ Bu hazfın üç sebebi bulunur.

- **Müfred Olan Münâdâ:**

Bazı âlimler okuma biçimi ya da dilsel nüanslara bağlı olarak farklı görüşler ileri sürse de birtakım ayetlerde edatın hazfedildiği hususunda hemfikirdirler. “يُؤَسِّفُ”

¹¹⁸ en-Nahl 16/81.

¹¹⁹ el-Furkân 25/71.

¹²⁰ Sevim Özdemir, “Bir Belâgat Terimi Olan İcâz”, *Ekev Akademi Dergisi*, 8/19 (Bahar 2004), 318.

¹²¹ M. Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/26 (Temmuz-Aralık 2015), 8.

﴿أَعْرَضَ عَنْ هَذَا﴾¹²² ayetinde يا edatının varlığı ve hazfı konusunda bir beis yoktur. Ancak âlimlere göre buradaki hazfın sebebi değişkenlik gösterir.¹²³ Kimisi amacın tahfif; kimisi, Yûsuf'un (a.s.) Züleyhâ'nın kocasına olan yakınlığı; bir diğer âlim de cümle edatına delalet etmesi sebebiyle olduğu görüşündedir.¹²⁴

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَعَزَّرَ اتَّخَذُ أَصْنَامًا ءَالِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

*“Vaktiyle İbrâhîm, babası Âzer’e, ‘Putları kendine tanrılar mı ediniyorsun? Şüphesiz ben, seni ve halkını apaçık bir sapıklık içinde görüyorum.’ demişti.”*¹²⁵

Yine bu ayette, kimi âlimler salt bilgi sunsa da kimileri gerekçeleriyle ifade etmişlerdir. Dilsel kullanılışa bağlı olarak çeşitli değerlendirmeler yapılmış olup, Ebû Hayyân (ö. 414/1023) bu ifadeyi nidâyâ dayandırırken; er-Râzî, يَا رَاZ şeklinde ifadenin kaba bir tabir olacağı kanaatindedir.

- **Müfred Olmayıp, Müfred Sayılan Münâdâ:**

﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ﴾

*“Ey insan ve cin topluluğu! Yarın siz (in işiniz)e bakacağız.”*¹²⁶

Yukarıda geçen ayette de görüldüğü gibi yâ (يَا) edatı, “eyyuhâ”nın (أَيُّه) başına gelmesi gerekirken hazfedilmiştir.

- **Münâdâ Muzaaf Olduğunda Yapılan Münâdâ:**

Zemahşerî, *Mufaşşal* kitabında uzaklık için kullanıldığını ileri sürse de Sûyutî, ‘el-Eşbâh’ında Ebû Hayyân gibi hem uzak hem de yakın olduğu görüşünü benimsemiştir. İbn Hişam da Zemahşerî ile aynı görüşü savunmaktadır.

﴿أَنْ أَدْعُوا إِلَىٰ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ﴾

*“‘Allah’ın kullarını bana teslim edin, ben size gelen güvenilir bir rasûlüm.’ diyen saygın bir elçi gelmişti.”*¹²⁷

¹²² el-Yûsuf 12/29.

¹²³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Tâberî, *Câmi’u l-beyân fî tefsîri l-Kur’ân* (Kahire: Mektebe İbn Teymiyye, 923), 303.

¹²⁴ Mehmet Dağ, “Dil ve Belağat Açısından Kur’an Ayetlerinde Nida”, 130.

¹²⁵ el-En’âm 6/74.

¹²⁶ er-Rahmân 55/31.

¹²⁷ ed-Duhân 44/18.

Ayet-i kerîmede بِٱ الله ifadesi olması gerekirken, nidâ edatı muzaaf olarak hazfedilmiştir. Uzaklık için kullanılan bu edatın, insana en yakın olan Allah (c.c.) sıfatı için kullanılmasının gerekçesi ise şu şekilde ifadelendirilir. Buradaki uzaklık aslında insanın Allah (c.c.) zatına olan uzaklığı değil, nefsinin arzu ve hevâsına uyarak, duasının Allah (c.c.) katındaki kabul oluş vaktindeki mesafesinin artışından kaynaklıdır.¹²⁸

2.1.9.4. Nidâ Harflerinin Hazfedilmemesi

- **Allah (c.c.) Lafzı:**

Allah lafzı ile ilgili çeşitli geleneksel yorumlar olsa da semantik açıdan bakıldığında, anlam ve köken olarak birçok görüş ileri sürülür. Bunun yanında herhangi bir kökten türemediği de iddialar arasında yer almaktadır. Özellikle tefsir ilminde bu konuyla ilgili bilgilere geniş yelpaze tutulmuştur.¹²⁹ Allah lafzı yalnızca İslâm dininin kabul ettiği bir özel isimdir. İbn Kesîr (ö. 774/1373), bu husustu şu ifadeleri kullanır:

*“Dil açısından sözcüğü çözümleyenler, Allah sözcüğünün (الله) temelini ‘Lâh’tan (لا) meydana geldiğini ve başında târif imcesi bulunan el (ال) edatıyla tamamlanması sonucu el-Lâh (لا - ال) adının elde edildiğini belirtmektedir. Arap dilindeki el-Ayyuk ve en-Necm sözcüklerinin menşesinde târif imcesini sözcükten koparmak nasıl imkânsızsa el-Lâh (لا-ال) kelimesinin başındaki târif harfini de kelimedenden ayırtırmak aynı şekilde namümkündür.”*¹³⁰

Bu görüşe ilaveten bazı âlimler de هلا lafzını özel isim kabul edip, türevi olmayan (mürtecel) isimlerden olduğu kanaatindedir.¹³¹

Buradan da anlaşıldığı üzere, bu gibi kelimelerde harf-i târif olan “el (ال)” takısının ayrılması mümkün değildir. Bu görüşün hakikatini sağlamlaştırmak için “vallah”, “billah” gibi ifadeleri örnek verebiliriz. İlah kelimesindeki hemze hazfedilmiş, ona uygun şekilde harf-i târifteki “elif-lam” konulmuş ve sonuç olarak da Allah (الله) şekliyle ayrılmaz bir hâle gelmiştir.

¹²⁸ Cafer Zeyrekli, *Arap Dilinde Nidâ Üslûbu ve Kur’an-ı Kerim’deki Kullanımları*, 13.

¹²⁹ Mehmet Emin Şahin, “Molla Sadra Tefsirinde Lafzatullah”, *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 13/25 (Ocak 2020), 110.

¹³⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991), 185.

¹³¹ Murat Ataman, *Fâtihâ Suresinin Arap Dili Açısından Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 8.

﴿هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُوا ۚ وَلِلَّهِ خَزَايِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ﴾

“Onlar, ‘Rasûlullah’ın yanındakilere hiçbir şey vermeyin ta ki dağılıp gitsinler.’ diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır; ancak münâfıklar anlamazlar!”¹³²

Bu ayette الله lafzı ﷲ şeklinde gelmiş ve anlam tamamıyla değişmiştir. Başına gelen ل harfi ile “Allah’ındır, O’na aittir” manası verilmiştir. İmam Şafii (h. 150-204), Ebu’l-Meâlî (X-XI. yy), el-Hattâbî, el-Gazzâlî (ö. 520/1126) ve meşhur dilcilerden Halil b. Ahmed’le Sîbeveyhî gibi birçok âlim, Allah lafzında bulunan “el” takısının belirlilik amacıyla getirildiğini kabul etmezken, bu takının kelimenin aslında olduğunu ileri sürerler.¹³³ Arap dilinde harf-i târif alan bir kelimenin başına doğrudan “el” takısı gelmemektedir. Bunun yerine يَأَيُّهَا şeklinde bir ifade eklenir. Sonuç itibarıyla Allah’a, يَا ﷲ biçiminde nidâda bulunuyoruz. Şayet “el” (ال) takısı kelimenin aslında olmayıp da takı olarak gelmiş olsaydı, nidâ edatı bulunamazdı. Bu da, Yaratıcı’nın bu özel ve en güzel isminin nidâ edatı aldığına hazfedilemeyeceğine delalet etmektedir.

İlaveten iki kelimenin birleşimiyle yeni anlamlar çıkabilir. Örneğin “dişi deve”nin (ناقة) müstakil bir anlamı vardır ve Allah (الله) kelimesinin de ayrı bir anlamı vardır, ancak bu iki kelimenin birleşimi (ناقة الله), dişi devenin ilk iki anlamından farklı olarak özel bir anlam içerir. Allah’ın peygamberi Hz. Sâlih’in (a.s.) meşhur mucizesine işaret etmektedir.¹³⁴ Ayrıca Allah lafzı harf-i târifli kabul edilir ve يَا ﷲ şeklinde kullanılır. Duada ise kolaylık olması açısından “Ey Allah’ım” manasında اَللّٰهُمَّ ifadesi tercih edilir.

Yarattığı kuluna şah damarından daha yakın olan¹³⁵ Yüce Yaratıcı’nın hem uzak hem yakın mesafeyi ifade eden “yâ” (يَا) nidâ harfinin Allah lafzı ile kullanımına bakıldığında kastedilen şey nedir? Maddeten düşünüldüğünde, insanoğlu evren içerisinde iğne ardı kadar küçük bir yer kaplarken, elbette Yüce Allah’a ulaşmada katedilmesi imkânsız gibi görünen bir mesafeden bahsedildiği akla gelebilir. Ancak

¹³² el-Münâfikûn 63/7.

¹³³ Erdinç Doğru, “Lâfzatullâh’ın Etimolojik, Semantik ve Fonetik Analizi”, *Eskiye Dergisi*, 32/8 (Bahar 2016), 8.

¹³⁴ Nâsır bin Abdullah el-Huveyrîni, *Mefâtihu’l İ’râb* (Riyâd: Dâru’s-Samîi, 2008), 97.

¹³⁵ el-Kâf 50/16.

buradaki mânâ, Allah'ın (c.c.) yüce oluşundan kaynaklanmaktadır. Nitekim “yâ” (يَا) edatının kullanımı, Allah (c.c.) lafzı için daha münasiptir.

- **Nekre-i Maksûde:**

Herhangi bir amaca dayanmayan, belirsizlik içeren nidâ türüdür. Nekre ifadesi ile anlatılmak istenen ise çağrı yapılanın belirsizliğidir. Nekre-i maksûde münâdâ, belirsizlik içerip, bu hâli ile ne olursa olsun sonu değişmeyen ve tek bir hâl üzere kalan mebnîlik bakımından münâdâyı çağrıştırmaktadır. Bu münâdâ, şiir zarureti dışında tenvin almaz.¹³⁶ Bu hâliyle, aslı nekra iken, nidâ ile anlamdaki kapalılığı anlaşılır hâle gelir. Tüm isimler “el” (ال) ile belirlilik kazanır. Şayet bu ek, isimlerden kaldırılırsa bu kelime artık “nekre” olur. Maksûde ise isminden de anlaşılacağı gibi münâdânın bilinerek, tanınarak yapıldığı kimselerdir. Dolayısıyla biz “يا رجل” dediğimizde, seslendiğimiz zât bulunduğumuz mekândadır ve kimin kastedildiği bellidir.

يَا لَاعِبُونَ

Ey oyuncular!

يَا رَجُلَانِ

Ey iki adam!

يَا نَبِيِّنَ

Ey peygamberler!

Nekre olmakla beraber adına dair bir söylem içermezken, bizzat karşısındaki muhatapla iletişimi hedefliyorsa bu “nekre-i maksûde”dir ve mahzuf hâle getirilemez.

انتبه يا ضيف! (Ey misafir, dikkatli ol) cümlesinde “ضيف” kelimesi münâdâ olmadan önce nekra idi. Ancak nidâ edilen olarak cereyan edişi ve ref hâli ile nihayete ermesi, onu bilinmeyen-belli olmayan formuna sokmuştur. Aşağıdaki beyti inceleyelim:

يا حاديي عيسها و احسبني افقدتها اوجدت ميئا قبل

“Ey devamlı şiir söyleyen kişi

Kendimi, onu kaybetmeden ölecekmiş gibi hissediyorum.” (el-Mütenebbî)¹³⁷

Şiirde kullanılan dil ile de anlıyoruz ki nekre-i gayrimaksûde bulunmaktadır.

يا شدة ما شددنا غير كاذبة رَمَعلى سَخينة لولا الليل والحد

¹³⁶ Hasen Abbâs, *en-Nahvü'l-vâfi* (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1974), IV/22, 42.

¹³⁷ Abdurrahmân b. Abdurrahmân b. Seyyid b. Ahmed el-Berkükî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1980), 21.

“Şayet gece olmasaydı ve haram da olmasaydı Kureyş’te bile savaş yapılırdı.”
(Hadâş el-Âmirî)¹³⁸

Yukarıdaki beyitte de emsal bir kullanımı görüyoruz.

- **Nekre-i Ğayrimaksûde:**

Nekre-i maksûde, nekre olmakla beraber ismi söylenmeksizin bizzat karşıdaki belli şahıslara seslenildiğinde merfû olup, tenvin içermiyordu. Ancak nekre-i ğayrimaksûdede münâdâ kesin olarak bilinmez. Belirli bir kişiyi işaret etmeden, genel bir ifade ile yakınma veya onaylama amacı güder.

يا غافل! (Ey gâfil! Ölüm onu istiyor.) ya da يا مؤمن! (Ey mü’min! Doğruyu konuş.) cümlelerinde gördüğümüz gibi kapalılık giderilmemiş. Önceki hâlinde nekre olduğu gibi münâdâ olduğunda da nekre konumundadır ve tenvin almıştır. Bu hâliyle de mansuptur.

- **İşaret İsimleri:**

Arapçada da diğer lisanlarda olduğu gibi işaret isimleri çeşitli bağlamlarla kullanılırken, hem dil bilimsel açıdan hem de belâgat bakımından farklı gayeler hedeflenmektedir. Örneğin hiddetle söylenen “Bıktım bunlardan!” ifadesi küçümseme, aşağılama ve öfke içerirken, “Bunlara hayran kaldım.” cümlesinde beğenme, değerli görme ve medih anlamlarını hissederiz.

İsm-i işaret, dilimize çevirisiyle işaret ismi, “isim” ve “işaret” kelimelerinden oluşan bir terkiptir. Bu tamlamadaki ifadeler el (ال) takısı almış olarak kabul görür. Bir şeyin ya da mef’ûlün bihin işaret aracılığıyla belirlenmesini sağlayan bu tanımlar, Kur’ân-ı Kerîm’de fazlasıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu da Kur’ân’ın sözlü bir dil olduğunun açıkça beyanıdır. Belki de ayetin geldiği esnada muhataplarının bilinmesi hasebiyle işaret isimleri kullanılmış ve zamanın Arap toplumu da ayetin nüzul sebebini izaha gerek kalmadan kavramıştır. Sözlü olarak inşa edilen metinlerde, vahiy sürecinde muhatapların bilinmesi gibi sebeplerle işaret edici bir anlatım biçimi seçilmiştir. Bu işaretler çoğunlukla yer ve zamana atıf için kullanılmıştır.

﴿فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا﴾

“Bu topluluğa ne oluyor ki, hiç söz anlamaya çalışmıyorlar?”¹³⁹

¹³⁸ <https://www.aldiwan.net/poem100207.html> (Erişim: 5 Mayıs 2022).

Ayette geçen “bu” zamirinin muhatabının bilinerek belâgi açıdan da kullanılması dikkat çekicidir. Ayetlerin nüzulü, bulundukları ortam ve zaman ile bir bağlam içerisindedir. Dolayısıyla ayetin öncesini ve sonrasını bilmek, ayetten ne tür bir ders çıkarmamız gerektiğini anlamada kolaylık sağlayacaktır.

﴿يُثَبِّتْ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالْخَيْلَ وَالْأَعْنَبَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾

“Onunla size ekin, zeytin, hurmalıklar, üzüm, türlü türlü meyveler bitirir. Elbette bunda düşünecek bir topluluk için bir ibret ve bir ders vardır.”¹⁴⁰

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَلٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ﴾

“Yalnızca dillerinizin yalan söylemesiyle, Allah’a yalan isnat ederek ‘Şu helâldir, şu haramdır!’ demeyin. Şüphe yok ki, Allah’a yalan isnat edenler, kurtuluşa eremezler.”¹⁴¹

Yukarıda geçen ayetleri iyice kavrayabilmemiz için, kullanılan ifadeleri ve bağlamları da çözmemiz gerekir. Aksi durumda yalnızca anladığımızı sanmakla kalmaz, anlamadığımızın farkına ile varamayız. Bir kitabı kavrayabilmenin en kestirme ve kaçınılmaz yolu onu ıstılahıyla anlayabilmektir.¹⁴² Dolayısıyla sözcüğe, ilk bakışta hissedilen manasının dışında, sıralamasının nasıl olduğu, gramerdeki yeri ve kullanılan ses tonuna göre de manalar atfedilir. Bu yapı, kelimenin cümle içerisindeki anlamını tanımlamamız açısından ipuçları niteliğindedir. Elbette sözü geçen ayetlerin inzal olduğu anda, burada kendilerinden bahsedilen kimselerin kimler olduğu muhataplar tarafından anlaşıyordu. Bu tarz bir anlatımın örnekleri Kur’ân’da ziyadesiyle bulunmaktadır.

لَّكَ تَرْشِدُ اللَّيْلِ يَا هَذَا لَعَا

إِلَى كَمْ تَنَامُ اللَّيْلُ وَالْعُمْرُ يَنْفَدُ؟

“Ey gece, uyan. Belki hidayet bulursun.”

¹³⁹ en-Nisâ 4/78.

¹⁴⁰ en-Nahl 16/11.

¹⁴¹ en-Nahl 16/116.

¹⁴² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsîri*, 481.

Hayat tükeniyorken ne kadar da uyuyorsun?”¹⁴³

Yukarıdaki beyitte de işaret ismi bulunurken, nidâ edatının hazfedilmediğini görüyoruz. Bağlamdan herkes tarafından anlaşılrsa da, hazfedilmeyen nidâ edatı anlama farklı bir esinti katmış, edebiyatı âdeta bir tiyatro gibi renklendirmiştir.

أَنْتِ يَا هَذَا، أَنَا لَنْ أَرْكَبُ فِي السَّيَّارَةِ

Yukarıdaki cümleyi Türkçeye çevirdiğimizde “Hey, arabaya binmeyeceğim.” gibi bir anlam verebiliriz. Dikkat etmemiz gereken, bu cümlede de nidâ edatının hazfedilmediğidir. Nidâ edatı hazfedilmiş olsa idi, malum anlamın bıraktığı etkiyi hissedemeyecektik.

- **İstiğâse:**

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu konuya değinilecektir.

- **Taaccüp:**

Arapçanın bükümlü bir dil oluşu, bağlamdan kaynaklı anlamları da kavramamızı bekler. Arap dili, tarih boyunca çeşitli morfeşlerle karşımıza çıkmıştır. Alışlagelmiş dil bilgisi kurallarının temel bahisleri çözülmüş olsa da, açıklamakta zorluk çekilen biçimsel yapıları da içerisinde barındırmaktadır. “Beğenmek, şaşırmak, şaşkına dönmek, etkilenmek, hoşuna gitmek, hayran kalmak” gibi anlamlar içeren taaccüp, Kur’ân ayetlerinde de mevcuttur.

Gayet insani ve doğal bir tepki olan taaccüp, her millet ve kültürün farkında olmadan verdiği tepkilerden oluşmaktadır. Arap dilinde de bazı yerleşik kalıplar bulunmakla birlikte duyulagelmiş, bir kalıba uygun olmayan ifadeler de mevcuttur. Sıklıkla kullanılan taaccüp kalıpları أَفْعَلُ بِهِ ve مَا أَفْعَلَهُ¹⁴⁴ olup, sarfî ve nahvî kurallara tâbidir. Taaccüp üslûbu en yaygın olarak nidâ kalıpları ile kullanılır. Arap toplumunda nidâ, yalnızca karşısındakine seslenmek için değil, ayrıca kendisine tuhaf gelen hayret verici olaylar karşısında verilen tepki ifadesidir. İstiğâse ile taaccüp üslûbu birbirine çok benzerken, ayırt edici özellikleri de bulunmaktadır. En temel olanı, taaccüpte yalnızca beğenmeyi ya da hayreti ifade etmek için ve karşılık beklemeden söyleme mevcutken, istiğâsede müsteğâse (kedisinden yardım istenilen kimse) bulunmak zorundadır. Taaccüp üslûbu istifhâm aracılığı ile de gerçekleştirilmektedir.

¹⁴³ Gum el-leylî yâhâzâlelleke Turşidu İlâ Kem Tenâmu’l Leylu ve’l Umrû Yenfidû (almeshkat.net), (Erişim: 12 Temmuz 2022).

¹⁴⁴ Mecmuâtü’l-Lugati’l-‘Arabî, el-Mu‘cemü’l-vasîf, 584.

إِلَى كَمْ ذَا التَّخَلُّفِ وَ التَّوَانِي

و كَمْ هَذَا التَّمَادِي فِي التَّمَادِي

“Bu geride kalma, ağırdan alma ve haddini aşmaya devam etme ne zamana kadar?”¹⁴⁵

Yukarıdaki ifadede, sözün etkinliğini artırmak için “ne kadar da...” kalıbının kullanıldığını görüyoruz. Kalıbın dışında daha sade bir anlatım seçilseydi, okuyucu üzerinde aynı etkinin oluşmayacağı su götürmez bir gerçektir. Allah’ın taaccüp etmesi ve gülmesi tabii ki mecazi anlam içermektedir. Allah’a (c.c.) nispet edilen bu iki ifade, kulların yaptıklarına karşı Allah rızasının olmayışının mecazi bir anlatımıdır. Kur’ân’da bu tür tabirlere sıklıkla rastlanmaktadır.

- **Nudbe:**

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır.

- **Münâdâ Muhatap Zamiri Alıyorsa:**

İsmi yerini tutan, mütekellim, muhâtab ya da ğâibe işaret eden kelimelere zamir denir. Arapçada bu kelimeler: “أَنَا - أَنْتَ - هُوَ - هُمَا - أَنْتُنَّ - إِيَّاكَ - إِيَّاكُمْ - كَمَا”¹⁴⁶ Cümlede, isim zikredildikten sonra her seferinde aynı ismi kullanmak yerine zamir kullanılması ayrıca edebî bir üslûp biçimidir. Zamirler, görünen isimlerin yerine kullanılan kelimelerdir. Her dilde, anlatımda kısaltmaya olan meyilden kaynaklanan zamir ihtiyacı vardır. Muhatapın zahirî ismini daimî tekrar hem karşımızdakini hem de dinleyicileri sıkacaktır. Dillerde çokça kullanılan zamir, konuşan şahsın meramını kolayca ve hızlı bir yolla ifade etmesini sağlamaktadır. Bu ifadede bir uyum aranmakta olup, anlamda ve anlama noktasında zamirin kime ait olduğunun beyan edilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Arapça, diğer dillerden farklı olarak tekil-çoğul ve dişi-erkek açısından uyumu zorunlu kılmaktadır. Zamirler mârife ve mebnîdirler. Cümle içinde bariz (zahir, açık) ve müstetir (gizli) diye iki kısma ayrılırlar. Bu ayrılışları, cümle içerisinde görünüp görünmemelerine bağlıdır. Görünen zamirler de, munfasıl (ayrı) ve muttasıl (bitişik) şeklinde ikiye ayrılırlar. Munfasıl zamirler merfû’ ve mensûbdan oluşurken, muttasıl zamirler ise merfû’, mensûb ve mecrûr olmak üzere üçe bölünür.

¹⁴⁵ Mustafa Mahmûd, *Şerhu Dîvânî’l-Mütenebbî II* (Kahire: el-İstikâme, 1938), II/ 90.

¹⁴⁶ Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, *et-Tuhfetü’s-seniyye bi Şerhu’l-Mukaddimetü’l-Ecrûmiyye*, thk. Muhammed Faiz Avad (Katar: İdâratu’s-Şuûnu’l-İslâmiyye, 2007), 91-93.

“Ey sen, Allah’tan sonra güvencemsin.”

Yukarıdaki cümleden muhatap zamiri kaldırıldığında, bir anlam karmaşası yaşanacaktır. Konuşan şahsın kime hitap ettiği, vurguyu kime, ne için yaptığına ait kuralların ihlal edilişi, eksik bir anlatıma sebep olacaktır. Bahsi geçen muhatap zamiri hazfedilseydi, “Ey, Allah’tan sonra güvencimsin.” şeklinde bir ifade ile konuşulmuş ve karşıdakinin de kulağını tırmalayan bir cümle kurulmuş olunabilirdi. Buna binaen muhatap zamirinin hazfı söz konusu değildir ve yokluğu da cümlede anlam karmaşasına sebep olabilir.

2.1.9.5. Nidâ Harfinin Hazfıyla Oluşan Belâgat

İnsanların yaradılıştan itibaren kullandığı dil, sözlü canlılığın da varlığını göstermektedir. Sözlü canlılıktan kasıt, muhatabın dil ile tekrilde bulunulmasa bile hâl, hareket ve mimiklerle, anlatmak istediğini iletebilmesidir. Hedeflenen söz eksiksiz anlatıldığında, amaç karşı tarafa iletilmiş olur ancak telaffuzda bir eksiklik söz konusu ise bu durum anlam-bağlam ilişkisi ile çözümlenebilir. Dolayısıyla, kültürümüzde sıklıkla karşılaşılan olaylardan biri ile örnek verecek olursak, elinde terlikle dolaşıp çocuğunun ismini tekrarlayan ve başka cümle kullanmayan bir annenin, evladı için ne planladığını anlamak güç değildir. Belâgat, çağın üretimi ile harekete geçer ve Kur’ân’la keskin ve kesin bir bağlantısı olan, aynı zamanda da yeniliğini ve tazeliğini hissettiren kurallardır.¹⁴⁷ Bu noktada yol gösterici kaynaklar olarak Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb*’ı, Câhız’ın *el-Beyân ve’t-tebeyyün*’ü, Müberred’in *el-Kâmil*’i, Abdulkâhir el-Curcanî’nin (ö. 471/1078-79) *Esrârü’l-belâğa*’sı örnek verilebilir.

Cürcânî, hazfa konu olan kelimenin veya cümlenin zikredilmemesinin, onu zikretmekten daha manalı ve bazı durumlarda susmanın, onu dile getirmekten daha mühim ve etkileyici olduğunu söylemektedir.¹⁴⁸ Dolayısıyla hazf, bir belâgat üslûbudur ve nahivde nidâ edatının hazfı caizdir. Arapçada sıklıkla kullanılan ismi işaret, meçhuliyet açısından ismi cins gibidir. Yardım ıçığı olarak kullanılan و nidâ edatındaki sesi uzatan “elif”in hazfı uygun değildir. Örneğin: أَي صِرْ صُبْحاً يَا لَيْلُ (Ey gece, gündüz ol.) cümlesindeki yâ (يَا) nidâ edatının hazfedilerek لَيْلُ أَصْبَحْ (Gece, git

¹⁴⁷ Mustafâ es-Sâvî el-Cüveynî, *el-Belâğa’l-‘Arabiyye* (İskenderiye: el-Ma’ârif, 1985), 202.

¹⁴⁸ Cürcânî, *Delâ’ilü’l-i’câz*, thk. Muhammed et-Tancî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-‘Arabî, 1995), 121.

gündüz ol.) formuna sokulması doğru değildir. Ancak nidâ harfî bir fiile, merfu olmuş ya da nasbedilmiş bir isme geldiğinde hazfedilebilir. (يا ايها اسجدوا (Ey millet! Secde edin.) cümlesinde yâ (يا) edatından sonra münâdâ silinmiştir. Çünkü nidâ edatından sonra bir fiil gelmez. Dolayısıyla burada, gizlenmiş bir münâdâ bulunmaktadır.

Bir başka örnek verelim. Günlük hayatta sıklıkla kullanılan يَ رَجُلُ ifadesi aslında رَجُلٌ يَ şeklinde ve أَيُّهَا kelimesi hazfedilmiştir. Bu duruma ek olarak “yâ” (يا) nidâ edatının kaldırılması, anlamı daraltacaktır. رَجُلٌ kelimesinin “adam” manasını karşıladığı bilinir ancak nidânın olmayışı anlamı tam olarak ifade edemez.¹⁴⁹

Arapçada hazf, dile estetik katmaktadır. Bu özelliği ile dili daima canlı tutar ve nahiv kitaplarında da önemli bir alan ayrılır. Öyle ki İbnî Cinnî, eserinde hazf meselesine باب الشجاعة العربية ismiyle yer vermiştir.¹⁵⁰

Görüldüğü üzere nidâdaki dizim, belâgat devreye girdiğinde yer değiştirebilir veyahut anlam bütünlüğü, nidâ hoşluğu, dize uyumu gibi sebeplerle harf, sözcük, kelime olarak bile hazfedilebilir.

2.1.9.6. Mecaz ile Hazf Arasındaki Münasebet

Görünen herhangi bir alaka veyahut teşbih sonucu hakiki manasının dışında istihdam edilen lafız¹⁵¹ anlamına gelen mecaz, Yüce Yaratıcı’nın da İslâm mimarisindeki sanatının ne denli estetik olduğunu bir kez daha ortaya koyar. Mecaz teriminin mânâ açısından kullanımını tam kavrayabilmek için belki de öncelikle zıddı odan hakikat kelimesine değinmek gerekir. Hakikat, Arapça kökenli bir kelime olup, dilimize yerleşmiş, sıkça kullanılır bir hâl almıştır. ح - ق - ق harflerinden türetilmiş olup, gerçek, sabit, doğruluk gibi anlamlar içerir.¹⁵²

Arap edebiyatının hayran bıraktırdığı bir dönemde Kur’ân-ı Kerîm’in nazil oluşu, konuşma dili Arapça olanların bile dikkatini celbetmiş, hem de Yüce Rasûl’ün (s.a.v.) peygamberliğini ispat noktasında amacına ulaşmıştır. Yalnızca sayılanlarla

¹⁴⁹ Şemseddin Ahmed b. Süleyman ibn Kemal Paşa, *Esrârü’n-Nahvi li İbn Kemal Paşa*, thk. Ahmed Hasan Hâmd (Şam: Dâru’l-Fikr, 2002), 128.

¹⁵⁰ İbn Cinnî, *el-Haşâ’iş*, thk. Muhammed Ali en-Neccar (Mısır: el-Mektebetu’l’İlmiyye, ty), II, 360.

¹⁵¹ TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr), (Erişim: 23Ağustos 2022).

¹⁵² Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye, *el-Mu‘cemü’l-vasîf*, 187.

kalmamış, özgün bir fesâhat ve belâgat ile bir benzeri daha oluşturulamayacak tertip, nazım ve lafızlarla bezenmiş, inanmayanlara da bir meydan okuyuş olmuştur.¹⁵³

Hazf ve mecaz birbiriyle bağlantılı iki meseledir. İkisinin de dile göre esneklik taşıması, kullanım rahatlığı sağlamaktadır. Kullanım rahatlığından kasıt, gerçeklikten sapmadan anlatım kolaylığı maksadıyla dili serbest kullanmaktır. Ekseriyetle zarfların hazfıyla görülen bu durum ayetlerde de mevcuttur.

﴿لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ
وَالنَّبِيِّينَ وَءَاتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَأَبْنَى السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ فِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ
وَأَتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ
هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾

“Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşıma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”¹⁵⁴

Ayette geçen مَنْ بَرُّ الْبِرِّ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ ifadesinin takdiri لَكِنَّ الْبِرَّ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ءَامَنَ şeklindedir. Bazı belâgat ustaları, mecazın hakikatten daha belâgatlı olduğu, teşbih yoluyla beyandan daha güçlü ve etkili olduğu konusunda hemfikirdirler. Mecaz ile hakikat aslında tek ifadeyi yansıtır ve hakikatte ortaklırlar. Belâgat, sözü karmaşıklıkla kurtararak manayı işaret eder. Müfessirler, ayetlerle ilgili çeşitli yaklaşımlarda bulunmuş, anlaşılması güç, müphem ve mahiyeti algılamada noksanlık yaşanan kısımlarda ıstık tutmuşlardır. Dolayısıyla çok eski tarihe dayanan Kur’ân’ı Kerîm belâgatındaki mânâ tespiti, dil bilimcilerin ilahi kelama hizmeti amacıyla kaleme alınmaya başlanmıştır. Bilindiği üzere Zemahşerî de bu âlimlerin ileri gelenlerinden olup, Kur’ân ayetlerinin tefsirini icra ederken, Arapçanın dil ve literatür niteliklerinden ziyadesiyle faydalanmıştır. Nitekim o, *el-Keşşâf* adlı tefsirinde özellikle Arapçanın edebî tarafını irdeleyen belâgat ilminin alt dalları olan meânî ve beyan ilimlerinin ehemmiyetinin de altını çizmektedir.

¹⁵³ el-Kasas 28/49; el-İsrâ 17/88; et-Tûr 52/34; el-Hûd 11/13; el-Yûnus 10/38; el-Bakara 2/23.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/177.

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَسْمَأْ أَقْلِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

“(Sonra) ‘Ey toprak, suyunu yut! Ey gök, sen de tut!’ denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî’nin üzerine oturdu; ‘Zalimlerin topunun canı cehenneme!’ denildi.”¹⁵⁵

Yukarıdaki ayette cansız mef’ûlün bihler, Allah’ın (c.c.) kudretinin, yerin ve göğün yaratılışının O’nun iradesi ile olduğunun idrakindedir ve mecaz kullanılarak tasvir yapılmıştır. Bu yöntem kullanılırken şöyle hitap edilir: “ey toprak”, “ey gök”. Ekinlerin ve ağaçların filizlenmesi için yağmura ve toprağa ihtiyaç duyması ve bu iki cansız mef’ûlün bihin isimlerinin art arda gelmesi tesadüfi değildir. Allah (c.c.), suyun toprakla bağlantısını kullanmış ve nidâda mecazı tercih etmiştir. Mecazi emir söyleminin ardından ayet şöyle devam eder: “Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî’nin üzerine oturdu.” Peki, su ya da toprak kime kızgın? Ayetin başında “ey toprak” ve “ey gök” şeklinde sıralı bir nidâ bulunmuyor. Bunun yerine, akli olmayanlara emirler veriliyor ve bu büyük işlerin ancak kudret sahibi tarafından yapılacağına dair bir üslûp sergileniyor.¹⁵⁶

Ayetten de anlaşıldığı üzere, bir ifadenin gerçek anlamının dışında kasıt varsa, kullanılan kelime mecaz olur. Her ne kadar dil geleneğinde mecaz noktasında ciddi bir kaos ve anlaşmazlık bulunsa da¹⁵⁷ çoğu dil bilimciler mecazın, hakiki mânâsı dışında kullanılarak yeni bir anlamın hasıl olduğu hususunda ortak paydada birleşmektedirler. Hakikatin yetersiz kaldığı pek çok alanda mecazın devreye girdiği ve ana düşünceyi çözümleme noktasında etkin bir dil enstrümanı olduğu görülmektedir. Toplumsal alışkanlıklarımız, mecaz kullanılan ifadenin bize ne anlatmak istediğini kavramamızı sağlar. Öyle ki kimi zaman hakikat ile anlaşılmayan olgular, mecaz ile muhataba daha kestirme ve etkili şekilde ulaşabilir. Henüz yazının bile gelişmemiş olduğu bir dönemde, ümmî bir peygambere yollanan Kitâb-ı Mukaddes’te karşılaştığımız mecazi ifadeler, Yaratıcı’nın insanın hamurundaki anlama kapasitesinin ve etkin kavramanın nasıl olacağının anlatıldığı harikulade bir tezahürüdür.

¹⁵⁵ el-Hûd 11/44.

¹⁵⁶ Muhammed ibn Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye, 1987), 414-418.

¹⁵⁷ Soner Gündüzöz, “İslam Düşüncesinde Hakikat ve Mecaz Tartışmaları”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 8/1 (BAHAR 2013), 32.

﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ
بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

“Hep birlikte Allah’ın ipine (kitabına, dinine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah’ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O’nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah, size ayetlerini böyle açıklıyor ki doğru yola eresiniz.”¹⁵⁸

Müslümanların, güçleri yettiğinde iş birliği içerisinde olması gerektiğini anlatan ayet, O’nu, dinine hizmette de iş birliğini hedef gösterir. “Allah’ın (c.c.) ipi”, mü’minler ile Yaratıcı arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirir ve onların yanlış yola sapmalarını da önler. Bu ip gevşediğinde ise önceki peygamberlerin kavimlerindeki gibi bölünmeler olacak ve bu insanlar hem dünyada hem ahirette zillate uğrayacaklardır. Böylece, kutsal metindeki literal açılımının yanında, bir konuşma figürü şeklinde karşılaşılan ayetlerin, alegorik ifadelerde muhatabın zihninde daha kalıcı hâle getirildiği görülüyor.

Hazflı ifadelerin ve mecazın kullanılmasında ortak bir payda vardır. Her ikisi de dilin serbest kullanılışı imkânını sunmaktadır. Serbestlikten kasıt, anlatım kolaylığı sağlamadır. Nitekim hakikatin anlatılmasının güç olduğu veyahut yetersiz kaldığı durumlarda mecazi anlatım bir kurtarıcı görevi görmektedir. Ancak bu kullanımın da tabii olarak bazı kuralları bulunmaktadır. Türkçede “Sivaslıları severim.” cümlesinden “Sivas halkını severim.” anlaşıldığı ve hazf yapıldığı gibi Arapça için de benzer bir kullanım bulunmaktadır.

﴿وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾

“O’nundur dağlar gibi yapılmış denizde akıp giden gemiler.”¹⁵⁹

Yukarıdaki ayette ise benzetme yönü hazfedilmiştir.

﴿صُمُّ بَكْمٌ عُمَّى فُهْمٌ لَا يُرْجَعُونَ﴾

“Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar (Hakk’a) dönemezler.”¹⁶⁰

¹⁵⁸ el-Âl-i İmrân 3/103.

¹⁵⁹ er-Rahmân 55/24.

“Onlar, o münâfık kimseler (birtakım) manen (sağırlar)dır. Hak sözü dinleyip işitmezler. Ve onlar (dilsizler)dir. Kelime-i şehâdet ile lisanlarını ciddi surette tenvir edemezler. Ve onlar (körlerdir). Çevrelerindeki milyonlarca kudret eserlerini görüp, onların halikizişanını tasdik etmezler. (Artık onlar -o delaletten- dönmezler.) Onlar kendi fitrî istidatlarını kendi kötü hareketleri ile ellerinden çıkarmış oldukları cihetle artık sapıklıktan kurtulup, hidayet yolunu takibe kadir olamazlar.”¹⁶¹

Ayette yapılan hazfın takdiri şöyledir: هُمْ كَاصِمٌ. Ancak yapılan hazf mecazdan kaynaklı değildir. Bir başka ayette şöyle buyrulur:

﴿وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوْا فَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

“Bununla beraber doğu da batı da Allah’ındır. Artık nereye dönerseniz dönün, orası Allah’a çıkar. Şüphe yok ki Allah (’ın rahmeti) geniştir, O her şeyi bilendir.”¹⁶²

Bu ayette çeşitli belâgat ifadeleri kullanılmıştır. “Doğu ve batı” ifadesinden kasıt, takdir olunur ki yalnızca iki yönden ibaret değil, yeryüzünün tamamı hatta yeryüzündeki tüm varlıklardır. Allah katında elbette mekânın veya yönün bir ehemmiyeti yoktur. Asıl olan, Allah’ın (c.c.) “Yeryüzünü halifem için mâbed kıldım” kudsî hadisindeki gibi algılayıp, ibadeti yalnızca O’nun için yapmaktır. Ayette geçen “yüz” kelimesi ise kible anlamını taşımaktadır.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِحَوَارِيِّنَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمَّا نَتَّطِيفُ مِّنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَكَفَرْتَ طَآئِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ ءَامَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ﴾

“Ey iman edenler, Allah’ın yardımcısı olun. Nasıl ki Meryem oğlu İsa havarilere ‘Kim benim yardımcılarım, Allah’a (giden yolda)?’ dedi. Havariler ‘Biz Allah’ın yardımcılarıyız.’ dediler. Bunun üzerine İsrâiloğullarından bir grup iman etti, bir grup da inkâr etti. Biz, iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik, onlar da galip geldiler.”¹⁶³

Burada muzaaf hazfedilip, muzafunileyh onun yerini almıştır. “Allah’ın (c.c.) yardımcısı bizleriz.” ifadesinde olması gereken, “Allah’ın dini” idi. Ancak hazfın şartları gereği نحن أنصار الله şeklinde ifade edilmiştir.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/18.

¹⁶¹ Ömer Nasuhi Bilmen, Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, 23.

¹⁶² el-Bakara 2/115.

¹⁶³ es-Sâff 61/14.

﴿وَسَلِّ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَدِّقُونَ﴾

“Hem içinde bulunduğumuz şehre hem kendisiyle geldiğimiz kervana sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz.”¹⁶⁴

Yûsuf suresi 82. ayette Allah (c.c.) “şehre sor” buyururken kasıt, “şehrin ahalisi, şehirde yaşayanlar”dır, şehrin kendisi değildir elbette. Dolayısı ile takdiri şöyledir: أهل المدينة. Ancak “yaşayanlar” ifadesi hafzedilip, yalnızca “şehir” kullanılmıştır.

Kur’ân’ı anlama çabalarının etkisiyle geniş alana yayılan belâgat ilmi, yepyeni üslûbuyla, Kur’ân’a ilk muhatap olan Arapları kendisine hayran bırakmıştır. Ayet ve hadislerin derin ve incelikli anlatımlarının çözümlenebilmesi, daha iyi kavranabilmesi ve yolumuza ışık olabilmesi için birçok âlim çalışmalar yapmış, lafzı tahrif etmeden mecazi anlamları da aydınlatmaya çalışmışlardır. Belli metotlarla zenginleştirmiş, okuyucuların istifadesine sunmuşlardır. Ancak konudan da yola çıkarak anlaşılmalıdır ki Kur’ân dilinin yalnızca lafzına hâkim olmakla yetinilmemeli, aynı zamanda nususlara da vakıf olunmalıdır.

2.2. Münâdâ

2.2.1. Münâdâ Terimi

Lügavî manada “kendisine seslenilen” demek olan münâdâ, kendi başına kullanımıyla bir anlam ifade etmeyen nidâ harfleri ile yapılmaktadır. “نادى - ينادى” babından türeyen ifadeyi İbnu’l-Hacîb şu şekilde ifade eder: “*Lâfzen veya takdiren ادعو ifadesinin yerine geçecek özel edatlarla, konuşan kişiye dönmek, istima etmek ve kulak kabartmak maksadıyla kullanılır.*”¹⁶⁵

Münâdâya bakıldığında, genel anlamıyla dil bilimsel olarak fail ve fiili hafzedildiği için mansubât kategorisinde değerlendirildiği görülür. Bununla beraber farklı kullanımları da mevcuttur. Münâdâda çağrılan şahıs tekil ise son harekesi ötrelenir (يا - Ey işçi). Seslenilen kişi sıfat ise harekesini yine ötre olarak alır (يا كسلان - Ey tembeller). Münâdâ mârife ise harekesini merfu şeklinde alır (يا أيها الذين آمنوا - Ey iman edenler). Münâdâ mansup olarak geldiyse nidâ da mansup olarak gelir (يا أرحم

¹⁶⁴ el-Yûsuf 12/82.

¹⁶⁵ Nureddin Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye (Molla Câmii)* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1968), 99.

الراحمين - Ey merhametlilerin en merhametlisi). Münâdânın son harfinin düşürülmesi uygun değildir.

Münâdâ cins isim olduğunda meydana gelen durumlar birkaç şekilde sıralanabilir:

- Bunlardan ilki, münâdânın izafet şeklinde gelmesidir ki bu durumda رُسُولَ اللَّهِ isim tamlaması münâdâ ekleyerek yapıldığında kelime mansup durumunda olur ve يَا رَسُولَ اللَّهِ şeklini alır.
- Bir diğer husus, münâdânın “el” (ال) takısı alarak gelmesidir. Münâdâ ref üzerine mebnî (harekesi değişmeyen) olur ve müzekkerde أَيُّهَا, müenneste ise أَيُّهَا şeklinde gelir.
- Münâdâ nekre bir isim ise yine ref alameti üzerine mebnîdir. Münâdâ tanınıp, bilinmeyen bir şahıstır ve يَا بَنْتُ Örneği bu kısımda verilebilir.
- Bunun dışında, yine nekra olan bir isme hitap ediliyor ancak cemiyetten herhangi birine sesleniliyorsa buna nekre-i gayrimaksûde denir ve nasb üzerine mebnî şeklinde gelir. Örnek olarak da يَا رَجُلًا gösterilebilir.¹⁶⁶

Nidâ biçiminin meydana gelebilmesi için nidâ harfi ve münâdâ şarttır. Allah (c.c.), ayette şöyle buyurur:

﴿قُلْ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ﴾

“De ki: Ey kitap ehli!”¹⁶⁷

Ayet incelendiğinde söylenebilecekler şu şekildedir:

يٰٓ: Nidâ harfidir.

اَهْلَ: Münâdâ olmakla birlikte sona gelen harfinin alametiyle nasb ve muzaaftır.

الْكِتٰبِ: Muzaafın ileyhtir. Sondaki kesra alameti ile de mecrurdur.

2.2.2. Nidâ Üslûbunun Amacı

Arap dili, belâgatta zirve olması hasebiyle kutsal kitabımız Kur’ân-ı Kerîm de, tüm edebî sanatları en mükemmel şekliyle içerisinde barındırmaktadır. Allah (c.c.) ile insanlar arasındaki en temel iletişim kaynağı olan Kur’ân, peygamberler yoluyla

¹⁶⁶ Emine Sağlam, *Kur’an’da Müminlere Yönelik Hitapların Arap Dili Açısından Tahlili* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 11.

¹⁶⁷ el-Âl-i İmrân 3/64.

insanlara iletilmiştir. Bu kaynakta çeşitli sesleniş tarzları bulunmakla beraber,¹⁶⁸ seslenişin yapıldığı topluma, şahsa, kavme vs. göre de muhatabın/muhatapların kimliği belirlenir niteliktedir. “Ey inananlar” (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا), “ey kitap ehli” (الْكِتَابِ) (يَا أَهْلَ) gibi müjdeleyici münâdâlar olmasının yanında, Allah’a ortak koşanlar için de çeşitli nidâlarla ahiret gününe işaret edilir. Canlı ve cansız varlıklara, iman eden-etmeyen topluluğa, İsrâiloğullarına, cinlere, meleklerle, karıncalara vb. seslenilen bu ayetlerin amacı muhatabın dikkatini çekmektir. Yaratıcı, bu kelimeler ile yalnızca kulağa hitap etmekle kalmaz, insan ruhunda da derin duygular uyandırır.

2.2.3. Münâdânın Hazfı

İbnu’l Cezvî, *en-Nefis* adlı kitabında on beş hitap şekli olduğunu ifade etse de diğer âlimler bu sayının otuza kadar çıkabildiğini ileri sürerler. Umumi, hususi, cinsî, medih gibi çeşitli hitap şekilleri yer almaktadır.¹⁶⁹ Kur’ân’da nidâ harflerinin hazfı meselesi nasıl münâsip görülüyorsa, münâdânın da aynı nispette uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Arap toplumu nidâ edatlarını gerçek anlamı olan sesleniş maksadıyla kullansa da Kur’ân, bu ifadelere özlem, temenni ya da şaşkınlığı dile getirme maksadıyla yer vermektedir. Nidâ edatları ayrıca Araplarda şaşırma anlamını da ifade etmektedir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere münâdâ ليت يا ve ويل ifadeleri ile sağlanmaktadır.¹⁷⁰

Bu ayetlerde “yâ leyte” (يَا لَيْتَ) ifadesi temenni bildirmekte olup, “keşke” anlamı katmaktadır. Ayrıca münâdânın da kendisi konumundadır. Ancak münâdânın hazfı bahis olunca mânâ asıl anlamından çıkıp, elem, pişmanlık ve dikkat çekme iadelerini de barındırır.

Bu edatların Kur’ân’daki kullanımları Zerkeşî (ö.794/1392) ve Suyûtî kaynaklarında¹⁷¹ da mevcuttur.¹⁷²

Sözü geçen ayetlerde ahlama, şaşırma, yaptıklarından pişmanlık duyma ve bu pişmanlıktan doğan geç kalınmış vahlanma, ayrıca açıkça bir uyarı da yer almaktadır.

¹⁶⁸ Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, *et-Tuhfetü’s-seniyye bi Şerhu’l-Muqaddimetü’l-Ecrûmiyye*, 168.

¹⁶⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 47.

¹⁷⁰ el-Kasas 28/79; el-Yâsin 36/26, 27; ez-Zuhrûf 43/38; el-En’âm 6/27; el-Ahzâb 33/66; en-Nîsâ 4/73; el-Kehf 18/42; el-Meryem 19/23; el-Furkân 25/27, 28; el-Hâkka 69/25, 26, 27; en-Nebe 78/40; el-Fecr 89/24; el-Hâkka 69/27.

¹⁷¹ Zerkeşî, IV/444; Suyûtî, I/555, 573-574.

¹⁷² el-Mâide 5/31; el-Hûd 11/72; el-Furkân 25/28; el-Kehf 18/49; el-Enbiyâ 21/14, 46, 97; el-Yâsin 36/52; es-Sâffât 37/20; el-Kalem 68/31.

Ayetlerin içerisinde “ya” (يَا) edatından sonra gelmesi gereken “falanlar” gibi şahıs edatları getirilmemiş, hazfedilmiştir. Dolayısıyla lisanda ve telaffuzda vücuda gelen mânâ, muhataba bir söylem olarak değil, içerisinde bulunan yıkımı ifade için kullanılmıştır.

İbn Hâleveyh (ö. 370/980), bu edatların bizzat kendilerinin münâdâ olduğuna işaret etmektedir. Bu düşünce; *“Araplar, şaşkınlık ve herhangi bir işin önemine dikkat çekmek için bu tür nidâyı ekseriyetle kullanmaktadırlar. Çünkü bu daha kolay anlaşılır.”* sözlerine dayanır.¹⁷³

Neml suresi 25. ayette (يَا يَسْجُودًا لِلَّهِ), kaynaklara göre okunuş farklılıklarına bağlı olarak anlam değişikliği meydana gelir. Tahfifli kıraate göre “ya” (يَا) edatı nidâ edatı olup, يَا ise tembih ifadesidir. Bu ayette يَا ifadesinden sonra gelmesi gereken هُوَلَاء hazfedilmiş, ancak bu durum Araplarda yaygın olarak istimâl edildiği için nidâ edatı kâfi görülmüştür. Her ne kadar yazılı dil olarak hazf meselesi eksiklik gibi görülse de, ayetin muhatapları tarafından bütünleşmiş bir hâl almaktaydı. Hazf üslûbu, sözlü iletişimde daha çok kullanılır fakat Kur’ân’da ziyadesiyle yer aldığı görülmektedir. Hazfı daha belîğ ifade etmek gerekirse, dolunay olan bir gecede heyecanla “Ay!” deyişimizi yahut herkesçe anlaşılmasını istemeden bir şahsı kastederek kullandığımız “O yaptı.” gibi bir cümleyi örnek verebiliriz.

Münâdâ, mendûb ve müsteğâs olan kelimeler; nidâ, terhîm, nudbe ve istiğâse edatlarından birinden sonra gelir. Bu terimleri inceleyelim.

Nudbe

Lügavî olarak birinin matemini içten hissedip, mevtanın güzel işlerinden konuşmak manalarına gelmektedir¹⁷⁴ “N-d-b” (ن-د-ب) kök fiilinden türemiştir, nedebe-yendübü-nedb/nudbe (نَدَبَ - يَنْدُبُ - نَدْبٌ - نُدْبَةٌ) mastardır. Sözlükte; “darbe alan yer sert hâle geldi, kabuk bağladı”, “kırık kemiğin yeniden kaynadığı yer”, “vefat etmiş olanın hüsnü hasenesinden bahsetmek”, “birisi için gözlerin yaşarması”, “feryat etmek”, “delege göndermek”, “bir işe çağırarak, çağrıda bulunmak” manaları bulunmaktadır.¹⁷⁵

Dolaylı olarak münâdâ ile bağlantılı olmasının yanında ölüm, felaket, acı duyulan şeylere karşı yapılan ağıt, dövünme nidâsı da denilmektedir. Âmili vücûben hazfedilen mef’ûlün bihlerden biri olmakla beraber, nudbe yapılan kimse de mendub

¹⁷³ Mehmet Dağ, “Dil ve Belâgat Açısından Kur’ân Âyetlerinde Nidâ”, 14.

¹⁷⁴ el-Cevherî, *eş-Şîhâh*, I/223; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VI/4380.

¹⁷⁵ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, thk. Abdalîm el-Mehâvî (Kuveyt: Hükûmetü’l-Kuveyt, 1987), IV/252.

olarak isimlendirilir. Genellikle kadınlar tarafından وا veya يا harfleriyle kullanılır.¹⁷⁶ Mendûb, aynı çağrıda bulunulan gibi ya da bir elif eklenmesiyle veyahut da elifin ardından hareke almamış bir هاء yani ه ile gelebilir.

Nudbenin yapılması için birkaç sebep vardır. Bunlar:

- Hastalıktan duyulan acı, keder, elem,
- Vefat edene karşı hissedilen ıstırap,
- Karşılaşılan musibetler.

Nudbe, kendi içerisinde iki hükme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki “hakiki nudbe”dir. Gerçekleşmiş bir olayın ardından yapılan münâdâ şeklinde ifade edilebilir. Diğeri ise “hükmî nudbe”dir. Hakiki olanların dışında kalan, gerçekleşmemiş bir kayıptan sonra üzüntüyü dile getirmek için kullanılır.¹⁷⁷ Nudbe iki ögeye ayrılır. Bunlardan ilki nudbe harfleri, ikincisi ise mendûbdur.

Nudbe Harfleri

Münâdânın irabı ile ilgili hükümler nudbe için de geçerlidir. Dolayısıyla “ya” edatı hem münâdâ hem de nudbe için kullanılsa da “vâ” (وا) edatı nudbeye özeldir. Bu özel edatın yanına kimi zaman, acının çokluğunu izah sebebiyle bir uzatma elifi daha eklenmektedir. Bazı zamanlar ise uzatma elifinin hemen ardından “ha-i sekt” denilen sakın bir “he” eklenebilmektedir. İlaveten münâdâda rastgele nidâ yapılabilirken, nudbede mendûbun kim olduğu belirli olmalıdır. Yani müphemlik durumu mümkün değildir. Nudbe, nekre-i gayrimaksude olamaz.

Mendûb

İsm-i mef’ûl olan mendûb, “ندب” fiilinden türetilmiştir. Çoğunlukla “vâ” (وا) edatıyla (يا يوسف! / Vah Yûsuf!) kullanılmasının yanında “yâ” (يا) edatı ile kullanımı da mevcuttur. Ölüm, keder, yakarış durumlarında sıkça rastlanılır. (يا رأسي! / Vah başım!) gibi cümlelerde belâgatta yerini alır. Buradan da anlaşıldığı üzere, edat yalnızca ölüm için değil, kişinin/kişilerin acıyan bir yanını ifade için de var olmaktadır.

¹⁷⁶ Cafer Zeyrekli, *Arap Dilinde Nidâ Edatı ve Kur'an'ı Kerim'deki Kullanımları*, 34.

¹⁷⁷ Kâde Leylâ, “Terkîbu'l Nudbe fi'd-Dersu'n-Nahvî'l-'Arabî”, *Mecelletu'l-Muhbir*, 5 (Mart 2009), 2.

İstiğâse

İstiğâsenin ayırt edici özelliği “bir yardım çağrısı” olmasıdır. Sıkıntı ve meşakkatlerden kurtulmak için yapılan yardım ılığıdır. Nudbeden farklı olarak “vâ” (وا) edatı kullanılmaz. Ve nidâ edatlarından yalnızca “yâ” (يا) ile kullanılır. Bunun yanı sıra, kullanılan bu edat hazfedilemez. Fiili hazfedilen mef’ûlün bihtir. Müsteğâsbih ve müsteğâslehin başında bir “le” (ل) bulunmaktadır. Dolayısıyla harf-i cer ile mecrurdur. Mânâ bakımından mansup olmaları hasebiyle mahallen mansup olarak konumlandırılırlar.

Müsteğâs Bih

Yardım talep edilene “müsteğâsbih” denilmektedir. Konumu nidâ edatından sonradır. Çoğunlukla başında fethalı “le” (ل) harfi bulunur. Bu harf ve müsteğâsbih olan kelimeler muğrabdır ve hazfedilemez. Harf-i târifli olabilmesi ve zamir de olabilmesi bakımından münâdâdan ayrılır.

Müsteğâsbih zamir almıştır: “*Ey sen! Bana yardım et.*” يَا لَكَ لِي

يَا لَكَرِيمِ الْمُحْتَاجِينَ

Yardım talep eden kişi belli değildir: “*Ey kerem sahibi! İhtiyaç sahiplerinin yardımına koş.*” يَا لَكَرِيمِ الْمُحْتَاجِينَ

Müsteğâs Leh

Şahsı için yardım isteğinde bulunana “müsteğâs leh” ismi verilir ve müsteğâs bihten sonra gelip, “kesralı lam” ile mecrur olur. Cümle içerisinde müphemlik oluşmuyorsa hazfı mümkündür ve müsteğâs bih gibi zamire gelebilir. Şayet çağırma eylemi müsteğâs lehin aleyhine ise “l” harf-i ceri yerine “m” ile kullanılabilir.

“*Ya Ali! Allah’tan korkmayana karşı bana yardım et.*” يَا أَلِيَّ لِكَافِرٍ لَا يَخَافُ اللَّهَ

“*Ya Ali! Allah’tan korkmayana karşı bana yardım et.*”¹⁷⁸ يَا أَلِيَّ مِنْ كَافِرٍ لَا يَخَافُ اللَّهَ

Terhîm

Terhîm; “hoş”, “narın”, “nazık”, “herhangi bir şeyin bir kısmı çıkarılmış” manalarına gelen ve sülâsî mücerred olan “رخم – يرخم - رخما” fiilinden türetilmiştir.¹⁷⁹ Hazfin

¹⁷⁸ İstiğâse amacı gütmeyen yine istiğâse üslûbu olan “yâ” (يا), farklı anlamlar da katabilir. “ياالمنظر” (Ne manzara!) ifadesinde, bir çağrı olmamasının yanında taaccüp amacıyla kullanılmıştır. Şaşkınlık ve hayret ifadesi içinse zamirli olarak karşımıza çıkmaktadır. “يا لها من جمال” (Bu ne güzellik!) diyen bir kişi, karşısındakine ondan yardım istemek için seslenmez. Cümlelerin akışından da anlaşılabileceği gibi bir beğeni söz konusudur.

münâdâda kullanıldığı daha önce dile getirilmişti. Terhîmde de münâdânın sonundaki tek veyahut iki adet sesin düşürülmesi karşımıza çıkar. Çoğunlukla sonunda “kapalı te” (ة) olan isimlerde kullanılır ancak isimde bulunan harfler üç ya da üçten fazlaysa son harfte “kapalı te” (ة) olmasa dahi düşürülebilir.

Terhîm Yapılmamış Hâli	Terhîm Yapılmış Hâli	Anlamı
! يا صاحي	!يا صاحبي	Ey Arkadaşım!
!يا طاه	!يا طاهر	Ey Tahir!
!يا جعف	!يا جعفر	Ey Cafer!
!يا جاري	!يا جارية	Ey Cariye!

Terhîmin Maksadı

Asıl amacı kolaylık ve hafiflik olan terhîm, başka sebeplerle de istimâl edilir. İsimlerde ve kelimelerde yapılan kısaltma aslen tüm dillerde mevcuttur. Türkçede yaygın olarak, Mehmet’e Memo, Süleyman’a Sülo, Mücahit’e Miço gibi kullanımları mutlaka duymuş ya da kullanmışızdır. Aynı durum Arapça için de söz konusudur. Seslenileceği zaman “يَا فَاطِمَةُ!” demek yerine “يَا فَاطِمُ!”şekliyle telaffuz edilir. Terhîme tâbi tutulan kelimedenden bir ya da iki harf atılırken, yalnızca münâdâ yapılan kelimelerde ya da şiirde zaruri olarak yer alır. Söyleyenin sözünü tamamlayamaması da ayrıca terhîm sebebidir. Bu durum mütekellimin ya da muhatabın âcizliğinden kaynaklanabilmektedir. Ayette şöyle denilmektedir:

﴿وَنَادُوا يَمْلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَكِينُونَ﴾

“Orada şöyle bağışırlar: ‘Ey Mâlik, Rabb’in, işimizi bitiriversin!’ O: ‘Siz daha burada kalacaksınız!’ dedi.”¹⁸⁰

“İbn Mes’ûd, bu ayetteki مَالِكِيَا sözcüğünü يَا مَالٍ olarak okumuştur. Bunu İbn Abbas’a, ehl-i nâr terhîmin neyi ile iştigal edecekler sualini söyle yanıtlamıştır: “Onlar eziyet verici cezadan öyle cılız hâle gelmişlerdir ki adını sonlandırmaya kuvvetleri yetmez.”¹⁸¹

¹⁷⁹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķāmûsü’l-muĥîṭ*, thk. Muhammed Naim el-’Argusûsî (Şam: Müessesetu’r-Risâle, 1998), 1.112.

¹⁸⁰ ez-Zuhrûf, 43/77.

¹⁸¹ Mehmet Yakışık, *Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ*, 45.

Bir başka ayet-i kerîmeye baktığımızda, Allah'ın (c.c.) cehennemlikler için ne planladığını yine-yeniden görüyoruz.

﴿ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى﴾

“Sonra onda ne ölecek ne de hayat bulacaktır.”¹⁸²

Ayrıca Zuhrûf 77’de geçen قَتَلَ fiili, عَلَى harf-i cer ile beraber “öldürmek” manasında kullanılmıştır. لَيَقَّ çekimiyle istek bildirilmiş ve Yahudilerin temennilerinden bahsedilmiştir.¹⁸³

¹⁸² el-A'lâ 87/13.

¹⁸³ Mehmet Kılıçarslan, “Kur’an-ı Kerim’deki Temenni İfadeleri”, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (Aralık 2016), 33-34.

3. NİDÂ FARKLİLİĞİNİN ANLAMA YANSIMASI

3.1. Kur’ân’ın İlk Muhatapları ve Nidânın Muhteviyâtı

Nidâ, yüzyıllarca dil bilimciler için gramatik bir malzeme olmuştur. Nidâda kullanılan üslûbun günlük hayata ilaveten şiirde ve Kur’ân’da kullanılışı âlimler için konunun cazibe merkezi hâline gelmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla nidâ, hem ilmî hem de edebî açıdan önemli konular içerisinde yer alır. Âlimlerin incelediği ayetlerden biri aşağıda yer almaktadır:

﴿قُلْ لِّئِنْ أَجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْحِيْنَ عَلَى أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾

“De ki: ‘Ant olsun, insanlar ve cinler bu Kur’ân’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.”¹⁸⁴

Senelerce ayetin maksadı ve dil bilgisi açısından incelemesi yapılmıştır.¹⁸⁵ Daha önceden belirttiğimiz gibi Kur’ân’da istifhâm, nidâ, îcâz, itnâb, takdîm ve tehir gibi çeşitli üslûplar da bulunmaktadır. Kur’ân, üslûbunu belirlerken lafızlarını muhatabının algısına ve seviyesine göre seçer. Bu sebeple hitap ve muhatabın dengeli oluşu, mesajın istenilen ölçüde ulaşmasını da sağlar. Bununla beraber hatip, verilmek istenen mesajı sıradanlıktan kurtarmış olur. Elbette aksi olsaydı, dinleyici de söyleneni anlamadığına dair bahane üretebilirdi. Bundan sebep, Yaratıcı her nebiye iletisini kendi lisanlarıyla ulaştırmıştır. Kur’ân’da da bunu açıkça bildirmektedir. Ayet şu şekildedir:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

“Biz gönderdiğimiz her rasûlü, onlara iyice açıklasın diye ancak içinde bulunduğu toplumun diliyle gönderdik. Allah dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini de hidayete ulaştırır. O güçlüdür, işi sağlam yapan ve yaptığında hikmet bulunandır.”¹⁸⁶

Kur’ân’a muhatap olan ilk kişi Hz. Peygamber’dir (s.a.v.). Dolayısıyla hitap edilen ilk kişi de kendisi olacaktır. Ayette şöyle buyrulmaktadır:

¹⁸⁴ el-İsrâ 17/88.

¹⁸⁵ Cüneyt Maral, “Taberî Tefsirinde Belağî Üsluplar (İstifhâm, Nidâ, Takdîm, Tehir, İtnâb ve İcâz)”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (Ocak 2019), 2.

¹⁸⁶ el-İbrâhîm 14/4.

“Ey (elbisesine) bürünen!”¹⁸⁷

Nidâ edatları günlük hayatta çeşitlilik göstermektedir. Bir kısmının yakınlık, bir diğerrinin uzaklık ya da her ikisinin ayrı kullanımları mevcuttur. Ancak يا edatı uzaklık, yakınlık ve hatta uyanık, dalgın olanlar için bile kullanılabilir. Bu yönüyle diğer edatlardan ayrılp, ümmü’l-bâb (أُمُّ الْبَابِ) olarak anılır. Kur’ân’da ise yalnızca يا edatı kullanılır.¹⁸⁸ Abdulkâhir el-Curcânî’ye göre münâdâ, أَدْعُو fiilinin yerine farklı nidâ edatlarının kullanımıyla oluşur. Ve bundan kasıt, kullanılan fiilin, mazi olsa da gelecek zaman ifadesini kapsayabilmesidir.¹⁸⁹ Münâdâ olmadan nidâ tek başına bir anlam ifade etmez. Ya da nidâyı tamamlayan bir sıfat yer alabilir.

Kur’ân, kimi zaman peygamberlerin isimleriyle nidâda bulunur ve tüm insanlığı dünyadan sonraki yaşantının belirleneceği gün için müspet ve menfi buyruklarıyla bariz bir şekilde uyarır.

﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يٰعِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَمَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾

“O zaman Allah şöyle dedi: ‘Ey İsa, şüphesiz ki seni öldürecekim. Seni kendime yükseltecekim ve seni o inkârcılardan temizleyecekim. Hem, sana uyanları kıyamete kadar o küfredenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz banadır, ayrılığa düştüğünüz hususlarda aranızda hükmedecekim.’”¹⁹⁰

Yukarıda yer alan ayet, bir peygambere yapılan nidâyı içermektedir. Bunun yanında Kur’ân sıklıkla “Ey insanlar!” (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) ilahi emri ile başlayan ayetleri de kapsar ve bu ayetlerin muhatabı; bülüğ çağına ermiş, kemale ermiş, mü’min, kâfir, münâfık, hangi sınıf ya da kavme ait olursanız olun, fakir ya da zengin fark etmeksizin tüm insanlıktır.

Nidâ edatları, muhataba ileilmek istenen mesajın bir nevi hazırlayıcısıdır. Kur’ân ışıığında baktığımızda sıklıkla karşılaştığımız bu durumun, hakiki manasının dışında,

¹⁸⁷ el-Müddesir 74/1.

¹⁸⁸ Adil Bor, *Kur’an Belâgatında Hitap ve Muhatap* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 210.

¹⁸⁹ Abdulkâhir el-Curcânî, *Kitâbu’l-Muktaşid fi Şerhu’l- İzâh I-II*, thk. Kâzım Bahr el-Mercân (Irak: Dâru’r-Reşid, 1982), II/753.

¹⁹⁰ el-Âl-i İmrân 3/55.

muhataplar için bir uyarıcı niteliği taşıyıp, içinde bulunulan durum ile bağlam ilişkisi çerçevesinde çeşitli mecazi anlamları da ihtiva ettiği görülmektedir. Bazı nidâ edatları peygamber isimlerine geldiği gibi, bazıları da toplumların inançlarını belirten ayetlerden oluşur.

“Ey Sâlih” (يَا صَالِحُ),¹⁹¹ “Ey Lût” (يَا لُوطُ),¹⁹² “Ey İbrâhîm” (يَا اِبْرَاهِيمَ),¹⁹³ “Ey Mûsâ” (يَا مُوسَى),¹⁹⁴ peygamberleri ve peygamberliği ifade eden; “Ey kâfirler!” (يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ), “Ey kitab ehli!” (أَهْلَ الْكِتَابِ), “Ey iman edenler!” (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) ayetleri de inançları vasfeden ayetlerdir. Bazı nidâlar ise sahip olunanlara yapılır; “Ey akıl sahipleri!” (يَا أُولِي الْأَلْبَابِ)¹⁹⁵ ifadesinde gördüğümüz gibi.

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı ayetler ve nidâ edatları gerçek anlamlarıyla, bazıları da mecazen kullanılır. Çalışma, nidâ ifadelerini kısımlara ayırıp; “Farklı edat kullanımları ile anlamda nasıl bir değişiklik olurdu? Nidânın maksadı nedir?” sorularını cevaplandırmaya çalışacaktır.

3.1.1. Temenni Maksadıyla Yapılan Nidâlar

Çeşitli üslûplar içeren Kur’ân aynı anda ikaz, öğüt verme, benzetme, geçmişten ve gelecekte haber verme, soru-cevap gibi çeşitli yöntemlere başvurur. Kullanılan bu yöntemler, muhatabın okuduğunda-dinlediğinde, yaşanılanları ve yaşanılacakları tahmin etmesini, gözünde canlandırmasını ve hayatını bu yönde idame ettirmesini hedeflemektedir. Kutsal Kitap’ta kullanılan bu mesajlar, münâdânın dikkatini celbetmeyi, muhatabın yalnızca dinleyici olarak kalmayıp istifhâm edatlarıyla da bir nevi cevap bulmasını amaçlamaktadır.

Kur’ân öyle güzel bir sunum yapar ki, dinleyici âdeta kendini bir sahnede gibi hayal eder. “Dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları” betimlemesi, âciz yaratılmışların kavrama kolaylığı için Yüce Yaratıcı’nın lütfundandır. İnsan fitrat olarak meyve yemeyi sever. Binaenaleyh dalından koparılmış taze meyve daha da bir cezbeder. Fıtratımızı bilen ve bu denli ilahi lütufta bulunan Allah (c.c.), kulları için Arapçanın en güzel ifadeleriyle örneklemede bulunmuştur.

¹⁹¹ el-Hûd 11/62.

¹⁹² eş-Şu’arâ 26/167.

¹⁹³ el-Hûd 11/53.

¹⁹⁴ el-A’râf 7/144.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/179.

İnsan, iç dünyası makro olan bir varlıktır. Çağımızda elektromanyetik dalgalarla birçok olayın çözüldüğü, radyo ve televizyon yayınlarının ziyadesiyle yaygınlaştığı düşünülürse, elbette Rasûlullah'ın (s.a.v.), Rabb'iyle irtibat hâlinde olması da yadsınamaz. Vahyin fiilen, kitlelere hakiki manasıyla yalnızca dinî metotlar bütünü olarak değil, toplumsal hayatta da nizamı sağlama amacı bu davanın içtimai gayretidir. Bu formülden yola çıkarak, manada ve maneviyatta inşa edilen İslâmiyet, muhatabın duygu durumu ve nidâlara bakışlarını da etkiler.

Temenni, “istek, arzu, talep, arzu olunan şey, dua, rica, niyaz”¹⁹⁶ anlamlarına gelmektedir. Konuşmacı, temenni ile aslında ulaşılması güç olan inşayı nidâ etmektedir. Temenninin ayrıca “dikkat çekme, teklif, tercih, açıklama, ilave ve tahmin” gibi sebepler için de kullanıldığı görülmektedir.¹⁹⁷ Temennide zayıflık, gayretsizlik, delaletin yolunu takip etmek vardır. Temenni, eyleme dökmeden kuru bir tövbe ve gayret sarf etmeden Yaratıcı'dan bir şeyler talep etmektir.¹⁹⁸ Kur'ân'da bulunan “يا” edatı belâgat ile harmanlandığında muhataptaki etkisini değiştirir. Kasas suresi 79. ayette şöyle buyrulur:

﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ۚ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَلِيتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾

*“Bütün ihtişamıyla halkının karşısına çıktı. Değersiz dünya hayatını arzulayanlar, ‘Ah, ne olurdu şu Kârun’a verilen (zenginlik) gibi (bir zenginlik) bize de verilseydi! Şüphesiz o, büyük bir varlık sahibi!’ dediler.”*¹⁹⁹

Yukarıdaki ifade, bu tanımın bir örneği mesabesindedir. Dünya hayatı günümüzde de olduğu gibi insanlara hoş görünmüş ve Kârun'un mal çokluğuna insanlar hasetle bakmıştı. Oysa servet ve ihtişamın oluşu geçici, ahiret hayatı ise kalıcıydı.²⁰⁰ Ayette kullanılan nidâ edatı يَا yerine bir başka ilgeç olan أَيْ-أ kullanılmış olsa idi, bahsi geçen Kârun, Allah'ın (c.c.) zâtî ve mânevî olarak yakîni kabul edilmeliydi. Oysa bu, söz konusu bile olamaz. Nitekim tefsiri kebîrlere bakıldığında aynı sonuca ulaşılmaktadır.

¹⁹⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Dersaadet İkdâm Matbaası, 1899), 440.

¹⁹⁷ Şahap Bulak, “-sa Ekinin İşlevleri”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 25/38 (Kış 2011), 33.

¹⁹⁸ Ebû Muhammed Âsım el-Makdisi, *Allah'a Karşı Hüsn-ü Zan Beslemek* (İstanbul: Şehadet Yayınları, 2013), 18.

¹⁹⁹ el-Kasas 28/79.

²⁰⁰ el-Kehf 18/46; el-A'lâ 87/16-17.

“Derken, (Kârun), verilenlerin ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. (Dünya hayatını arzulayanlar): Keşke Kârun’a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o, çok bahtiyar kişidir, dediler.”²⁰¹

Zemahşerî temmeni ifadesini gıpta ve haset olarak iki kısma ayırmış ve gıptanın, karşısındakinin de sahip olmasını istediği şey; hasedin ise yalnızca kendisinde olmasını istemesidir, şeklinde bir tanım yapmıştır. Ayetteki “Keşke...” ile başlayan kısmı ise gıpta kabîlinden, dolayısıyla temenni olarak değerlendirmiştir.²⁰²

﴿يَلَيِّنِي كُنْتُ تُرَابًا﴾

“Ah, ne olurdu ben bir toprak olaydım!”²⁰³

Yukarıdaki ayet de buna mukabildir. Kur’ân’ın insanın iç dünyasını yansıtmadaki etkili çağrısı, okuyucunun yaşanacakları gözünde canlandırmasını sağlar. Âlimler, kâfirlerin maruz kalacakları manzarayı ifade ederken; hayvanların toz hâline geldiğini, kâfirlerin de bu durumu gördüklerinde, yaşadıkları pişmanlık sebebiyle “cehenneme gitmekten de beter” bir durumla karşı karşıya olduklarını, bu sebeple “keşke” ifadesini kullanıp, gerçekleşmesini umut ettikleri durumu ifade ettiklerini söyler. Müfessirlerin çoğu bu konuda hemfikir olsa da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sabit bir rivayetine rastlanmamıştır. Sülemî’nin (ö. 73/692) *Ḥakā’iku’t-tefsîr*’ini örnek alan, fakat onun tefsirinden daha düzenli ve mâhiyetli olan *Leṭâ’ifu’l-işârât*’ta, kâfirlerin “keşke toprak olsaydım” temennisi zilletin, irade ve inat ile devam ettiğini ve şayet kadere razı olsaydılar bu temennide bulunmayacaklarını söyler.²⁰⁴ Ayette لَيِّنِي nidâsı kişinin kendi şahsı için kullandığı bir edattır. Kâfirlerin “toprak olsaydım” nidâsı ise dehşetin karşısında ne kadar âciz kaldıklarının göstergesidir. Teşbih için kullanılan تُرَابًا kelimesi “toprak, biçare, zavallı” manalarına gelmektedir. Bunu söyleyen kâfirler o kadar çaresiz kalmış ki toprak olmanın bile o anki durumlarından daha iyi olacağını düşünmüşlerdir. Ayrıca mısralardaki kafiye uyumu açısından da birbirine denk düşmektedir.

²⁰¹ Muhyiddîn İbnü’l Arabî, *Tefsir-i Kebir Te’vilat II*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitsan Yayınları, 2008), 937.

²⁰² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsîri*, V/110.

²⁰³ en-Nebe’ 78/40.

²⁰⁴ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leṭâ’ifu’l-işârât* thk. İbrâhîm Besyûnî (Mısır: Mısır Genel Kitap Organizasyonu, 2000), III/680.

﴿ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَن شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا ۚ﴾

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَلَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا﴾

Lisânu'l-‘Arab’da “birbirine benzeyen”²⁰⁵ olarak tanımlanan sec’i sanatı bu ayette kaşımıza çıkmakta, nağmeli hâliyle, terim anlamlarının dışında Kur’ân’a ahenk katmaktadır.²⁰⁶ Yalnızca nidâ edatı ile değil, sec’i sanatıyla da hem gözlere hem de kalbe hitap etmektedir. Sözcükleri âdetâ bir mahir gibi kullanan Arap toplumundan bir şiiir örneği verelim:

يَا لَيْتَنِي حَيْثُ نُتِبْتُ الْغَدَاةَ بِهِ

الرَّسُولُ قَدْ أَمْسَىٰ مَيِّتًا قَالُوا

“Ah, Keşke ondan bu sabah haberim olsaydı.

Dediler ki: Rasûl akşam vefat etti.”²⁰⁷

Şiirde hasret, acı çekme ve temenni anlamları birlikte kullanılmıştır. Kur’ân’da kullanılan “eyvah eyvah” gibi bir anlamı içerdiğini de söyleyebiliriz.²⁰⁸ Münâdâ, şairin kendisi olup, temenni de acı çekme ve pişmanlıkla harmanlanmıştır.

3.1.2. Menetmek Maksadıyla Kullanılan Nidâlar

Arapçadan Türkçeye geçmiş olan bu kelime, dilimizde de “mahrum bırakma, mahrumiyet” ifade şekilleriyle sıklıkla kullanılır. Bunun yanı sıra h-r-m (ح-ر-م) köklerinden türeyen haram kelimesi, Hz. Allah’ın (c.c.) yasak konusunda ikaz ettikleri anlamına gelmektedir. Yasaklardan ilki elbette ki Hz. Âdem’in (a.s.) “yasaklı meyve” bahsinde geçmiştir. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:

﴿وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾

“Dedik ki: ‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.’”²⁰⁹

²⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 1.944.

²⁰⁶ İbn Manzûr ayrıca Zürrumme’nin şu şiirini de örnek gösterir: قَطَعَتْ بِهَا، اَرْضًا تَرْجُوهُ رَكْبَهَا

²⁰⁷ Muhammed bin Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmi eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüddâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-‘ibâd* (Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-‘İlmiyye, 1993), XII/277.

²⁰⁸ el-Yâsin 36/52.

²⁰⁹ el-Bakara 2/35.

Hiz. Âdem (a.s.) ile Hiz. Havvâ'yı (a.s.) uyarırken, konunun önemini yine nidâ edatı kullanarak artırmıştır. Ayette “menetme” kelimesi bire bir geçmese de, (وَلَا تَقْرَبَا) “yaklaşmayın” anlam-bağlam açısından yasaklama içerdiği için bu ayeti delil olarak göstermek istedik. Sözü geçen ağaç, Allah'ın (c.c.) insanoğluna ilk sınavıdır. Dünyaya gönderildikten sonra da aynı sınav devam etmekte, bu sefer yasaklanan ağaç değil, hıncır eti olmaktadır.²¹⁰ Hiz. Âdem (a.s.) ile Hiz. Havvâ (a.s.) daha önce uyarılmalarına rağmen cüz'î iradelerini kullanarak “zelle”²¹¹ işlediler. Bu da, sonucunda cennetten dünyaya gönderilmelerine sebep oldu. Cennetten yeryüzüne indirilişlerinden kasıt, hem kendileri hem de zürriyetleridir. Elbette burada birçok hikmet var ancak çalışma belâgi açıdan inceleyeceği için konunun bu kısmını değerlendirmeyecektir. Bu ayette kullanılan يَا edatı bir peygamber isminden önce zikredilmiş ve direkt peygamber muhatap alınmıştır. Daha önceden dile getirdiğimiz gibi يَا edatı Kur'ân'da geçen tek nidâ edatıdır. Ancak ardından gelen tamamlayıcılarla ayetin vurgulamak istediği de değişmektedir. يَا edatı yerine اَيّ ifadesi yer alsaydı; Hiz. Âdem'in (a.s.) mekân olarak Hiz. Allah'a (c.c.) olan yakınlığı da anlaşılacaktı. el-Hicâzî de tefsirinde, Hiz. Âdem'in (a.s.) bu kıssasını aynı şekilde değerlendirmiştir.²¹²

﴿فَدَلَّيْهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْءَاتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلَّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾

“Rableri şöyle seslendi: ‘Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Size ‘Haberiniz olsun, bu şeytan sizin apaçık düşmanınızdır.’ dememiş miydim?’”²¹³

Ayette nidâ ifadesi için وَنَادَاهُمَا (o ikisine nidâda bulundu) ifadesi kullanılmıştır. Ancak bir sonraki ayette şu ifadeler yer alır:

﴿قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

“Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer sen bizi bağışlamaz, bize merhamet etmezsen, şüphe yok ki biz hüsrana uğrayanlardan oluruz.”²¹⁴

²¹⁰ el-Bakara 2/173.

²¹¹ “Peygamberlerin hataları, yanlışları” manalarına gelir.

²¹² Mahmud Muhammed el-Hicâzî, *et-Tefsîrû'l-vâdîh* (Beyrut: Dâru'l-Ceylu'l-Cedîd, 1992), 32/1.

²¹³ el-A'râf 7/22.

²¹⁴ el-A'râf 7/23.

“Ey Rabb’imiz!” diye talepte bulunulurken بِاِ edatı hazfedilmiştir. Hz. İbrâhîm’in (a.s.), babasına hitap ederken “Ya Âzer” değil de yalnızca “Âzer”i kullanması, nasıl kaba olacağından mütevellitse,²¹⁵ bu nidâ da aynı sebeple hazfedilmiştir.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾

*“Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman, onları iddetlerine doğru boşayın ve iddeti sayın. Rabb’iniz Allah’tan korkun. Onları açık bir terbiyesizlik yapmaları dışında, evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah’ın belirlediği sınırlardır. Her kim, Allah’ın sınırlarını çiğneyip aşarsa, nefesine zulmetmiş olur. Bilemezsin, belki Allah, onun arkasından bir iş çıkarır.”*²¹⁶

Ayet, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nidâ şeklinde gelmiş olsa da Kur’ân’ın indirildiği ilk dönemi kapsamakla birlikte hâlâ güncelliğini korur. Aynı zamanda hudûdullahı aşanların karşılaşılabileceklerine ikazda bulunur. Bu hukuk ihlallerini aşmanın davranışların en çirkinlerinden olduğu vurgulanır.²¹⁷ Bir başka ayette, Hz. Dâvud’a (a.s.) şu şekilde nidâda bulunulur:

﴿يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَظْلُمُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾

*“Ey Dâvud! Muhakkak ki Biz, seni yeryüzünde bir halife kıldık. Şimdi insanlar arasında hakka göre hükmet, arzuya uyma ki, seni Allah yolundan sapıtmasın. Allah yolundan sapanlar var ya, onlara hesap gününü unuttuklarından dolayı pek şiddetli bir azap vardır.”*²¹⁸

Allah (c.c.), Hz. Dâvud’u (a.s.) batıl davranışlardan ve insanların arasında adaletsiz davranmaktan menediyor. Ancak elbette ki bir peygamberde böyle hasletler mevcut değildir. Ayetlerin tüm insanlığa gelmiş olmasıyla muhatabı da insanlık oluyor. Ahmed Muhtar Ömer (1862-1931), dilin etimolojik tanımını yaparken “insanla alakalı olan, ona ait olan” ifadesini kullanır ve kullanılan dilin bir anlam ifade etmesi

²¹⁵ Fahrüddin Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb* (Tahran: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), XII/39.

²¹⁶ et-Talâk 65/1.

²¹⁷ Muhammed Sâlih el-Müneccid, *Fetâvâ’l-İslâm sūâl ve cevâb* (2009), 10.131-10.132.

²¹⁸ es-Sâd 38/26.

için de durumu kapsayacak seslerle eşlik edilip, ima edilmesi gerektiğini savunur.²¹⁹ Yukarıdaki ayette, açık kinâye de denilen²²⁰ ima sanatı yer almıştır. Şafîî'ye göre Allah, Hz. Dâvud'u uyarmış ve ona hak ile hükmetmeyi emretmiştir. Adaletin ilk kaynağı ve uygulayıcısı olan Kur'ân, adaleti sağlama hususunda da Hz. Dâvud'a (a.s.) imada bulunmuştur. Konuya yapılan işaret, Allah (c.c.) yolundan sapanların hesap gününde şiddetli bir azapla karşılaşacakları cihetindedir. Bu noktada şayet يَا edatı yerine وَا kullanılmış olsa idi, “Vah o Dâvud'a” gibi bir anlam hasıl olacaktı. Vahlanma ifadesinden sonra olumlu bir cümle gelmez. Oysa ayete baktığımızda, “Biz seni halife kıldık” şeklinde övgü ile devam ettiğini görüyoruz. Öyle ki; sıdk-ı selim hakkında hak ile hükmetmesinin halife oluşunda bir mecburiyet olduğunu da bu cümleden çıkarabiliriz. Nihayet el-Mazharî (ö. 1225/1810) de aynı şekilde düşünür ve hevâsına uyanın aklını yitirmiş olması gerektiğini, sebilullah yolunda gayretten sapmaması gerektiğini ve nefse uymanın sonucunun da ceza ile ima edildiğini söyler.²²¹

3.1.3. Yol Göstermek Maksadıyla Kullanılan Nidâlar

Her asrın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gönderilen Kur'ân, insanların sorunlarını çözme hususunda ona yol da göstermektedir. Bu hususta birçok ayette sırât-ı mustakîmden olunması gerektiği vurgulanırken, nasıl olunacağına dair de metotlar gösterir.²²² Bu metotlar kişinin hem dünyevî hem de uhrevî âlemde huzura ermesi içindir. Kur'ân bu noktada yol gösterici ve ışık olur.²²³ م-و-ق harflerinden türeyen, قَام ifadesinin istif'âl vezninde olan istikâme, Kur'ân'da 207 farklı yerde çeşitli anlamlarla kullanılmaktadır.²²⁴

﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

²¹⁹ Ahmet Muhtar Ömer, *Essese İlmu'l-luğatî*, trc. Maryo Pây (Kahire: 'Alimu'l-Kutub, 1998), 35.

²²⁰ İbrahim Sürücü, “Kur'an'da Bazı Ayetler Çerçevesinde İsti'are ve Kinaye”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 5/1 (Haziran 2016), 226.

²²¹ Muhammed Senâullah Pânîpetî el-Mazhari, *Tefsîrü'l-Mazhari*, thk. Gulâm Nebî et-Tûnûsî (Pakistan: Mektebetu'r-Ruşdiyye, 1991).

²²² et-Tahrîm 66/6.

²²³ el-Âl-i İmrân 3/51; el-En'âm 6/153.

²²⁴ Remzi Kaya, “Kur'an'a Göre Doğru ve Yanlış Yol”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 13/2 (Haziran 2004), 19.

*“Ey kitap ehli! Kitaptan gizlemiş olduğunuz şeylerin çoğunu açıklayan, çoğundan da vazgeçen peygamberimiz size geldi. Ayrıca size, Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap da gelmiştir. Allah o kitapla, rızasına uygun hareket edenleri selamet yollarına iletir. Onların izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve onları dosdoğru yola sevk eder.”*²²⁵

Tâberî (ö. 310/923), ayetin tefsirini yaparken; *“Allah, rızasına uyanı selamet yoluna eriştirir.”* ifadesini kullanmıştır. Ancak “rıza” kelimesinin manasında ihtilaf olduğunu; bazılarının “bir şeyden razı olma” bazılarının ise “kabul ve övgü” olarak düşündüğünü, diğerlerinin ise “îmânî nur, hidayet” olarak târif ettiğini dile getirir.²²⁶

Kullanılan nidâ edatı بِ kitâp ehline gelmiş, muhatabı ise Yahudi ve Hristiyanlar olmuştur. Bahsedilen ışık ise şeksiz Kur’ân’dır. Nidâ edatının değişmesi durumunda elbette mânâ da değişecektir. Şayet اِ edatı tercih edilmiş olsa idi, اِ edatı yakınlığı tanımladığı için muhatap olunan Yahudi ve Hristiyan gürûh Allah’a (c.c.) yakın olmuş olacaktı. Oysa karanlıkta boğulan bir toplumun Allah’a (c.c.) yakınlığı söz konusu bile olamaz. Nitekim kitap ehli olarak muhatap tutulan topluluk, recmetme hükmünü gizlemiş ve inkâra bulaşmıştır.²²⁷ Kur’ân, her hususta olduğu gibi bu hususta da helal ve haramları açığa kavuşturmuştur.

3.1.4. İltifat Maksadıyla Kullanılan Nidâlar

İltifat, فـتـل fiil kökünden türeyerek, “yönelmek, dönmek” gibi anlamlar taşır.²²⁸ Belâgatın bir dalı olup, Kur’ân’da da yer almaktadır. Belâgatçıların da sıklıkla kullandığı bu üslûp,²²⁹ hünelerinin zirve noktasıdır. Nidâ edatlarıyla kullanılan iltifat ayetleri muhatapın mesaja kulak kabartmasını sağlamak maksadıyla yapılmıştır. İltifat da kendi arasında çeşitli kısımlara ayrılrsa da, çalışmanın muhteviyâtı sebebiyle yalnızca nidâ edatları içeren ayetler baz alınacaktır.

﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

²²⁵ el-Mâide 5/15, 16.

²²⁶ Ebû Câfer et-Tâberî, *Câmi’u’l-beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 2000).

²²⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Tâberî, *Tâberî Tefsîri*, çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), III/250.

²²⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ* (Beyrut: Medresetu’r Risâle, 1993), 204.

²²⁹ Abdurrahman Özdemir, “Kadim Biz Söz Sanatı: İltifat ve Kur’ân’da İltifat Örnekleri”, *İslâmi İlimler Dergisi*, 1/2 (Güz 2006), 152.

“Şüphesiz Allah, (rahmeti ve nimetleriyle) ve melekleri (de onun bağışlanması için dua ederek) peygambere salât ve selamda bulunurlar.”²³⁰

Allah (c.c.), zâtı ve meleklerin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) salât ettiğini, yaratılmışların da aynı şekilde davranmasını istemektedir. Buradan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) meleklerin katında ve kendi nezdinde ne denli üstün mevkiye sahip olduğunu bir kez daha anlıyoruz. Salât kelimesi melekler için kullanıldığında “dua ve af dileme”, Allah’ın (c.c.) zâtı için kullanıldığında da “rahmet” manalarına gelmektedir.²³¹

İlgili ayette, meleklerin yapadurdukları bir hâlden bahsedilmiş, ardından aniden muhataba dönüp, aynı şeyi onların da yapması emrolunmuştur. Cümle muzari fiil şeklinde ilerlerken, fevren emir kipi hâlini almış ve muhatabın dikkatini celbetmek hedeflenmiştir. Burada kullanılan, iltifat sanatına bir misaldir. Bu sanatı kullanırken de *إِنَّ الَّذِينَ* nidâsı tercih edilmiştir. Buna mukabil, ayetin devamına bakıldığında *يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا* şeklinde cinâs sanatını da içerdiği görülür. İki şeyin benzemesi anlamına gelen cinâs²³² Kur’ân’ın dışında şairler tarafından da sıklıkla kullanılır. Buradaki nidânın yerine *إِ* tercih edilseydi münâdâ Allah’a (c.c.) yakın olmuş olurdu. Oysa yakın olan, Hz. Peygamber’dir (s.a.v.) ve şayet denilen yapılsa, ancak mânen yakınlık sağlanabilir. Kur’ân’ın yalnızca gerekli gördüğü kısımları açıklayan Mâverdî (ö. 450/1058), *Tefsîrû’l-Kur’ân* (en-Nüket ve ’l-uyûn) adlı eserinde şöyle bir hadisten bahseder:

“Abdurrahman bin Ebî Leyle’den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Ka’b bin Ucre benimle karşılaştı ve şöyle dedi: ‘Sallallahü Aleyhi ve Sellem’den işittiğim bir hediye sana vereyim mi?’ ‘Evet.’ dedim. Allah Rasûlü ile karşılaştık ve şöyle dedik: ‘Ey Allah’ın Rasûlü, selâmın senin üzerine olduğunu biliyoruz da sana nasıl duâ edelim?’ O: (De ki, Allah’ım, Muhammed’e ve âline salât eyle. Ey Muhammed, İbrâhîm’i ve İbrâhîm’in ailesini kutsadığın gibi, sen övülmeye layık ve yücesin. Allah’ım, İbrâhîm’e ve İbrâhîm’in ailesine bereket verdiğin gibi, Muhammed’e ve Muhammed’in ailesine de bereket ver. Sen övülmeye layıksın, yücesin.)”²³³

²³⁰ el-Ahzâb 33/56.

²³¹ Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, *Tâberî Tefsîri*, VI/516.

²³² Ebu’l-Fadl Cemâluddîn b. Manzûr Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahme’denduyd el-Ensârî er-Ruveyfî, “cns”, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebellâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzûlî (Kahire: Dâru’l-Meârif, 2010), XIII/700.

²³³ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsîrû’l-Kur’ân* (en-Nüket ve ’l-Uyûn), thk. es-Seyd ibni Maksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’-İlmiyye, 1058).

İlgili hadisten de anlaşılıyor ki Hz. Peygamber’e (s.a.v.) selam, yalnızca yakın olanların davranışdır. Ayette kullanılan nidâ edatının da bir başka edat ile değişmesi mümkün değildir. Gerek kullanılan edebî sanatlarla gerek mânâ derinliği ile Allah (c.c.), ayetlerini en güzeliyle insanlığın önüne sermiş ve yalnızca onları okuyup dinleyerek akletmemizi beklemiştir.²³⁴

3.1.5. Düşünmeye Sevk Etmek Maksadıyla Kullanılan Nidâlar

Kur’ân, bize dünya ve ahiret boyutlarından oluşan bütüncül hayat arayışımızda başarılı olmamız için bir kılavuzdur. Her asırda canlılık niteliği taşıırken, kimi zaman bilgileri direkt verir, kimi zaman da düşünmeye sevk eder. Dünya ve ahiret hayatı farklı boyutlarda yaşanacak olsa da birbiriyle iç içedir. Ahiretin, dünyada yaşanan ahlakî, dinî ve sosyal hayat ile bir bütün olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bu iki boyutun da kavranabilmesi için öncelikle Kur’ân okunmalı, anlanmalı ve hayata geçirilmelidir. Bu noktada ayetler tasvirler, teşbihler, îcâzlar ve mecazlar gibi çeşitli edebî sanatları kullanır.

﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا أَعْجَبِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَبِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشَفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾

“Eğer onu yabancı dilde bir Kur’ân yapsaydık, ‘Ayetleri açıklansaydı ya! Arap’a acemce (yabancı dilde) bir Kur’ân mı?!’ diyeceklerdi. De ki: ‘O, iman edenler için bir rehber ve şifadır; iman etmeyenlerin ise, kulaklarında bir ağırlık vardır. O, onlara karşı körlüktür. (Bu Kur’ân), onlara uzak bir yerden bağırlıyormuş (gibi gelir).”²³⁵

Bu ayetten çeşitli hikmetler çıkarılabilir. Bunlardan ilki, Kur’ân’ın anlaşılabilmesi için, kullanılacak olan toplumun diline çevrilmesi gerektiğidir. Yani farklı ülkelerde farklı dillerde Kur’ân bulunması bir tercih değil mecburiyettir. Aksi hâlde insanlar kendilerine ulaştırılmadığı için inkârlarına bahane bulacaklardır. Ayetin devamında da denildiği gibi kulaklarını tıkayacak, sağır kalacaklardır. Burada kullanılan, bir mecaz sanatıdır. Ayrıca itiraz üretmeyi düşünenler için de en başından bir ikazdır.

²³⁴ el-Bakara 2/76.

²³⁵ el-Fussule 41/44.

Mecaz, çeşitli şekillerde Kur'an'da vücut bulur. Araplara göre de mecaz, belâgatın başıdır ve bu özelliği ile diğer dillerden farklılık gösterir.²³⁶

Ayetin nidâ ifadesi için “يُنَادُونَ” tercih edilmiş, “sesleniliyor” şeklinde de tercüme edilmiştir. Oysa “نَادَ” yerine, bir diğer seslenme edatı olan “أَيَّ” tercih edilebilirdi. O zaman da “çok uzaktan sesleniyor” tanımına uymazdı. Nitekim bu ifade, yakın mesafe içindir.

“Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an kılsaydık, diyeceklerdi ki: Ayetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab'a yabancı dilden (kitap) olur mu? De ki: O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuzdur ve şifadır. İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'an onlara kapalıdır. (Sanki) onlara uzak bir yerden bağırlıyor (da Kur'an'da ne söylendiğini anlamıyorlar.)”²³⁷

Muhyiddin ibn Arabî'nin (ö. 638/1240) tefsirine bakıldığında yakın bir mânâ ile tercüme edildiğini görüyoruz. “Uzak bir yerden” teriminden önce gelen nidâ için “bağırlıyor” demeyi tercih etmiştir.

“Biz onu yabancı dilde bir Kur'an kılsaydık, hemen; ‘Ayetleri açık seçik bildirilmeli değil miydi bunun!?. Kitap yabancı dilde, ama muhatap Arap, öyle mi!?’ derlerdi. De ki: O, iman edenler için bir kılavuz ve şifadır; iman etmeyenlerin kulaklarında ise ağırlık vardır ve bu (öğüt), onlara kapalıdır. Bunlara, âdeta uzak bir mesafeden seslenilmektedir!”²³⁸

Keşşâf Tefsiri'nde de “يُنَادُونَ” için “seslenilmektedir” şeklinde tercüme edildiğini görüyoruz. Bu noktada, ayette diğer nidâ edatlarının kullanılmasının anlamı etkileyeceği, büyük tefsirler aracılığı ile gösterilmiştir. Ancak dikkate şâyan bir diğer husus ise aynı ayette birden çok edebî sanatın kullanılmasıdır. “İstifhâm” yani soru kalıbı sorunun tesirini artırmayı hedeflemiş, anlamı kuvvetlendirmiştir. Ancak cevabı muhatabından beklememektedir. Hususen bu edebî tür, muhataptan bir cevap beklemeden yapılır.

²³⁶ Ebû Mansûr Abdülmelik es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luğa ve sırrü'l-'Arabiyye*, thk. Hamdu Tammâs, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004), 404-405.

²³⁷ Muhyiddin ibn Arabî, *Tefsîr-i Kebir Te'vilât*, II/1.099.

²³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, VI/1.134.

3.1.6. Ahlakî Normları Düzeltmek Maksadıyla Kullanılan Nidâlar

Arap toplumu şiir, hitabet, nesir alanlarında ne kadar mahir olsalar da davranışsal açıdan ahlakî eksiklikler içindeydi. Konuşmalarında yüksek ses kullanmaları da bunlardan biriydi. Oysa Kur’ân, bütüncül bir hayat anlayışı içindir. Ahlakî normların düzeltilmesi ise manevi-ahlakî yapılandırma ile mümkündür. Kur’ân’da bu normatif bireysel veyahut toplumsal ikazlarla bildirilir.

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنَ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ۚ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

“Muhakkak ki Allah Rasûlü’nün yanında seslerini kısıyanlar, işte onlar, Allah’ın kalplerini takvâ (ulaşması) için imtihan ettiği kimselerdir. Onlara hem bir bağışlanma hem de büyük bir sevap vardır. (Peygamberin hanımlarının) odaların (önlerinden ve) arkalarından seni çağırıyorlar var ya, bunların çoğu akli ermeyen (dolayısıyla görgü kurallarını bilmeyen) kimselerdir. Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette bu, onlar için daha iyi olurdu. Bununla birlikte Allah, çok bağışlayan, çok acıyandır.”²³⁹

Ayetin iniş sebebiyle ilgili bir tartışmada sesin yükselişi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hz. Ömer’e (r.a.) verdiği görevi başkasına vermesini istemesi, Amiroğullarının iki kişiyi öldürmesi, bazılarının kendisi için de ayet inmesini talep etmesi gibi çeşitli yorumlar bulunmaktadır.²⁴⁰

Hz. Peygamber’in (s.a.v.), odasında uyurken rahatsız edici bir seda ile çağrılmasını anlatan bu ayete göre edepli ve ahlaklı olmak vaciptir.²⁴¹ Peygamberlerin, âlimlerin, Allah (c.c.) dostlarının huzurunda edepli olmak, ahirette saadete kavuşmayı da beraberinde getirir. Ayetteki يُنَادُونَكَ (sana seslenirler), muzari formundadır. Ve diğer nidâ edatlarında olduğu gibi ن ve د harfleriyle sentezlenmiştir. Çeşitli nidâ ilgeçleri olmasına rağmen Allah (c.c.), seslenme ifadesi için yalnızca bu edatı kullanmıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.), çağırın kişilerin yanlarına giderken oluşan tehir sebebiyle

²³⁹ el-Hucurât 49/3,4,5.

²⁴⁰ İmam Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 1997), XVI/226-227.

²⁴¹ 010 - Semerkandî Tefsiri - (Türkçe): 049 - Hucurât Sûresi / 005 (islamilimleri.com), (Erişim: 10 Aralık 2022).

bekleyenlerin sabırsızlığı, ardından da “Ey Muhammed” şeklindeki hitapları *Tefsîr-i Kebîr*’de şöyle tezahür edilir:

“Eğer onlar, sen kendilerine çıkana kadar sabretselerdi, kendileri için elbette daha hayırlı olurdu (yani onlar sen kendiliğinden yanlarına çıkana kadar sabretmiş olsalardı fidye vermeden de esirleri alacaklardı). Allah ğafurdur, rahîmdir (yani onların ‘Ey Muhammed! Yanımıza çıkmıyor musun?’ sözlerini bağışlayandır, onlara merhamet edendir).”²⁴²

Tercüme edilirken seslenme edatı olarak “ey” kullanılmıştır. Anlam bütünlüğünü sağlamak ve etkiyi artırmak için kullanılan nidânın yerine “va” kullanılsaydı, elbette cümlelerin formu da tanımı da değişirdi. Bir peygambere, hele ki Yücelerin Yücesi’ne acınası bir durum atfedilmiş olurdu. Oysa ahlaken eksiklik yaşayanlar, hitabı edenlerin kendisidir. Bu sebeple yukarıdaki tefsir de çalışmayı doğrular niteliktedir. Ayrıca ayet, iki davranışı da karşılaştırıp, sonucunda ne kazanıp ne kaybedeceklerini göstermektedir. Bu yönüyle uyarıcı olup, yapılan yanlışlardan sonra yine de günahları kendinin bağışlayacağını yüce bir letafetle söylediğini görüyoruz.

3.2. يا (Ya) Edatının Kur’ân-ı Kerîm’deki Kullanımları

Arapçada çeşitli seslenme edatları bulunsa da yalnızca “ya” edatının Kur’ân’da geçtiğini daha önce dile getirmiştik. Bu sebeple Kur’ân bütünüyle taranıp, hangi topluluğa veya isme geldiği belirlendi.

Bunlardan ilki olarak “Ey iman edenler” (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا), “Ey kavmim” (يَا قَوْمُ), “Ey Rabb’imiz” (رَبَّنَا), “Ey Peygamber” (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ) ifadeleri seçildi. Araştırmaya göre “Ey iman edenler” ifadesinin 89 sefer,²⁴³ “Ey kavmim” ifadesinin 45 sefer,²⁴⁴ “Ey

²⁴² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, IV/69.

²⁴³ el-Bakara 2/104, 153, 172, 178, 183-184, 208, 254, 264, 267, 278, 282; el-Âl-i İmrân 3/100, 102, 118, 130, 149, 156, 200; en-Nisâ 4/19, 29, 43, 59, 71, 94, 135, 136, 144; el-Mâide 5/1, 2, 6, 8, 11, 35, 51, 54, 57, 87, 90, 94, 95, 101, 105, 106; et-Tahrîm 66/6, 8; el-Enfâl 8/15, 20, 24, 27, 29, 45-46; et-Tevbe 9/23, 28, 34, 38, 119, 123; el-Hâc 22/77; en-Nûr 24/21, 27, 58; el-Ahzâb 33/9, 41-42, 49, 53, 56, 69, 70-71; el-Muhammed 47/7, 33; el-Hucurât 49/1, 2, 6, 11, 12; el-Hadîd 57/28; el-Mücâdele 58/9, 11, 12; el-Haşr 59/18-19; el-Müntehine 60/1, 10, 13; es-Sâff 61/2-4, 10-13, 14; el-Cum’â 62/9-10; el-Münâfikûn 63/9; et-Tegâbun 64/14-17.

²⁴⁴ el-Bakara 2/54; el-Mâide 5/20, 21; el-En’âm 6/78, 135; el-A’râf 7/59, 61, 65, 67, 73, 79, 85, 93; el-Yûnus 10/84; el-Hûd 11/28, 29, 30, 50, 51, 52, 61, 63, 64, 85, 88, 89, 92, 93; et-Tâhâ 20/86, 90; el-Yâsin 36/20; ez-Zümer 39/39-40; el-Mü’min 40/29, 30, 32, 38, 39, 41; ez-Zuhrûf 43/51-53; es-Sâff 37/5; en-Nûh 71/2.

Rabb'imiz" (رَبَّنَا) ifadesinin 40 sefer,²⁴⁵ "Ey Peygamber" (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ) ifadesinin ise 14 sefer²⁴⁶ geçtiği belirlendi. Buna ek olarak "Ey Rabb'im" (رَبِّي) ifadesinin de "Ey Rabb'imiz"den (رَبَّنَا) ayrı olarak 12 sefer²⁴⁷ geçtiği gözlemlenmiştir. İlaveten "Ey gökleri ve yeri yaratan, duyular ötesini ve duyular âlemini bilen Allah'ım!" (اللَّهُمَّ فَاطِرَ دَةِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَاتِ)²⁴⁸ şeklinde de bir yerde yer aldığı tespit edilmiştir.

Araştırma ayrıca, "Ey kavmim" (يَا قَوْمُ) ifadesinin peygamberlerin kavmi için kullanıldığını ancak Sâff suresi 5. ayette Firavun'un halkı için istimâl edildiğini tespit etmiştir. Bunun yanında "Ey Rabb'imiz" (رَبَّنَا) nidâsında nidâ edatının kullanılmadığı ancak meallerde takdiren "ey (يَا)" edatının eklendiği gözlemlenmiştir.

"Ey" (يَا) edatının daha önce mesafe için kullanıldığına değinmiştik. Ancak duygusal mesafeyi, fiziki mesafeye göre değerlendirmek uygun değildir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا ءَامِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ ءَالَّذِي نَزَّلَ عَلٰی رَسُولِهِ ءَالَّذِي نَزَّلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ ءَالْيَوْمِ ءَالْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾

*"Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse sapıklığın en koyusuna düşmüş olur."*²⁴⁹

Yukarıdaki ayette Allah (c.c.), insanlara uzak olduğu için mi "yâ" (يَا) edatını kullanmıştır? Burada maksat, iman edenlerin dikkatlerini celbetmektir. Ayetin akabinde, uyarıya dikkat etmeyenlerin akıbeti de bildirilmiştir. "Ey iman edenler" (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا) nidâsında الذي kelimesi ise belirsizliği ortadan kaldırmak için kullanılmış olmalıdır. Çağrının amacının doğru iletilmesi için kelime bu şekilde karakterize

²⁴⁵ el-Bakara 2/127, 128, 129, 200, 201, 250, 285, 286; el-Âl-i İmrân 3/16-17, 147, 192, 193; el-Mâide 5/114, el-En'âm 6/128; el-A'râf 7/23, 38, 47, 89, 125-126; el-Yûnus 10/85, 88; el-İbrâhîm 14/37, 38, 41, 44; en-Nahl 16/86; et-Tâhâ 20/45, 134; el-Furkân 25/65, 74; es-Sâd 38/61; el-Mü'min 40/7, 11; el-Fussilet 41/29; ed-Duhân 44/12; el-Haşr 59/10; el-Müntehine 60/5; el-Ahzâb 33/77; es-Sebe' 34/19; et-Tahrîm 66/8.

²⁴⁶ el-Mâide 5/41, 67; el-Enfâl 8/64, 65; et-Tevbe 9/73; el-Hûd 11/49; el-Ahzâb 33/1, 28, 45-46, 50, 59; el-Müntehine 60/12; et-Talâk 65/1; et-Tahrîm 66/1, 9.

²⁴⁷ el-A'râf 7/151, 155; el-Hûd 11/45, 47; el-Yûsuf 12/101; et-Tâhâ 20/125; en-Neml 27/19; el-Kasas 28/24; ez-Zuhrûf 43/88; el-Münâfikûn 63/10; en-Nûh 71/26, 28.

²⁴⁸ ez-Zümer 39/46.

²⁴⁹ en-Nisâ 4/136.

edilmiş ve bağlantı ile tasvip oluşmuştur. Nidâ edatlarının hükümlerdeki kullanımı, Kur'an lafızlarının uyumundaki doğruluk, kesinlik ve akıcılığa delalet eder.²⁵⁰

3.2.1. Milletlere Yapılan Nidâlar

Kur'an'da milletlere de özel olarak nidâ edildiği görülmüştür. Bunların içerisinde 19 defa²⁵¹ “Ey insanlar” (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) şeklinde genel bir hitap tespit edilmiştir. “Ey ehl-i kitâb” (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ) ifadesi 13 defa²⁵² kullanılırken, “Ey âdemoğulları” (يَا بَنِي آدَمَ) 6 defa,²⁵³ “Ey İsrâiloğulları” (يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ) ise 6 sefer²⁵⁴ geçmektedir. “Ey Yahudiler” (يَا قَوْمَنَا) ifadesine ise yalnızca bir defa²⁵⁵ rastlanmıştır. “Ey halkımız” (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا) ifadesi 2 ayette²⁵⁶ yer alırken, araştırma “Ey insanlar” (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) hitabını da bu grupta kategorize etmeyi uygun görmüştür. Nitekim Kur'an'da yalnızca canlı değil, cansız topluluklara da seslenilmektedir.

Hem Yahudilik hem de Hristiyanlık inancı “tapınılmaya ve ilahlaştırılmaya layık” olanın Yüce Allah olduğu hususunda İslâm itikadı ile aynı zeminde bulunmasına rağmen, zaman içerisinde bu dinlerin inananlarınca kabul gören bazı inanç ve tavırlar; Yaratıcı'nın biricik olduğu, “yalnız Allah'a kulluk etme” ilkesini temelden sarsmış bulunmaktadır. Ayetlerin çoğunda dile getirildiği üzere peygamberlerin istisnasız hepsi Allah'a (c.c.) ortak koşulmaması hususunda şiddetle uyarıda bulunmuşlardır. Ancak Yahudiler, Üzeyir'i (a.s.), Hristiyanlar da İsa'yı (a.s.) Allah'ın oğlu olarak sıfatlandırmışlardır.²⁵⁷ Hristiyanlar ise Allah (c.c.) adına “üçün üçüncüsüdür” nisbetinde bulunmuşlardır.²⁵⁸ Yahudiler, Allah'ı (c.c.) millîleştirme cüretinde bulunup, O'nun evrenin yaratıcısı olduğu gerçeğini gölgelemeye çalışmışlardır. Hatta daha da haddi aşır, aynı mâbuda yalnızca kendilerinin kulluk hakkı olduğunu hâl ve kâl ile de belirtmişlerdir.

Nidâyı çoğunlukla emir, yasak ya da soru takip eder. Dinleyici bu usullerle, içerdği anlamı kavramaya hazır hâle getirilir. Çünkü çağrı, nefsi ve hisleri uyandırır, zihni berraklaştırır. Ardından emir, yasak veyahut soru gelmesiyle de dinleyici kabul edip,

²⁵⁰ Dehmân, *Esâlîbu'n-Nidâ fi'l Kur'an-ı Kerîm*, 59.

²⁵¹ el-Bakara 2/21, 168; el-Yûnus 10/23, 57, 104, 108; en-Nîsâ 4/1, 170, 174; el-A'râf 7/158; el-Hâc 22/1, 5, 49, 73; el-Lokmân 31/33; el-Fâtır 35/3, 5, 15; el-Hucurât 49/13.

²⁵² el-Âl-i İmrân 3/64, 65, 70, 71, 98, 99; en-Nîsâ 4/47, 171; el-Mâide 5/15, 19, 59, 68, 77.

²⁵³ el-A'râf 7/26, 27, 31, 35; el-Yâsin 36/60, 61.

²⁵⁴ el-Bakara 2/40, 47, 122; el-Mâide 5/72; et-Tâhâ 20/80; es-Sâff 61/6.

²⁵⁵ el-Cum'a 62/6.

²⁵⁶ el-Ahkâf 46/30, 31.

²⁵⁷ et-Tevbe 9/30.

²⁵⁸ el-Mâide 5/73.

boyun eğmeye hazır ve uyanık hâle gelir. Kûfelilere göre nidâ, emir ve yasaklardan ayrılmaz. Bu nedenle Allah'ın (c.c.) kitabında bir emir ya da yasaktan ayrılan nidâ neredeyse yoktur. Bu nedenle haber, ondan sonra gelir.²⁵⁹

Nidâlar ayrıca cümle dizilişleri bakımından çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri de cevap cümlesidir. Fiil ve emir cümlesi ile birlikte kullanımına bakalım:

﴿يَأْتِ بِاسْتَجْرَةٍ﴾

“Babacığım, onu ücretle tut.”²⁶⁰

Burada bulunan nidâ, talebe verilen bir cevaptır. Nidâyı emir sigası takip eder. قَالَتْ fiilinin mekulü'l-kavlî olan يَأْتِ بِاسْتَجْرَةٍ cümlesi, nidâ üslûbundadır. Ayete dikkatli bakıldığında, makamca daha aşağıda olanın, henüz meydana gelmemiş bir olaya karşı yine makamca kendinden üstün olana nidâyı kullandığı görüyoruz. يَأْتِ kelimesinin sonundaki esre, muzâfun ileyhten kaynaklıdır. Muzâfun ileyhın hazfı ise nidâ eden ile münâdânın yakınlığına işaretir.²⁶¹ Ayetin devamı إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ (çünkü ücretini verip, hizmetine alabileceğinin en iyisi, kuvvetli ve emin olandır, dedi) şeklinde gelirken, خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ ifadesi “innenin ismi”, الْقَوِيُّ الْأَمِينُ tabiri de “innenin haberi” olarak değerlendirilir. *Keşşâf Tefsiri*'nde duruma açıklık getirilip, “Ayette hayırlılık ve iyilik vurgusuna özen göstermek için haber makamında olmaya daha lâayık olan kelime isim olarak takdim edilmiştir.” ifadesi kullanılır.²⁶²

3.2.2. Peygamberlere Yapılan Nidâlar

Çalışmada peygamberlerin bizzat isimlerine nidâda bulunulduğu da tespit edilmiştir. Sıklıkla Hz. Mûsâ'nın (a.s.) isminin yer aldığı, diğer peygamberlerin isimlerinin ise daha az zikredildiği görülmüştür.

Hz. Meryem'in (a.s.), kimi inanışa göre peygamber olmayıp yalnızca Allah'a (c.c.) adanmış bir evlat oluşu, İslâmî kelâm ekollerinden Eşârilere göre ise bir “nebiyye” kabul edilmesi²⁶³ sebebiyle bu kategoriye eklenmesi uygun görülmüştür. Bu noktada

²⁵⁹ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ'ili'l-hilâf* (Kahire: Mektebu'l-Hâncî, 2002), 104-105.

²⁶⁰ el-Kasas 28/26.

²⁶¹ <https://www.kuranseferberligi.com/Ayet/28/26> (Erişim: 24 Mayıs 2023).

²⁶² Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, IV/40.

²⁶³ Ali İhsan Yitik, “Hz. Meryem ve Efes Meryemana Evi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (Nisan 2000), 57.

bazı âlimlerin Hz. Meryem'in (a.s.) peygamber oluşu hakkında ihtilafa düştüklerini ancak peygamber olmadığı hakkında icmâ ettiklerini de dile getirmek gerekir.²⁶⁴ Buna mukabil, çoğu peygamberin isminin yalnızca bir kez geçerken, Hz. Meryem'in (a.s.) daha çok zikredilmesi oldukça şaşırtıcı bulunmuştur. Nitekim Hz. Mûsâ (a.s.) 24,²⁶⁵ Hz. Âdem (a.s.) 5,²⁶⁶ Hz. Îsâ (a.s.) 4,²⁶⁷ Hz. Sâlih (a.s.) 2,²⁶⁸ Hz. Şuayb (a.s.) 3,²⁶⁹ Hz. Nûh (a.s.) 4,²⁷⁰ Hz. Hûd (a.s.) 1,²⁷¹ Hz. Lût (a.s.) 2,²⁷² Hz. Zülkarneyn (a.s.) 2,²⁷³ Hz. Zekeriyâ (a.s.) 1,²⁷⁴ Hz. Yahyâ (a.s.) 1,²⁷⁵ Hz. İbrâhîm (a.s.) 1,²⁷⁶ Hz. Dâvud (a.s.) 1,²⁷⁷ Hz. Hârûn (a.s.) 2,²⁷⁸ Hz. Meryem (a.s.) 4²⁷⁹ kez nidâ ile zikredilmiştir. Hz. Îsâ'ya (a.s.) nidâda bulunulurken Mâide 110, 112 ve 116. ayetlerde Hz. Meryem'in de adının zikredildiği, "Meryem oğlu Îsâ" ifadesinin kullanıldığı saptanmıştır. Son olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kullanılan hitaplara gelirse; bizzat isminin değil, çeşitli sıfatların yer aldığı görülmüştür. Bu nidâlar 13²⁸⁰ yerde يا أيها النبي, 2²⁸¹ yerde يا أيها الرسول, 1²⁸² yerde يا أيها المدثر, 1²⁸³ yerde يا أيها المزمحل, 1²⁸⁴ yerde يا أيها الرسل şeklinde yer almaktadır.

Ayetler incelendiğinde bu nidâların yalnızca Allah (c.c.) tarafından peygamberlere değil, ayrıca toplulukların da kavim peygamberlerine hitaplarını içerdiği görülmektedir. Bu hitaplar, kimi zaman peygamberlerden mucize istemek maksadıyla kimi zaman da inkârlarını alenen belirtmek için yapılmıştır. Allah'ın (c.c.) hitabı ise dile getirilen inkârlara karşı peygamberleri teselli etmek için ya da kavmine karşı uyarıda bulunmaları içindir.

²⁶⁴ Nâsuriddîn el-Beyzâvî, *Tefsirü'l-Beyzâvî* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1389), 2/16.

²⁶⁵ el-Bakara 2/55, 61; el-Mâide 5/22, 24; el-A'râf 7/115, 134, 138, 144; el-Yûnus 10/87; el-İsrâ 17/101; et-Tâhâ 20/11, 17, 19, 36, 49, 57, 83, 65; en-Neml 27/9, 10; el-Kasas 28/19, 20, 30, 31.

²⁶⁶ el-Bakara 2/33, 35; el-A'râf 7/19; et-Tâhâ 20/117, 120.

²⁶⁷ el-Âl-i İmrân 3/55; el-Mâide 5/110, 112, 116.

²⁶⁸ el-A'râf 7/77; el-Hûd 11/62.

²⁶⁹ el-A'râf 7/88; el-Hûd 11/87, 91.

²⁷⁰ el-Hûd 11/32, 46, 48; eş-Şu'arâ 26/116.

²⁷¹ el-Hûd 11/53.

²⁷² el-Hûd 11/81; eş-Şu'arâ 26/167.

²⁷³ el-Kehf 18/86, 94.

²⁷⁴ el-Meryem 19/7.

²⁷⁵ el-Meryem 19/12.

²⁷⁶ es-Sâffât 37/104.

²⁷⁷ es-Sâd 38/26.

²⁷⁸ et-Tâhâ 20/92, 93.

²⁷⁹ el-Âl-i İmrân 3/37, 43, 45; el-Meryem 19/27.

²⁸⁰ el-Enfâl 8/64, 65, 70; et-Tevbe 9/73; el-Ahzâb 33/1, 28, 45, 50, 59; el-Mümtehine 60/12; et-Talâk 65/1; et-Tahrîm 66/1, 9.

²⁸¹ el-Mâide 5/41, 67.

²⁸² el-Müddesir 74/1.

²⁸³ el-Müzemmil 73/1.

²⁸⁴ el-Mü'minûn 23/51.

Allah'ın (c.c.) rasûllere kullandığı çağrı edatı olan “يا”, onlara tebliğ etmek, onların söz almaya layık olduğunu göstermek ve muhataplar nezdindeki mertebelerini beyan etmek içindir. Hz. Allah (c.c.), yarattıklarına mesaj iletme için yaratılmışlar içerisinden onları seçmiş, böylece mesaj vermeye layık olmuşlardır. Amelde ve uygulamada bir ahlak timsali olmuşlar, sözlerinde hakikatle buluşmuş, kavimlerine bilmedikleri şeyi bildirmek için ayrı ayrı sebeplerle nidâ edatlarına muhatap olmuşlardır.

Bu kısımda hususi olarak, Ahzâb suresinde beş sefer geçen يا أيها النبي ifadesini de ele almak istedik. Bu surenin diğerlerinden ayrı tutulmasının sebebi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hâli ile alakalı olmasıdır. Ayetler kimi zaman şer'i bir hüküm koyar kimi zaman da çeşitli maksutlar içerir.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ٥٠﴾

*“Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münâfıklara itaat etme! Muhakkak ki Allah, en iyi bilendir, işi sağlam yapan ve yaptığında hikmet bulunandır.”*²⁸⁵

Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) “Ey Rasûl” (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ) ya da “Ey Peygamber” (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ) şeklinde hitap edilirken diğer peygamberlere kendi isimleriyle nidâ edildiğı görölmektedir. Bundan kasıt, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şanını övmek, erdemini ve mevkisini ifade etmektir.²⁸⁶ Ayrıca insanlara Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah Rasûlü olduğunu hatırlatmak, ona nasıl hitap edilmesi gerektiğinin öğretilmesi ve saygı duyulması da konu edilmiştir. Henüz surenin ilk ayetinde يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ şeklinde nidâ ifadesinin bulunması, ardından mühim bildiri ve emirlerin geleceğinin de bir göstergesi mukabilindedir.²⁸⁷

Yukarıda zikredilen ilk ayette nidânın maksadı, Rabb'e karşı, değerli olan görevlerin belirlenmesidir.

İkinci sefer nidânın geçtiğı ayete bakalım:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَمَتَّعْتُكُمْ مَّتَّعًا سَرَّاحًا جَمِيلًا ٥١﴾

²⁸⁵ el-Ahzâb 33/1.

²⁸⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), VIII/450; Ebüssuûd Efendi, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd, İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi'-Turâsî'l-Arabî, ts.), VII/89; Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, I/229.

²⁸⁷ Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, VIII/450; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984), XXI/249.

“Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: ‘Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız haydi geliniz, sizi onunla donatayım, (sonra da) sizi güzellikle bırakıp salıvereyim.’”²⁸⁸

Ayette, peygamber eşlerine, eşlerinin makamı ve yakınlığından bahsedilerek dikkat çekmek istenmiştir. Dolayısıyla Allah’ın (c.c.) Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “Ey Peygamber” şeklindeki uyarısı, onun kendisine uzak olması hasebiyle değil, bilakis peygamber hanımlarına dünya zühdü ile ahiret güzellikleri arasında seçim yapmaları için dile getirilmiştir. Ayetin devamında da bu seçim ile peygamber hanımlarının vasıfları ve evlilik hudutları belirlenmiştir.²⁸⁹

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَهِيدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۖ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ ۖ وَسِرَاجًا مُنِيرًا﴾

“Ey Peygamber! Biz seni hakka şahit, hem bir müjdeci hem de bir uyarıcı olarak gönderdik. (Biz seni ayrıca), Allah’ın izniyle O’nun yoluna davet eden bir davetçi ve nurlar saçan bir kandil olarak (da gönderdik).”²⁹⁰

Görüldüğü üzere nidâ ifadesi için her daim بِا edatı kullanılmış ancak bu ifadeler farklı manalara gelmiştir. Ayette Allah’ın (c.c.) kendisine istisnai inayet, hüküm ve kurallar verildiği görülmektedir. Bahsedilen sıfatlar o kadar ehemmiyetli ki Hz. Allah (c.c.) bunu bildirirken bir yandan dikkati çekmek amacını gütmüş, bir yandan da bu sesleniş ile yüceltici hitaplar kullanmıştır. Kur’ân’da nidâ edatlarını genellikle emredici veya nehyedici beyanlar takip eder.²⁹¹ Yukarıdaki ayette de açıkça görülmektedir.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَ اللَّاتِي عَاتَيْتَ أَجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتٍ عَمَّكَ وَبَنَاتٍ عَمَّتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَلَّتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِن وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾

“Ey Peygamber! Biz sana şunları helâl kıldık: Mehirleri vermiş olduğun eşlerini, Allah’ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında olan cariye; amcanın kızlarından, halalarının kızlarından, dayının kızlarından, teyzelerinin kızlarından

²⁸⁸ el-Ahzâb 33/28.

²⁸⁹ Muhammed Tâhir ibn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, XXI/314.

²⁹⁰ el-Ahzâb 33/45-46.

²⁹¹ Muhammed el-Habâs, *en-Nidâ fi'l Kur'ân-ı Kerîm* (Cezayir: İbn Yusuf in Hudda, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016-2017), 133.

seninle beraber icret etmiş olanları. Bir de mü'min bir kadın, kendini (mehirsiz olarak) peygambere hibe eder, peygamber de onu nikâh etmek isterse, onu, diğer mü'minlere değil, sadece sana (helal kıldı). Onlara eşleri ve elleri altında bulunan cariyeleri hakkında ne farz kıldığımızı Biz biliriz. Bunları sana darlık olmasın (diye yaptık). Allah çok bağışlayan, çok acıyandır.”²⁹²

Peygamber’e yapılan dördüncü çağrı, kendisine ait bir meselede eşleri hakkında kendisine helal kılınanlar ile bunların sınırları hususunun açıklanması hakkındadır. Buradaki nidâ diğer edatlar gibi gelse de anlam bakımından tamamıyla farklıdır. Önceki ayetlerden sonra zuhur etmesi, daha evvelki ayetlerin tasdiki niteliğindedir.²⁹³

Beşinci ayet şu şekildedir:

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾

“Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına dış elbiseleriyle üzerlerini sıkıca örtmelerini söyle. Bu, onların tanınıp da sıkıntıya maruz kalmamaları için en uygun olandır. Bununla birlikte Allah çok bağışlayan, çok acıyandır.”²⁹⁴

Buradaki nidâ için “uzaktan seslenme niyetiyle” tabirini kullanamayız. Nitekim asıl gaye, ev halkının görgü kurallarını aktarmaktır. Bu ilk çağrı bundan sonraki maksatlar için aslî gayeyi başlatmıştır.²⁹⁵

3.2.3. Hayvanlara, Cinlere ve Cansız Varlıklara Yapılan Nidâlar

Kur’ân-ı Kerim’de hayvanların, cinlerin ve cansız varlıkların nidâsına da yer verilmiştir. En güzel örneklerinden olan Neml suresinde bir karınca, topluluğun geri kalanına sanki akleden bir varlıkmış gibi nidâ etmektedir.

Ayette şöyle denilmektedir:

﴿حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسْكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمُنُ وَجُنُودُهُ ۖ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾

²⁹² el-Ahzâb 33/50.

²⁹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I/62, 63.

²⁹⁴ el-Ahzâb 33/59.

²⁹⁵ Dehmân, *Esâlibu'n-Nidâ fi'l Kur'ân-ı Kerîm*, 155.

“Sonunda karınca vadisine vardıklarında, bir karınca şöyle dedi: ‘Ey karıncalar! Haydi, evlerinize girin, Süleyman ve ordusu fark etmeyerek sizi kırıp geçirmesin!’”²⁹⁶

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَجِبَالُ أَوْبَىٰ مَعَهُ وَالطَّيْرُ وَأَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ ﴿٣٦﴾ أَنْ أَعْمَلَ سَبِغَتٍ وَقَدَّرَ فِي السَّرْدِ وَأَعْمَلُوا صَاحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٧﴾﴾

“Yemin olsun ki, Biz Dâvud’a katımızdan bir üstünlük verdik. ‘Ey dağlar ve kuşlar! Onunla birlikte tespih edin, (siz de onlarla birlikte söyleyin).’ dedik. ‘Ayrıca ona bol bol zırhlar yap, onları iyice, güzelce biçimlendir.’ diye yumuşattık. İyi işler yapın. Şüphesiz Ben, her yaptığınızı gözetiyorum.”²⁹⁷

Sebe suresinde hayvanlara iki defa seslenildiği görülmüştür. Bunun yanında cin ve insan topluluğuna seslenişi de aşağıdaki ayette yer almaktadır:

﴿يَمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا قَالُوا شَٰهَدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا وَعَرَّثْنَاهُمُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَشَٰهَدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴾

“(Allah, onlara şöyle diyecek:) ‘Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi okuyan ve bugününüzün gelip çatacağını haber veren peygamberler gelmedi mi?’ ‘(Ey Rabb’imiz!) Kendi aleyhimize şahitlik ederiz, (elbette geldiler).’ derler. Değersiz dünya hayatı onları aldattı. Kendi aleyhlerinde kâfirliklerine şahit oldular.”²⁹⁸

Allah (c.c.), şeytana da nidâda bulunmuş ve bunu yaparken de soru üslûbunu kullanmıştır.

﴿قَالَ يٰٓإِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ﴾

“(Allah ona), ‘Ey İblîs! Sen niçin secde edenlerle birlikte olmadın?’ dedi.”²⁹⁹

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere Kur’ân, canlılara hitap ederken cansız varlıklara ve şeytana da nidâda bulunur ve bu yolla insanlara ders vermeyi hedefler. Nitekim yaratılmış olan her varlık, Allah’ın (c.c.) emri altındadır.

²⁹⁶ en-Neml 27/18.

²⁹⁷ es-Sebe’ 34/ 10.

²⁹⁸ el-En’âm 6/130.

²⁹⁹ el-Hicr 15/32.

3.2.4. Sıfatlarla Yapılan Nidâlar

Kur’ân’da bazı kişi ve toplulukların sıfatlandırıldığı da görülmüştür. Bu ifadeler çoğunlukla tek sefer gelmiş ve uyarıcı niteliği taşımıştır. Bu sıfatlar şu şekildedir:

“Ey münâfıklar”,³⁰⁰ “Ey kendisine vahiy gelen adam”³⁰¹ (يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ),³⁰¹ “Ey özü sözü doğru adam”³⁰² (يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ),³⁰² “Ey seçkinler”³⁰³ (يَا أَيُّهَا الْمَلَائِكَةُ),³⁰³ “Ey peygamberler”³⁰⁴ (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ),³⁰⁴ “Ey Medineliler”³⁰⁵ (يَا أَهْلَ يَثْرِبَ),³⁰⁵ “Ey inanan kullarım”³⁰⁶ (يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا),³⁰⁶ “Ey haddi aşan kullarım”³⁰⁷ (يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ),³⁰⁷ “Ey cahiller”³⁰⁸ (يَا أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ),³⁰⁸ “Ey yoldan sapmış inkârcılar”³⁰⁹ (يَا أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ),³⁰⁹ “Ey örtüsüne bürünen”³¹⁰ (يَا أَيُّهَا الْمُدَّيِّرُونَ),³¹⁰ “Ey imanının huzuruna kavuşmuş insan”³¹¹ (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ),³¹¹ “Ey günahkârlar”³¹² (يَا أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ),³¹² “Ey elçiler”³¹³ (يَا أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ),³¹³ “Ey inkâr edenler”³¹⁴ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا).³¹⁴

Aşağıdaki ayeti belâgi açıdan inceleyelim:

﴿وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ﴾

“Dediler ki: ‘Ey kendisine Zikir (Kur’an) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin!’”³¹⁵

Ayette yer alan “vahiy” kelimesi zikir ile karşılanmıştır. Zikir “ezberleme, hatırlama, anma, övme” manalarına gelmektedir.³¹⁶ Müşriklerin “Ey kendisine vahiy gelen adam!” (يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ) nidâsı, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bir övünç değil, aksine alay malzemesi olarak kullandıkları ifadedir. Burada nidâ yapılırken mecazi bir anlatım seçilmiştir. Cahiliye toplumunun inancına göre şairler, ilhamlarını cinlerden alırlardı. Kur’ân ayetlerini de şiir gibi gördükleri için, Hz. Peygamber’i (s.a.v.)

³⁰⁰ et-Tevbe 9/69.

³⁰¹ el-Hicr 15/6.

³⁰² el-Yûsuf 12/46.

³⁰³ el-Kasas 28/38.

³⁰⁴ el-Mü’minûn 23/51.

³⁰⁵ el-Ahzâb 33/13.

³⁰⁶ ez-Zümer 39/10.

³⁰⁷ ez-Zümer 39/53.

³⁰⁸ ez-Zümer 39/64.

³⁰⁹ el-Vâkıa 56/51.

³¹⁰ el-Müddesir 74/1.

³¹¹ el-Fecr 89/27.

³¹² el-Yâsin 36/59.

³¹³ el-Hicr 15/57.

³¹⁴ et-Tahrîm 66/7; el-Kâfirûn 109/1; el-Âl-i İmrân 3/179.

³¹⁵ el-Hicr 15/6.

³¹⁶ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, XI/376, 377, 378.

delilikle itham etmişlerdir. Cümle, mazi fiille başlamış ve faide-i haber konumunda yer almıştır. يَا أَيُّهَا الَّذِي şeklinde gelen nidâ, ismi mevsulle ifade edilirken, muhatabın dikkatini çekme ve tahkir amacı gütmüştür. Müşriklerin ifadesindeki إِنَّ ve ل ise sözlerindeki mecnunluk sıfatını artırmak için kullanılmıştır.

3.2.5. İsme Yapılan Nidâlar

Araştırma esnasında bazı özel adlara çeşitli sebeplerle nidâda bulunduğu gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki “Ey Firavun”dur (يَا فِرْعَوْنَ)³¹⁷. Bir diğeri “Ey anam oğlu” (يَا يَتِيمُ)³¹⁸ bu gruptan sayılabilir. “Ey Aziz” (يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ)³¹⁹, “Ey Hârûn’un kız kardeşi” (يَا أُخْتُ هَارُونَ)³²⁰, “Ey oğlum” (يَا بُنَيَّ)³²¹, “Ey Peygamber ailesi” (أَهْلَ الْبَيْتِ)³²², “Ey Peygamber hanımları” (يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ)³²³, “Ey Haman” (يَا هَامَانَ)³²⁴, “Ey büyücü” (يَا أَبَا)³²⁵, “Ey Mâlik” (يَا مَالِكُ)³²⁶, “Ey oğullarım” (يَا بَنِي)³²⁷, “Ey babamız” (يَا أَبَانَا)³²⁸ diye başlayan ayetler de isme yapılan nidâlar arasındadır.

Kur’ân’ı Kerîm incelenirken peygamber isimlerine sıklıkla nidâ edildiği fark edilmiştir. Bu isimlerden en çok kullanılanı Hz. Mûsâ’nın (a.s.) adıdır. Daha sonra Hz. Âdem (a.s.), Hz. Nûh (a.s.) ve peygamber olmasa da bu kategoriye uygun görülen Hz. Meryem (a.s.) gelmektedir. Hz. Mûsâ’ya (a.s.) yapılan nidâlar çoğunlukla Kasas, ‘A’râf ve Tâhâ suresinde geçmektedir. Allah’ın (c.c.) Hz. Mûsâ’ya (a.s.) nidâsından biri aşağıdaki ayette yer almaktadır:

﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِن بَعْدِي ۖ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ ۚ وَأَلْقَى الْأَلْوَابَ ۖ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ ۚ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّوْنِي وَكَادُوا يَقْتُلُونِي ۖ فَلَا تَشِمْ بِي الْأَعْدَاءُ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

“Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce, ‘Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabb’inizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?’ dedi. Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı.

³¹⁷ el-A’râf 7/104; el-İsrâ 17/102.

³¹⁸ el-A’râf 7/150; et-Tâhâ 20/94.

³¹⁹ el-Yûsuf 12/88.

³²⁰ el-Meryem 19/28.

³²¹ el-Lokmân 31/13, 16, 17.

³²² el-Ahzâb 33/33.

³²³ el-Ahzâb 33/30, 32.

³²⁴ el-Mü’min 23/36-37.

³²⁵ ez-Zuhrûf 43/49.

³²⁶ ez-Zuhrûf 43/77.

³²⁷ el-Yûsuf 12/87.

³²⁸ el-Yûsuf 12/17, 63, 65, 81, 97.

Hârun, 'Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zalim kavimle bir tutma!' dedi.³²⁹

Tâhâ suresinde de aşağıdaki ayetler yer alır:

﴿فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَنَ أَسَفًا قَالَ يَقُومُ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعَدًّا حَسَسًا أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِي ۖ قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حُمِلْنَا أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ﴾

“Bunun üzerine Mûsâ, öfkeli hâlde ve hayıflanarak kavmine döndü. Şöyle dedi: ‘Ey kavmim! Rabb’iniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Peki, size bu süre çok mu uzun geldi yoksa Rabb’inizin gazabına uğramak istediniz de onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz? Şöyle cevap verdiler: ‘Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz; fakat şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyasından bir kısmını yüklenmiştik, onları (haram diye ateşe) attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı.’”³³⁰

Ayetin devamında, Hz. Hârun’un (a.s.) durumundan şöyle bahsedilir:

﴿قَالَ يَهُرُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا ۖ أَلَا تَتَّبِعُنَّ أَفْعَصَيْتَ أَمْرِي﴾

“(Mûsâ dönünce) dedi ki: ‘Ey Hârun! Onların saptıklarını gördüğünde beni izlemekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?’”³³¹

Hârun (a.s.) bu soruya şu şekilde cevap verir:

﴿قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي ۖ إِنِّي خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي﴾

“O şöyle cevap verdi: ‘Ey anamın oğlu! Sakalımı, saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, ‘Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğullarının arasına ayrılık soktun!’ diyeceğinden endişelenmiştim.’”³³²

Ayetlerde konuşma devam ediyor. ‘A’râf suresindeki konuşma kısa ve özdür. Çünkü durum acele olmayı gerektiriyordu. Burada acele olan şey, Hz. Mûsâ’nın (a.s.) sözlerinden ziyade durumun vahametidir. Hz. Mûsâ (a.s.), öfkeli ve üzgündü.

³²⁹ el-‘A’râf 7/150.

³³⁰ et-Tâhâ 20/86, 87.

³³¹ et-Tâhâ 20/92, 93.

³³² et-Tâhâ 20/94.

Dolayısıyla Hz. Hârun’a (a.s.) seslenirken nidâ edatını kaldırmıştır. Tâhâ suresinde ise bağlam sorgulama ve cevap alma şeklinde geldiğinden “yâ” nidâ edatı ile gelmiştir. Ve sanki ilk ayette Hz. Hârun (a.s.), Hz. Mûsâ’ya (a.s.) hızlıca konuyu açıklamak istemektedir. Konuşmanın kısalığı, bağlamı karakterize eden aceleci tutuma uygundur.³³³ Ayette yer alan يَبْنُوْمُ (ey anamın oğlu) ifadesi, Hz. Hârun’un (a.s.) bilhassa annesinden söz ederek Hz. Mûsâ’yı (a.s.) yumuşatma çabasıdır. قَالَ - تَقُولُ arasında ise iştikak cinası ve reddü’l-acüz ale’s-sadr sanatları mevcuttur. يَبْنُوْمُ - يَبْنُوْمُ arasında ise cinas-ı kalb sanatı muhteşem inceliği ile işlenmiştir.

3.2.6. Allah’ın (c.c.) Peygamberlere Nidâları

Allah (c.c.), peygamber hayatlarına, bizlere örnek olması maksadıyla açıklık getirmiş ve bunu bizlere Hz. Peygamber (s.a.v.) aracılığıyla iletmiştir. Ayrıca peygamberlere yapılan nidâların, çoğunlukla hayatlarının en kritik anlarında geldiği de görülmektedir. Allah (c.c.) tüm kavimlere; peygamberlere itaat etmelerini, onlara uymalarını emretmiştir.

Nidâ içeren bu ayetler belâgi özellikler taşır. Örneğin Hz. Nuh (a.s.) kavmine şu şekilde seslenir:

﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَتَقَوَّمُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ

عَظِيمٍ﴾

“Ant olsun ki Nûh’u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum.’”³³⁴

Hz. Nuh’un (a.s.), kavmine seslenişi sevgi ve şefkat içerir. Peygamber (a.s.), kavmi için duyduğu azap korkusu ve hidayete erememeleri endişesiyle onlara uyarıda bulunmuştur.³³⁵ Hz. Nuh (a.s.) dışında başka peygamberlere de nidâ yapıldığı görülmüştür. Hangi peygamberlere nidâda bulunulduğu şu şekildedir:

³³³ es-Samerrâi, *Naḥvi’l ‘Arabî Ahkâm ve Meân*, II/335.

³³⁴ el-‘Â’raf 7/59.

³³⁵ Ruaa Layth Abdulhamid Abdullah, *Kur’an-ı Kerim’de Peygamberlerin Kavimlerine Çağruları* (Çankırı: Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 9.

a. Tüm peygamberlere nidâsı³³⁶

b. Hz. Âdem'e (a.s.) nidâsı³³⁷

c. Hz. Nûh'a (a.s.) nidâsı³³⁸

ç. Hz. İbrâhîm'e (a.s.) nidâsı³³⁹

d. Hz. Yahyâ'ya (a.s.) nidâsı³⁴⁰

e. Hz. Dâvud'a (a.s.) nidâsı³⁴¹

f. Hz. Mûsâ'ya (a.s.) nidâsı³⁴²

g. Hz. Îsâ'ya (a.s.) nidâsı³⁴³

h. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nidâsı³⁴⁴

﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يٰعِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَمَةِ ۖ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾

“O zaman Allah şöyle dedi: ‘Ey Îsâ, şüphesiz ki seni öldüreceğim. Seni kendime yükselteceğim ve seni o inkârcılardan temizleyeceğim. Hem, sana uyanları kıyamete kadar o küfredenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz banadır, ayrılığa düştüğünüz hususlarda aranızda hükmedeceğim.’”³⁴⁵

Yukarıda yer alan ayete bakıldığında, birçok sanatın bir arada kullanıldığı görülür. Bunların ilki, takdirinin اُنْكَرُوا şeklinde olan fiilin îcâzi-hazf ile اِنْ şeklinde gelmesidir. Kâfirler ve de tâbi olanlar için zikredilen الَّذِينَ kelimeleri arasında tam bir uyum (cinas) vardır. Allah'ın (c.c.), وَرَافِعُكَ إِلَيَّ (seni kendime yükselteceğim) ayetiyle Hz. Îsâ'yı (a.s.) kendisine izafet etmesi ona itibar göstermesi sebebiyledir.

﴿يٰنَايَہَا النَّبِيُّ قُلْ لِّمَن فِیْ اَیْدِيكُمْ مِّنَ الْاَسْرَىٰ اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فِیْ قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُّؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا اَخَذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

³³⁶ el-Mü'minûn 23/51.

³³⁷ el Bakara 2/33, 35; el-A'râf 7/18; et-Tâhâ 20/117.

³³⁸ el-Hûd 11/46, 48.

³³⁹ el-Hûd 11/76; es-Sâffât 37/104.

³⁴⁰ el-Meryem 19/12.

³⁴¹ es-Sâd 38/26.

³⁴² el-A'râf 7/144; et-Tâhâ 20/11, 17, 19, 36, 40, 83; en-Neml 27/9, 10; el-Kasas 28/30, 31.

³⁴³ el-Âl-i İmrân 3/55; el-Mâide 5/110, 116.

³⁴⁴ el-Mâide 5/45, 67; el-Enfâl 8/64, 65, 70; el-Ahzâb 33/28, 45, 50, 59; el Mümtehine 60/12; et-Talâk 65/1; et-Tahrîm 66/1, 9; el-Müzemmil 73/1; el-Müddesir 74/1.

³⁴⁵ el-Âl-i İmrân 3/55.

“Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: ‘Eğer Allah sizin kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse, size sizden alınandan daha hayırlısını verir, günahlarınızı bağışlar. Allah bağışlayandır, acıyandır.’”³⁴⁶

Yukarıda yer alan ayette يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ nidâsıyla, konunun önemine dikkat çekilmiştir. Nidânın cevabı emir üslûbuyla gelmiştir. Devamı ise اِنْ يَغْلَمْ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ şekliyle şart cümlesidir.

﴿وَنَذَيْنَهُ أَنْ يَتَابِرَهُمْ ۖ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾

“Ona şöyle seslendik: ‘Ey İbrâhîm! Gerçekten rüyayı doğrulayıp, onayladın. Biz iyilik yapanları işte böyle ödüllendiririz.’”³⁴⁷

Sâffât suresinde “Ey İbrâhîm” ifadesinden önce gelen اِنْ tefsiriyye olup, cümlelerin anlamını master formuna sokmuştur. Cümlede kullanılan nidâ edatı ise İbrâhîm’in (a.s.) Allah’a (c.c.) olan manevi yakınlığından kaynaklanmaktadır. Zira nidâ edatları bazen bu yakınlık için kullanılır.³⁴⁸

3.2.7. Allah’ın (c.c.) Peygamber Hanımlarına Nidâları

Kur’ân-ı Kerîm’de peygamber hanımlarına apaçık ikazlar bulunmaktadır. Peygamber hanımlarının taşıdıkları şeref ve ulaşacakları mertebe yine ancak Allah’ın (c.c.) lütfunun yanında kendilerinin de çabasına bağlıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hanımlarının büyük bir sorumluluk altında oldukları; eşsiz kişinin eşi olarak başarısızlıklarının da cezalarının veya imtihanlarının da ağır olacağı anlatılmak istenmektedir. Bu ayetlere Kur’ân’da yalnızca iki yerde denk geldik. Bunlar:

﴿يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ مَنْ يٰۤاتِ مِنْكَ بِفَحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ يُضْلَعْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى ٱللّٰهِ يَسِيرًا﴾

“Ey Peygamber’in kadınları! Sizden kim, açık bir terbiyesizlik yaparsa, onun cezası ikiye katlanır. Bu, Allah için kolaydır.”³⁴⁹

﴿يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ لَسْتَنْ كَاٰحِدٍ مِّنَ النِّسَاءِ ۚ اِنْ اٰتَقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا﴾

³⁴⁶ el-Enfâl 8/70.

³⁴⁷ es-Sâffât 37/104, 105.

³⁴⁸ es-Samerrâi, *Naḥvi’l ‘Arabî Ahkâm ve Meân*, II/336.

³⁴⁹ el-Ahzâb 33/30.

“Ey Peygamber’in kadınları! Siz, kadınlardan herhangi biri değilsiniz. Eğer korunur ve takvalı olursanız, (bu sizin için daha hayırlıdır). (Yabancı erkeklerle) konuşurken kırıtmayın ki, kalbinde hastalık bulunan, size (kötü duygular) beslemesin, güzel söz söyleyin.”³⁵⁰

3.2.8. Allah’ın (c.c.) Zülkarneyn’e (a.s.) Nidâsı

Yüce Allah, Zülkarneyn’i (a.s.) maddi ve manevi ilme sahip bir lider kıldı. Allah’ın (c.c.) takdir ettiği bu niteliklerle istediğini yapıp, dilediğini de elde etme meziyetleri bulunmaktaydı. O, bu sıfatlarını Allah yolunda kullanmak için cihada yıllarını verdi. Allah (c.c.), Zülkarneyn’i (a.s.) karşılaştığı topluluğa karşı iyilikle muamele veyahut ceza yolu hususunda serbest bıraktı.

Bu ayetlerden birine bakalım:

﴿حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَبْدَأُ الْقُرْنَيْنِ بِمَا آتَيْنَاهُمَا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا﴾

“Sonunda güneşin battığı yere vardığı zaman, onu balçıklı bir suda batıyor buldu. Biz (ona şöyle) dedik: ‘Ey Zülkarneyn! Ya onları cezalandırırsın veya onlara güzelce davranırsın!’”³⁵¹

3.2.9. Allah’ın (c.c.) İbadet Eden Kullarına Nidâsı

Allah (c.c.), ibadet eden kullarına özel olarak nidâlarda da bulunmuştur.

“Ey inanan kullarım!” hitabı Kur’ân’da beş sefer karşımıza çıktı. Bu ayetler sırasıyla şunlardır:

﴿يَعِبَادِ الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي فَاعْبُدُونِ﴾

“Ey iman eden kullarım! Şüphesiz Ben’im yeryüzüm geniştir. Bana, yalnızca Bana ibadet edin.”³⁵²

﴿قُلْ يَاعِبَادِ الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾

³⁵⁰ el-Ahzâb 33/32.

³⁵¹ el-Kehf 18/86.

³⁵² el-Ankebût 29/56.

“De ki: ‘Ey iman eden kullarım! Rabb’inizden takva ile korunun. Bu dünyada iyilik yapanlara bir iyilik vardır. Allah’ın yarattığı yeryüzü, geniştir. Sadece sabredenlere sevapları sonsuz ödenir.’”³⁵³

﴿لَهُمْ مِّنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِّنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَهُ يَعْبَادُونَ﴾

“Onlara üstlerinden ateş bulutları vardır, ayrıca altlarından da ateş bulutları vardır. İşe bu, Allah’ın kullarını kendisiyle korkutup sakındırdığı şeydir. (Allah şöyle der:) ‘Ey kullarım! Onun için Bana (karşı gelmekten) korunun!’”³⁵⁴

﴿قُلْ يَاعِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾

“De ki: ‘Ey kendilerini harcayıp tüketen, kendilerine yazık eden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O, gerçekten O, çok bağışlayan, çok acıyandır.’”³⁵⁵

﴿يَعْبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ﴾

“(Allah, onlara şöyle diyecektir:) ‘Ey kullarım! Bugün size hiç korku yoktur ve siz mahzun da olmayacaksınız.’”³⁵⁶

Dört ayette inananlar müjdelenirken, bir ayette farklılık gösterilip, “günahta haddi aşan kullarım” (يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ) hitabı kullanılmıştır. Ancak ayetin sonunda, diğer ayetlerde olduğu gibi ümitvar ifadeler yer almaktadır.

3.2.10. Allah’ın (c.c.) Mutmaîn Nefis İçin Nidâsı

Kur’ân’da mutmaîn nefis için hususi ayet bulunmaktadır. Allah (c.c.), direkt insanı muhatap alma lütfunda bulunuş, bu sıcak üslûpla, bahsi geçen özellikleri taşıyan kullarına iltifatla muamele etmiştir. Bu müjdeli ifadeler, ruhunu kemale erdirmiş mü’mini temsil cihetindedir. Ayette şöyle buyrulmaktadır:

³⁵³ ez-Zümer 39/10.

³⁵⁴ ez-Zümer 39/16.

³⁵⁵ ez-Zümer 39/53.

³⁵⁶ ez-Zuhrûf 43/68, 69.

﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۖ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾

“Ey Rabb’ine itaatkâr huzura ermiş olan nefis! Sen, hoşnut edici, hoşnut edilmiş olarak Rabb’ine dön.”³⁵⁷

3.2.11. Rasûllerin, Kavimlerine Nidâları

Kur’ân’da hitap edilen topluluklar çoğu zaman sapıklık ve isyan çukuruna düşmüş, Allah’a (c.c.) ibadet ve itaati terk etmişlerdir. Bu gâfilâne yaşayışı menetmek üzere yine Yaraticı, vurguladığı “kendi içlerinden” bir peygamber ile onları uyarmıştır. Bu uyarılar şu şekildedir:

a. Hz. Muhammed’in (s.a.v.), kavmine nidâsı³⁵⁸

b. Hz. İbrâhîm’in (a.s.), kavmine nidâsı³⁵⁹

c. Hz. Nûh’un (a.s.), kavmine nidâsı³⁶⁰

ç. Hz. Mûsâ’nın (a.s.), kavmine nidâsı³⁶¹

d. Hz. Îsâ’nın (a.s.), kavmine nidâsı³⁶²

e. Hz. Hârun’un (a.s.), kavmine nidâsı³⁶³

f. Hz. Hûd’un (a.s.), kavmine nidâsı³⁶⁴

g. Hz. Sâlih’in (a.s.), kavmine nidâsı³⁶⁵

h. Hz. Şuayb’ın (a.s.), kavmine nidâsı³⁶⁶

ı. Hz. Süleyman’ın (a.s.), kavmine nidâsı³⁶⁷

Bu ayetlerin birkaçına bakalım:

﴿إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ﴾

³⁵⁷ el-Fecr 89/27, 28.

³⁵⁸ el-Âli İmrân 3/65, 99; el-Mâide 5/59; el-En’âm 6/135; el-A’râf 7/158; el-Yûnus 10/104, 108; el-Furkân 25/30; ez-Zümer 39/39.

³⁵⁹ el-Bakara 132; el-En’âm 6/78; el Meryem 19/42, 43, 44, 45; es-Sâffât 37/102.

³⁶⁰ el-A’râf 7/59, 61; el-Yûnus 10/71; el Hûd 11/28, 29, 30, 42; el-Mü’minûn 23/23; en-Nûh 71/2.

³⁶¹ el-Bakara 2/67; el-Mâide 5/20, 21; el-A’râf 7/104; el-Yûnus 10/84; el-İsrâ 17/102; et-Tâhâ 20/86, 92, 95; es-Saf 61/5.

³⁶² el-Mâide 5/72; es-Saf 61/6.

³⁶³ et-Tâhâ 20/90, 94.

³⁶⁴ el-A’râf 7/65, 67; el-Hûd 11/50, 51, 52.

³⁶⁵ el-A’râf 7/73; el Hûd 11/61, 63, 64, 78; en-Neml 27/46.

³⁶⁶ el-A’râf 7/93; el-Hûd 11/84, 85, 88, 89, 92, 93; el-Ankebût 29/36.

³⁶⁷ en-Neml 27/16, 38.

“Bir zamanlar, babasına ve toplumuna, ‘Siz neye taparsınız?’ dedi.”³⁶⁸

﴿وَالِى تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَتَقَوْمَ عَبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ ثَابِرُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ﴾

“Semûd’a da kardeşleri Sâlih’i gönderdik. Onlara şöyle dedi: ‘Ey halkım, Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka bir ilahınız da yok. O, sizi topraktan yarattı, orada size yaşama imkânı ve gücü verdi. O’ndan bağışlanma dileyin, sonra O’na tövbe edin. Şüphesiz benim Rabb’im, yakındır, duayı kabul edendir.’”³⁶⁹

﴿وَالِى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَتَقَوْمَ عَبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنَّي أَرُكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ﴾

“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: ‘Ey halkım! Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka bir ilahınız daha yok. Ölçüyü, tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bir hayır içinde görüyorum, ben sizin için, sizi sarıp kuşatacak bir günün azabından korkuyorum.’”³⁷⁰

3.2.12. Kavimlerin Rasûllere Nidâları

Kur’ân, peygamber kavimlerinin, peygamberlerin tüm uyarılarına rağmen inkârcılıktaki inatlarını sürdürdüklerini haber verir. Mutlak zaferle sonuçlanacak tevhid çağrısına kulak asmayıp, çeşitli mucizeler istemiş, istedikleri gerçekleştiğinde de birçoğu hakikati görmesine rağmen imana gelmemiştir. Kavimlerin peygamberlere nidâları şu şekildedir:

a. Kavminin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nidâsı³⁷¹

b. Kavminin Hz. İbrâhîm’e (a.s.) nidâsı³⁷²

c. Kavminin Hz. Nûh’a (a.s.) nidâsı³⁷³

c. Kavminin Hz. Mûsâ’ya (a.s.) nidâsı³⁷⁴

³⁶⁸ eş-Şu’arâ 26/70.

³⁶⁹ el-Hûd 11/61.

³⁷⁰ el-Hûd 11/84.

³⁷¹ el-Hicr 15/6.

³⁷² el-Enbiyâ 21/62.

³⁷³ el-Hûd 11/32.

³⁷⁴ el-Bakara 2/55; el-Mâide 5/22, 24; el-A’râf 7/115, 134, 138; et-Tâhâ 29/49, 65, 57; el-Kasas 28/19; ez-Zuhrûf 43/49.

ç. Kavminin Hz. Îsâ'ya (a.s.) nidâsı³⁷⁵

d. Kavminin Hz. Sâlih'e (a.s.) nidâsı³⁷⁶

e. Kavminin Hz. Şuayb'a (a.s.) nidâsı³⁷⁷

f. Kavminin Hz. Hûd'a (a.s.) nidâsı³⁷⁸

g. Kavminin Hz. Lût'a (a.s.) nidâsı³⁷⁹

Bu hitapların bazılarına genel bir çerçeve ile bakalım:

﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَلُوطُ لَتَكُونَ مِنَ الْمُخْرَجِينَ﴾

*“Ey Lût! Eğer (bu söylediklerinden) vazgeçmezsen, sen kesinlikle (yaşadığın bu yerden) sürülenlerden olacaksın, dediler.”*³⁸⁰

﴿قَالُوا يَهُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ﴾

*“Şöyle dediler: ‘Ey Hûd! Sen bize bir mucize getirmedin, biz senin sözünle tanrılarımızı terk etmeyiz, biz sana inanmayız.’”*³⁸¹

﴿قَالَ أَجِئْتُكُمْ لِأُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِك يَمُوسَى﴾

*“Ey Mûsâ! Sen bizi büyüyle toprağımızdan çıkarmaya mı geldin?”*³⁸²

3.2.13. İnsanların Kendilerine Nidâları

Kur’ân’da insanların kendilerine nidâları da yer almaktadır. Bu nidâlar sevinç ve mutluluk ile üzüntü ve pişmanlık olarak ikiye ayrılır. Ayetlerden birkaçı aşağıdadır:

a. Sevinç ve mutluluk nidâsı:

﴿قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ ۖ قَالَ يَلَيْتُ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ بِمَا عَفَا رَّبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾

³⁷⁵ el-Mâide 5/112.

³⁷⁶ el-A’râf 7/ 77; el-Hûd 11/62.

³⁷⁷ el-A’râf 7/88; el-Hûd 11/87, 91.

³⁷⁸ el-Hûd 11/53.

³⁷⁹ eş-Şu’arâ 26/167.

³⁸⁰ eş-Şu’arâ 26/167.

³⁸¹ el-Hûd 11/53.

³⁸² et-Tâhâ 20/57.

“(O zata), ‘Haydi, cennete gir!’ denir. (Buna karşılık o), ‘Keşke hemşehrilerim, Rabb’imin beni bağışladığını ve beni, ikram ettiği kullarından kıldığını bilseydiler!’ dedi.”³⁸³

b. Üzüntü ve pişmanlık nidâları:

﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَلَيْتُنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾

“Onları, o ateşin başında durdurulup ‘Ah, keşke geri döndürülsek, Rabb’imizin ayetlerini yalanlamayıp mü’minlerden olsak!’ derken bir görsen!”³⁸⁴

3.3. Belâgat Açısından Kur’ân’da Nidâ

Nidânın dilsel anlamı bizi ıstılahi anlamına, nidâ harfleri de münâdâya ulaştırır. Kur’ân’da münâdâ iki kısma ayrılır. Bunlar; âkil olanlara yapılan nidâlar ve âkil olmayanlara yapılanlara nidâlardır. Âkil varlıklara yapılan nidâlar çoğunluğu oluşturur. Bu nidâlar; insanlara, topluluklara, ibadet eden kullara, benî Âdem’e, cin ve insanlara şeklinde beş gruba ayrılır; dindeki hüküm ve esaslar niteliğinde olup, emir ve talimat içerir. Özel amaçlar içeren nidâlar ise altı kısma ayrılır. Bunlar; mü’minlere, akıl sahiplerine, mutmain nefse, benî İsrâil’e, ehl-i Kitâb’a ve kâfirlere yapılan nidâlardır. Kur’ân, nidâları yaparken belâgat üslûbunu kullanır. Bu noktada Arap belâgatı beyan, meânî ve bedî’ olmak üzere üç kısma ayrılır. Telaffuz edilen belâgat sanatları, ifadeleri muhatabın durumuna uygun şekildeki ortaya koyar. Söz ise haber ve inşa olarak iki kısma ayrılır. Haberde iki maksat gözetilir. Bunlardan ilki, muhataba bilmediği bir şeyi söyleyerek onun durumdan haberdar olmasını sağlamaktır. Örneğin “Babam işte.” cümlesi, durumu bilmeyen muhataba bilgi vermek amaçlıdır. Bu tip haberlere fâide-i haber denir.³⁸⁵ Diğer haber türü ise lâzîmü’l-fâide diye isimlendirilir ve bu haberdeki gaye, kişiye bilmediğini bildirmek değil, aksine bildiğini söyleyerek kendisinin de durumdan haberdar olduğunu belirtmektir.³⁸⁶ Örneğin “Bu sene okula başladın.” cümlesinde kişi, muhatabın durumundan haberdardır. Nidâ da konuşmacının dile getirmek istediğini ifade etmesini sağlayan yapısal anlamlardan biridir. Bir başka deyişle nidâ, kişinin, sesini

³⁸³ el-Yâsin 36/26, 27.

³⁸⁴ el-En’âm 6/27.

³⁸⁵ Ebü’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatip Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvinî, *Telhîşü’l-Miftâh* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1895), 15.

³⁸⁶ et-Teftazânî, *el-Mutavvel* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 172.

yükselterek konuşmanın manasını münâdâyâ aktardığı meânînin temel direklerinden biridir.³⁸⁷ Kur’ân’da da çeşitli örneklerini görmekteyiz:

﴿قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتَا يَتَاِبْرَاهِيمَ﴾

“‘Bunu ilahlarımıza sen mi yaptın, Ey İbrâhîm?’ diye sordular.”³⁸⁸

Yukarıdaki ayette, kâfirler, putlarının kırılıp kırılmadığını sormak için değil, Hz. İbrâhîm’in (a.s.) yaptığını kabul etmesini istedikleri için soru yöneltilmişler ve bu yüzden olayın failini sormuşlardır. Sorunun takdiri “Bunu ilahlarımıza sen mi yaptın?” değil, “Bunu sen yaptın?” ifadesidir.³⁸⁹

Daha önceden de belirttiğimiz gibi Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca “yâ” (يَا) nidâ edatı bulunmaktadır.³⁹⁰ Kur’ân’ın indirildiği toplum gaflet ve delalet içindeydi, dolayısıyla Yaratıcı; etkileyici ve çarpıcı olması sebebiyle belâgat kullanmıştır. Bu nidâlar kimi zaman hazfedilir.

“Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı:...

﴿قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا﴾

‘Allah’ım! Ey Rabb’imiz!..’³⁹¹

“De ki: ‘Ey gökleri ve yeri yaratan,

﴿قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

Allah’ım!..’³⁹²

“Hatırla, bir de şöyle diyorlardı:

﴿وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ﴾

‘Allah’ım! Eğer bu kitap senin katından

﴿فَأَمْطِرْ﴾

gelmiş bir hakikat ise...’³⁹³

³⁸⁷ Ahmed b. el-Haşşâb, *el-Mürtecel fî şerhi’l-Cümel* thk. Ali Haydar (Şam: Emîn Mektebetü’l-Mecmuatu’l-Lugati’l-‘Arabiyye, 1972), 191.

³⁸⁸ el-Enbiyâ 21/62.

³⁸⁹ Bahâeddîn es-Subkî, *‘Arûsü’l-efrâh* thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyye, 2003), 1/452.

³⁹⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyye, 1991), 19.

³⁹¹ el-Mâide 5/114.

³⁹² ez-Zümer 39/46.

³⁹³ el-Enfâl 8/32.

“De ki: ‘Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım!..”³⁹⁴

﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ﴾

“Orada onların duaları, ‘Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın, Allah’ım!’; karşılıklı iyi dilekleri de ‘Selâm.’ şeklinde olacaktır...”³⁹⁵

﴿دَعَوْنَهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ
وَعَاخِرُ﴾

Yukarıda zikredilen ayetlerde اللَّهُمَّ lafzından önce bulunması gereken nidâ edatı hazfedilmiştir.³⁹⁶

Kur’ân, hükümlerini belirtmek ve uyarıda bulunmak için kendi yöntemlerini kullanır ve bunu yaparken de nidâ, emir, yasaklama, soru sorma gibi çeşitli üslûpları tercih eder. Nidâ, ayetlerde kimi zaman اٰمَنُوْا اجْتَنِبُوْا كَثِيْرًا مِّنَ الظَّنِّ (Ey iman edenler, zannın çoğundan sakının!)³⁹⁷ şeklinde başta, kimi zaman da يٰۤاَسٰمِرِيُّ خَطْبُكَ يٰۤاَسٰمِرِيُّ (Mûsâ sordu: Peki, senin zorun neydi, ey Sâmirî?)³⁹⁸ ayetindeki gibi sona gelir. Bu ifadelerin hepsi, Kur’ân’ın hedeflediği amaca ulaşmak için muhatabın durumuna göre değişkenlik gösterir. Amaçlanan hedefe ulaşmak için sözü, yeri ve zamanında söyleme sanatı olan meânî ilmi;³⁹⁹ istenileni direkt söylemeden çeşitli yollarla dile getirme sanatı olan beyan ilmi;⁴⁰⁰ edebî sanatlarla ahenk içerisinde olan bedî’ ilmi⁴⁰¹ kullanılır. Nidâ bazen hakiki anlamı ile yapılırken bazen de mecazi anlama gelmektedir. Nidânın hakiki anlamından kasıt, uzak ve yakın maksadıyla kullanıldıklarında gerçekten muhataba yakın veya uzak olduğunun bilinmesidir. Bu bağlamda nidâ harflerinden olan اٰ ve اٰى yakınlık için; اٰى - اٰى - اٰى - اٰى ise uzaklık için⁴⁰² kullanılmış olmalıdır. Mecazi anlama gelince; edatın hiç değişmemesine rağmen anlamda bağlama bağlı olarak meydana gelen değişiklikleri kapsar. Nidâ edatı her ne kadar uzak için kullanılmış olsa da, manevi açıdan yakın olduğunu bildirmek amacıyla da kullanılabilir. Ya da durumun tam aksine, yakında olan şahıs

³⁹⁴ el-Âl-i İmrân 3/26.

³⁹⁵ el-Yûnus 10/10.

³⁹⁶ Ebû Hayyân el-Endulisî, *İrtişâfü’l-‘darab min lisâni’l-‘Arab et-Tezyîl ve’t-tekmîl* (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1998), I/2192.

³⁹⁷ el-Hucurât 49/12.

³⁹⁸ et-Tâhâ 20/95.

³⁹⁹ Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye, 1984), I/161.

⁴⁰⁰ Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 162.

⁴⁰¹ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü’l-‘ışlâhâtî’l-fünûn ve’l-‘ulûm* (Beyrut: Mektebetü’l-Lübnan, 1996), 312.

⁴⁰² Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu’l-‘Elfiye ibn Mâlik* (Beyrut: Mektebetü’r-Rüşd), III/348.

uzaktaymış gibi de kabul edilebilir. Nidâ edatlarının bu şekilde anlam taşımasının bazı gerekçeleri vardır. Bunlar; münâdânın üstünlüğünü anlatmak, münâdânın naçiz ve kıymetsiz olduğunu anlatmak ve münâdâyı dikkate almayarak görmezden gelmek, umursamamaktır.⁴⁰³ Anlaşıldığı üzere nidâ bazen, cümlelerin gelişinden hakiki manasının dışında bir anlam da taşıyabilir. Hasret çekmek ve inlemek, teşvik etmek (iğrâ), tezekkür, ihtisâs (özelleme), menetmek, yardım talep etmek (istiğâse), taaccüp, temenni, kışkırtmak bu manalar arasında sayılır.⁴⁰⁴ Ayetlerdeki bu nidâların bir kısmını belâgat açısından inceleyelim.

3.3.1. Hasret Çekmek ve İnlemek (النَّحْسُ)

Bir diğer adı tahassür olan hayıflanma; üzülmek, kederlenmek, hasret çekmek ve inlemek manalarına gelir.⁴⁰⁵ Nidâ bazı söylemlerde asıl manasının dışında mesaj vermek için kullanılır. Nidânın sesinin uzatılarak kullanılmasının bir diğer sebebi de hasret çekmek veyahut inlemek maksadıyladır. Bazı zamanlarda ise muhatabın hâlihazırda bildiği bir şeyi itiraf ve takrir etmesi amacını da güder.⁴⁰⁶

﴿أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَحْسَرْتَنِي عَلَى مَا فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّخِرِينَ﴾

“Ki sonra hiç kimse, ‘Allah’a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de (İslâm ile) alay edenler arasında yer almıştım.’ diyerek (kendi kendini kınamasın).”⁴⁰⁷

Zemahşerî, *Keşşâf*’ında ayetin sonunu, “diyeceği gün gelmeden” şeklinde tercüme etmiştir. Ve takdirini de “böyle demesini talep etmediği için” şeklinde yapmıştır. Buradaki nidâ, sıradan bir seslenişten çok öte olup, ne uzağı ne de yakını ifade eder. Asıl maksat, pişmanlıktan doğan bir hasret çekişidir.⁴⁰⁸ İbn Âşûr’a göre يَا حَسْرَتَا kelimesi istiare ile kendi anlamının dışında kullanılmış ve bu metafor da hasreti çekilen şey için geçmişten şu ana seslenilerek yapılmıştır. الْحَسْرَةُ şiddetli pişmanlığı

⁴⁰³ Taftazânî, *el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâhi’l-‘ulûm* (Kahire: Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye, 2013), 38.

⁴⁰⁴ Ahmed Matlûb, *Mu‘cemü’l-muşâlahâti’l-belâgiyye ve teṭavvürühâ* (Beyrut: ed-Dâru’l-‘Arabî’l-Mevsûât, 2006), III/327.

⁴⁰⁵ Nusrettin Bolelli, *Belâgat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 303.

⁴⁰⁶ Osman Ertuğrul, “Belâgatta Meâni İlmi”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (Nisan 2015), 168.

⁴⁰⁷ ez-Zümer 39/56.

⁴⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsîri*, V/962.

ifade eder. Kıraat âlimlerinden olan Ebû Câfer (ö. 130/747-48), bu kelimeye hem “elif” hem de “ye” getirerek kelimeyi يَا حَسْرَتَا يَا حَسْرَتَا şeklinde okumuştur.⁴⁰⁹

Belâgatta bu sanat, soru ekiyle de kullanılabilir. Şemseddin Kûfi'nin (ö.623/1226) Bağdat için sözleri buna örnektir:

ما للمنزل؟ أَصْبَحْتُ لَا أَهْلَهَا

أَهْلِي جِيرَانُهَا جِيرَانِي

“Neden evlerimiz bizim evlerimiz gibi değil?”

Neden komşularımız tanıdığımız komşular değil?”

Şair burada, ailesinin ve ülkesinin kaderi dolayısıyla pişmanlıktan ağlamaktadır. Dünyanın değişiyor oluşu onu derin bir hüzne boğmaktadır. Şiirde, sorgulayıcı ifadelerle hasret çektiği gösteriliyor.⁴¹⁰

Nebe suresindeki ifadede ise kalp kırıklığı ve acı, harmanlanmış şekilde yer alır:⁴¹¹

﴿إِنَّا أَنْذَرْنَكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَلَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا﴾

“Kuşkusuz Biz, insanın önceden yapıp ettiklerini karşısında göreceği ve inkârcının, ‘Keşke toprak olsaydım!’ diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.”⁴¹²

Yukarıdaki ayete şu şekilde izah getirilir. Kıyamet gününde Allah (c.c.), o gün hayvanları toplayacak ve hepsini toprak hâline getirecektir. Kâfirler de onların hâlini gördüklerinde sorguya çekileceklerinden, korku ve pişmanlıkla, hiç yaratılmamış ve hesaba çekilmemiş olmayı arzulayacaklardır.⁴¹³

⁴⁰⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I/8407.

⁴¹⁰ Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye fî şevbihi'l-cedid*, 93.

⁴¹¹ Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye fî şevbihi'l-cedid*, 108.

⁴¹² en-Nebe’ 78/40.

⁴¹³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kurân-ı Kerîm, 1981), III/510, 511.

Yâsin 30. ayette (يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ) ise günahlarda aşırıya kaçan kimsenin, Allah katında, ihmal ettiklerinden dolayı kendisine ilahi azap gelince pişmanlıkla seslenme ifadesini karşılamak maksadıyla yâ (يَا) nidâsı kullanılmıştır.⁴¹⁴

Bazen de üzüntüyü dile getirmek için kullanılır. İmrân'ın hanımı Hanne bt. Fâkûza, gebe kaldığı çocuğunu Beytü'l-Makdis'e adamayı istemiştir ancak çocuğunu kız olarak dünyaya getirdiğinde, bundan duyduğu üzüntüyü; “*Rabb'im! Onu kız doğurdum.*” (رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى) ifadeleriyle dile getirmiştir. Konuşmasına şöyle devam ederek üzüntüsünün gerekçesini de belirtmiştir:⁴¹⁵ (وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى)

3.3.2. Teşvik Etmek / İğrâ (الإِغْرَاءُ)

İğrâ; muhatabı, yapılmasından hoşlandığı şey hususunda teşvik etmek, uyarmaktır.⁴¹⁶ Hikmetli Kur'ân ayetlerinde teşvik edici ya da uyarıcı anlam taşıyan pek çok ayet vardır. İğrâ, uyarı ve teşvik maksatlı olmak üzere iki kısma ayrılabilir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَن ضَلَّ إِذَا أَهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فِئْتَبْتُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

“*Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir.*”⁴¹⁷

Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre Araplar, عِنْدَكَ دُونَكَ إِلَيْكَ عَلَيْكَ gibi sıfatlarla konuştukları için Allah'ın (c.c.) emri de bu şekilde gelmiştir.⁴¹⁸ Ayetteki nidâ, sesleniş anlamının dışında kullanılmıştır. Çünkü bir kimseye “Ya mazlum” diye hitap edildiğinde muhatabın, nidâyı cevap vermesi istenmemiştir. Münâdâ zaten olayın içerisinde ve mazlumluk durumu kabul edilmiştir. Buradaki asıl nidâ, mağdur olan kişinin

⁴¹⁴ Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1996), 247.

⁴¹⁵ Mustafa Irmak, *Arap belâgatında haber-inşâ meselesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 86.

⁴¹⁶ Hasan Esad Muhammed, “Nasb ale'l İğrâ ve't-Tahzîr fi'l Kur'ân-ı Kerîm”, *Tikrit Üniversitesi Dergisi*, 18/5 (Temmuz 2011), 2.

⁴¹⁷ el-Mâide 5/105.

⁴¹⁸ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Abdulfettâh İsmâil Salebî (Kahire: Dâru'l-Kutubu'l-Mısriyye, 1955), I/322.

mağduriyetini kabul etmek ve teşviktir. Kısacası konuşmacı, muhatabından konuşmaya iştirak etmesini beklemez.⁴¹⁹

Aşağıdaki ayette de iğrâ sanatı kullanılmıştır:

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَتَقَوَّمُوا نِعْمَةً اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَءَاتَاكُمْ مَا لَمْ يُوْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ﴾

“Bir zamanlar Mûsâ, kavmine şöyle demişti: ‘Ey kavmim! Allah’ın size lütfeettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar yaptı ve âlemlerde hiç kimseye vermediğini size verdi.’”⁴²⁰

Ayette geçen nimetlerden ilki, İsrâiloğullarına diğer kavimlerden daha fazla peygamber gönderilmesi, buna ilaveten de daha önce hiç kimseye verilmeyen; denizin yarılması, düşmanın boğulması, bulutun gölgelemesi, kudret helvası ve bildircinin inmesi gibi mucizelerdir.⁴²¹ Hz. Mûsâ (a.s.) bu nimetleri hatırlatarak, kavmine uyarıda bulunmaktadır.

Ayet taleb-i inşâ nidâ üslûbunda gelmiştir. Nidânın cevap cümlesi ise اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ şeklinde. Hz. Mûsâ (a.s.), hitabına يَا قَوْم ile başlamış ve hüsn-ü ibtidâ meydana gelmiştir.

﴿قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَأُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

“De ki: ‘Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O hâlde, ey akıl sahipleri, Allah’a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!’”⁴²²

Yukarıdaki ayette يَا أُولِي الْأَلْبَاب ifadesiyle akıl sahipleri muhatap tutulmuştur. Maksat ise; akıl sahiplerine tembihte bulunup, verilmiş olan, hak ile bâtılı ayırt etme kabiliyetini kullanmaları hususunda onları uyarmaktır.⁴²³

⁴¹⁹ Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me'ânî* (Pakistan: Mektebetü'l-Beşerî, 2010), I/438.

⁴²⁰ el-Mâide 5/20.

⁴²¹ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsîri*, II/406.

⁴²² el-Mâide 5/100.

⁴²³ Behiye Ayhan, *Maide Suresinde Haber ve İnşa Cümleleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 108.

3.3.3. İhtisâs / Özelleme (الاختصاص)

Spesifik özellik taşıyan ihtisâs kelimesi, bir şeyi başka bir şeyle sınırlamaktır. Münâdânın niteliklerini belirli harflerle ya da eklemelerle özelleştirir. İhtisâsta mütekellim ve muhatap zamirlerinden sonra nidâ edatıyla birlikte bir isim ekleme yapılır.⁴²⁴ Arap dilinde ihtisâs, terminoloji açısından dilsel mânâyâ yakındır. Çünkü konuşan kişi, hükmü kendi belirttiği şartlara göre sınırlandırır.⁴²⁵ Cümle içerisinde vurgu, yükleme yakın olanıdır. Örneğin; “هَلْ يَجِيءُ عَلِيٌّ؟” cümlesinde gelmek fiili vurgulanmışken “هَلْ عَلِيٌّ يَجِيءُ؟” cümlesinde ise Ali’nin gelişi vurgulanmaktadır. Mef’ûlün bihin fiilden önce gelişi çoğu zaman konuşmacının bilgi sahibi olduğuna ve münâdâdan neyi istediğine delalettir.⁴²⁶

Kur’ân- Kerîm’de ihtisâs, dört bölüme ayrılabilir.⁴²⁷ Bunlardan ilki mef’ûlû belirtmektir: اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (Rabb’imiz! Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.)⁴²⁸ İkincisi zamirdeki fiili belirtmektir: وَلَوْطَأُ اتَّيْنَاكَ حُكْمًا وَعِلْمًا (Lût’a da hikmet ve ilim verdik; onu çirkin şeyler yapan kasaba halkından kurtardık. Gerçekten onlar, yoldan çıkmış, kötü bir topluluktu.)⁴²⁹ Üçüncüsü ف ile geldiğinde fiili belirtmektir: وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ (Sadece Rabb’inin büyüklüğünü dile getir.)⁴³⁰ Dördüncüsü ise zamirin fiili ile birlikte kullanmaktır: وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ (Asıl Bana itaatsizlikten sakının.)⁴³¹

﴿فَهَلْ أَنتُمْ شَاكِرُونَ﴾

“Artık şükredecek misiniz?”⁴³² ayeti, duruma örnek olarak verilebilir.

İhtisâs, durumu açıklamak için zamirden sonra bir isimle zikredilir. Bu durum, vuku bulan olayı açıklayıcı niteliktedir. “Ben misafire ikram ederim.” cümlesinde övünme

⁴²⁴ Teftâzânî, *Muhtaşarü’l-me’ânî*, 438.

⁴²⁵ Teftâzânî, *Muhtaşarü’l-me’ânî*, 438.

⁴²⁶ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’* (Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyye, 1999), 79-80.

⁴²⁷ <http://www.m-a-arabia.com/vb/showthread.php?t=18886> (Erişim: 26 Eylül 2023).

⁴²⁸ el-Fâtiha 1/5.

⁴²⁹ el-Enbiyâ 21/74.

⁴³⁰ el-Müddesir 74/3.

⁴³¹ el-Bakara 2/40.

⁴³² el-Enbiyâ 21/80.

hissedilirken; “Ey insan, ben fakirim.” cümlesinde tevazu görülebilir.⁴³³ Aşağıdaki ayette de buna benzer bir durum söz konusudur:

﴿وَأَمْتَنُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمَجْرُمُونَ﴾

“Ve ‘Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!’ (denir).”⁴³⁴

Ayette nidâ ifadesi günahkârlara gelmiş ve onların ahiretteki durumu vurgulanmıştır. “Ayrılın” ifadesi “mü’minlerden ayrılın” manasına gelmektedir.⁴³⁵ Öyle görülüyor ki öncelikle mü’minler ve kâfirler arasında, daha sonra da mü’minlerin kendi aralarında bir ayrım olacaktır.⁴³⁶ Buna benzer bir başka ayet, şu şekildedir: وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُؤْمِنُ وَيَفْقَهُونَ (Yine kıyamet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden ayrılacaklar.)⁴³⁷ Aşağıdaki ayete bakıldığında da “eyyuhâ” (أَيُّهَا) ifadesinin hassaten geldiği anlaşılmaktadır:

﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾

“Ey örtüsüne bürünen!”⁴³⁸

Müddesir kelimesinin asıl anlamı “Ey istirahat eden, kalk.”⁴³⁹ ya da “Uyumak için elbisesini örten kişi”⁴⁴⁰ olmalıdır. İstihdam edilen nidâ edatı “uyuyan” zarfının belirteci olarak gelmiştir. Sure ayrıca nidâ ile Hz. Peygamber’e (s.a.v.) davetin yüklerini ve tebliğ misyonunu gayretle yerine getirme, kâfirleri uyarma ve Allah (c.c.) aralarında hüküm verinceye kadar kâfirlere karşı sabretme görevleri yüklemektedir.⁴⁴¹ Birtakım çalışmalara göre ise nidâ harfleri hazf olmuş münâdâdır ve dolayısıyla أَيُّهَا - أَيَّتَها ile başlayan ayetlerde ihtisâs yoktur.⁴⁴²

⁴³³ el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 90.

⁴³⁴ el-Yâsin 36/59.

⁴³⁵ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsîri*, V/654.

⁴³⁶ Fâzıl Sâlih es-Samerrâi, *‘Alâ Tarîki’t-Tefsîri’l-Beyânî* (Beyrut: Yûsuf Beyzûn, 2017), II/285.

⁴³⁷ er-Rûm 30/14.

⁴³⁸ el-Müddesir 74/1.

⁴³⁹ Ebû Suûd, *Tefsîru’s-Suûd*, (Beyrut: Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1578), IX/54.

⁴⁴⁰ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, III/200.

⁴⁴¹ Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefsîr*, III/471.

⁴⁴² M. Edip Çağmar, “أَيُّهَا ve أَيَّتَها Edatlarıyla Yapılan İhtisâs Örnekleri Hakkında Farklı Bir Değerlendirme”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1 (Nisan 2019), 66.

3.3.4. Zecr (الزَّجْرُ)

Zecr, azarlama ve kınamaya yakın bir kelimedir. Ancak zecrde kişi, başkasını azarladığı gibi kendisini de kınayabilir.⁴⁴³ Zecr, kelime olarak Sâffât suresinde زَجْرًا şeklinde geçmektedir.⁴⁴⁴ İbn Manzur'a göre كَلَّ kelimesinin de anlamı zecrdir.⁴⁴⁵

Zecr içeren ayetlerden birine bakalım:

﴿يَتَأْتِيهَا الْإِنْسُنُ مَا عَرَكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ۝ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّلَكَ فَعَدَلَكَ ۝ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾

*“Ey insanoğlu! Seni yaratıp sonra şekil veren, düzenleyen, mütenasip kılan, istediği şekilde seni terkip eden, çok cömert olan Rabb'ine karşı seni aldatan nedir? Hayır, hayır; doğrusu, siz dini yalanlıyorsunuz.”*⁴⁴⁶

Zühd ve takvası ile meşhur Fudayl bin İyâz (ö. 187/803), kıyamet günü huzura çıkarıldığı zaman şayet Cenâb-ı Hak “*Seni yanıltıp, aldatan nedir?*” şeklinde soru yöneltirse; “*Allah'ım (c.c.), perdelerin ile bizim kusurlarımızı tam ört.*” şeklinde cevap veririm, diye söylemiştir.⁴⁴⁷

Ayette nidâ taleb-i inşâ isnattır. Nidâ harfi olan “ya”, münâdâ ise “eyyuha”dır. İstifhâm üslûbuyla oluşan ayetteki nidânın cevabı ise şudur: مَا عَرَكَ. Ancak buradaki istifhâm, soru maksadı taşımayıp, zecr sanatı, azarlama ve taaccüp sanatlarını içerir. Ayette geçen “Rab” kelimesinde ise “söyleyenin kimliğinden çıkarak, kendini bir başkasının yerine koyması, âdeta kendine hitap edişi”⁴⁴⁸ anlamına gelen tecrit sanatı kullanılmıştır. Bu surede Allah (c.c.), ceza ve diriliş gününü hatırlatarak, dehşeti düşünmekten alıkoyan meseleleri düşünmeye sevk etmek istemektedir. Ayrıca İbn Âşûr'a göre buradaki nidâ, ayeti bilerek ya da bilmeyerek duyan herkese yöneltilmektedir. Duyan herkesi uyarmak maksadıyla kullanılmış olan bu nidâda bir

⁴⁴³ Şeyh Emîn, *el-Belâgatü 'l-'Arabiyye fî şevbihi 'l-cedîd: 'İlmü 'l-meânî*, 108.

⁴⁴⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü 'l-muḥîṭ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 696.

⁴⁴⁵ Halil İbrahim Tanç, “Kur'an'da كَلَّ Edatı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/42 (Aralık 2014), 32.

⁴⁴⁶ el-İnfîtâr 82/6-8.

⁴⁴⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi 'li-aḥkâmi 'l-Kur'an*, thk. Abdullah Abdul Muhsin et Turki (Beyrut: er-Risâle, 2006), XXII/122.

⁴⁴⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü 'l-muḥîṭ*, 255.

cevap beklenmemektedir. Müfessirler bunun delili olarak konuşmanın bağlamı ve onu takip eden beyanı ileri sürmektedirler.⁴⁴⁹

Ayette bulunan nidânın bir diğer manası ise Yüce Allah'ın (c.c.) lütfunun bolluğuna rağmen insanoğlunun bu nimetin farkında olmaması, Rabb'inin katındaki değerini bilmemesi ve bu nimetlere şükretmemesidir.⁴⁵⁰ Zecr ifadesi ayrıca Abese suresinde yer alır.

﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى ۖ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى ۚ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى﴾

*“Yüzünü ekşitip başını çevirdi. Görme engelli o kişi geldi diye. Ama (Ey Peygamber!) Sen nereden bileceksin, belki o, kendini arındıracaktı.”*⁴⁵¹

Ayetin sebep-i nüzulünün bilinmesi, ifadedeki sanatın derinliğini anlamakta katkı sağlayacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.), kâfirlerin liderlerinin İslâm'a girmesiyle onların izinden giden halkın da kolaylıkla İslâm'ı seçeceği düşüncesiyle tebliğde bulunuyordu. Bu esnada yanına gelen görme engelli sahabe Abdullah ibn Mektûm (ö. 15/636) kendisine soru sorduğunda Rasûlullah, bu durumdan hoşnut olmayarak yüz çevirdi. Bunun üzerine Allah (c.c.), rasûlüne ikazda bulundu. Ayetten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), Ümmü Mektûm'u (r.a.) halkın namazından sorumlu halife tayin etmiştir.⁴⁵² Bir başka rivayette ise İbn Abbâs, *“Hz. Peygamber (s.a.v.), O'nun yaklaştığını gördüğünde oturuncaya kadar elbisesini yayardı.”* buyurmuştur.⁴⁵³

Anlamda mübâlağa olması maksadıyla şeddeli hâliyle “abbese” denilmiştir.⁴⁵⁴ Ayetin ilk cümlesi taleb-i inşâ olmasına rağmen, sorudaki maksat azarlamadır ve mecazı mürsel yapılmıştır. Râzi'ye göre ashabına güzel ahlakı öğretmek üzere gönderilmiş bir peygamberin, Allah (c.c.) tarafından azarlanacak bir davranışta bulunması ancak Cenâb-ı Hakk'ın terbiye etmesi için izin vermesi dâhilinde mümkün olabilir. Allah'ın (c.c.) yapılan fiilden dolayı kendisine azap etmesi, ancak o fiilin günah olduğuna delalet eder.⁴⁵⁵

⁴⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXXI/169-174.

⁴⁵⁰ es-Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr*, 527.

⁴⁵¹ el-'Abese 80/1-3.

⁴⁵² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III/235.

⁴⁵³ Mâverdî, *e-Nüket ve'l-n 'uyûn*, VI/204.

⁴⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf Tefsîri*, VI/1155.

⁴⁵⁵ Muhammed Fahrüddîn er-Râzi, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1981), XXXI/56.

3.3.5. Taaccüp (التَّعَجُّبُ)

Taaccüp, ما ekinden sonra gelen, أَفْعَلْ ya da أَفْعُلْ kalıplarıyla kullanılan, şaşkınlık ifade eden bir zarftır. Bazen soru şeklinde de gelmektedir. Ancak buradaki soru, bilinmeyen bir şeye yöneltmekten çok, durum karşısında sorgulayıcı bir tavır takınmaktadır.⁴⁵⁶ السَّمَاءَ أَحْسَنَ مَا (Gökyüzü ne kadar da güzel.) cümlesi bu cihettendir. Taaccüp ifadesindeki ما eki bazen kaldırılabilir. Bu durumun Kur’ân’da da örnekleri mevcuttur.

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابِ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾

“Onlar, doğru yol karşılığında sapkınlığı, mağfiret karşılığında azabı satın almış kimselerdir. Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!”⁴⁵⁷

﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

“Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki! Ne var ki o zalimler bugün tam bir sapkınlık içindedirler.”⁴⁵⁸

Ayetlerde geçen أَصْبَرَ kelimesi üstteki ayette مَا ile kullanılırken, diğerinde bu edat eklenmemiştir. Kur’ân’da yalnızca üç sefer temenni ifadesi yer almaktadır. Bunlardan sonuncusu da şöyledir:

﴿قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَيْسُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا﴾

“De ki: ‘Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O’na aittir. O öyle bir duyar, öyle bir görür ki! Onların Allah’tan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümrânlığına kimseyi ortak etmez.’”⁴⁵⁹

Ayetlerde, şaşkınlığa uğrayanın nidâ eden olduğu görülse de Yüce Allah’ın (c.c.) taaccüp etmesi imkânsızdır. Buradaki kasıt, inkârcıların dünyada kör ve sağır gibi yaşamalarının şaşılacak bir iş olmasıdır. Kur’ân’da üç farklı yerde bulunduğu dile

⁴⁵⁶ el-Useymin, *Elfiye İbn Mâlik*, 165, 166.

⁴⁵⁷ el-Bakara 2/175.

⁴⁵⁸ el-Meryem 19/38.

⁴⁵⁹ el-Kehf 18/26.

getirilse de⁴⁶⁰ Meydânî, aşağıdaki ayette de taaccüp olduğunu ifade eder. Ona göre, burada bulunan nidânın amacı taaccüptür. Ve taaccüpte ses yükseltilerek pişmanlık, heyecan ya da şaşkınlık ifadeleri dile getirilir.⁴⁶¹

﴿قَالَتْ يَوَيْلَئِي أَلَدٌ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ﴾

“‘Aman yâ Rabb’i! Ben mi doğuracağım: Ben yaşlı bir kadın, şu da ihtiyar kocam! Doğrusu şaşılacak bir şey!’ dedi.”⁴⁶²

Kısır olan Hz. Sare’ye (a.s.) İshak’ın (a.s.) müjdesi verilmiş, bu müjde karşısında Hz. Sare (a.s.) hayrete düşerek nidâda bulunmuştur. Zemahşerî’ye göre de taaccübün manası, dinleyenlere durumun vahametini anlatmaktır. Çünkü, ancak beklenmedik durumlardan dolayı taaccüp edilir.⁴⁶³

3.3.6. Temenni (التمني)

Daha çok taleb-i inşâ olan temenni, temel edatı لَيْت ile kullanılan, olma ihtimali düşük veya uzak olan durumlar içindir. Yani dileyen kişinin dileğinin olması şart değildir.⁴⁶⁴ Onu diler ancak içten içe de imkânsız görür. Temenni cümlesi dile getirilirken هَلْ - لَوْ - لَعَلَّ - هَلَّا - أَلَّا edatları da kullanılabilir.⁴⁶⁵ Kur’ân’da on dört yerde farklı edatlarla kullanılır. Bu edatlar, istenilen şeyin imkânsız oluşu veya mümkün olması ile ilişkilendirilir.⁴⁶⁶ Nidâ ile kullanımları da ziyadesiyle mevcuttur.

﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَلَيْتُنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾

“Onların ateşin karşısında durdurulup da ‘Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb’imizin ayetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak.’ dediklerini bir görsen!”⁴⁶⁷

İnkârcılar, daha önce inkâr ettiklerine, ateşle karşılaştıklarında pişman olur ve “ah, keşke” şeklinde nidâda bulunurlar. Bu nidâ, münâdânın kendisine çok uzak olduğuna

⁴⁶⁰ Muzaffer Özli, “Kur’an’da Fiili Taaccüp”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25/2 (Temmuz 2020), 158.

⁴⁶¹ Meydânî, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1996), I/249.

⁴⁶² el-Hûd 11/72.

⁴⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf Tefsîri*, VI/696.

⁴⁶⁴ Behâeddîn es-Subkî, *‘Arûsü'l-efrâh*, I/420.

⁴⁶⁵ Şeyh Emin, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye fî sevhîhi'l-cedîd: ‘İlmü'l-meânî* (Beyrût: Dâru'l-‘ilmi'l-Melâyîn, 1999), I/78.

⁴⁶⁶ Mehmet Kılıçarslan, “Kur’ân-ı Kerîm’deki Temenni İfadeleri”, 18.

⁴⁶⁷ el-En’âm 6/27.

işaret eder. Ayette, لَيْتَ ifadesinin de olduğu taleb-i inşâ söz konusudur. Nidâda arzu ettikleri şey kendilerine uzaktır. İlaveten fiilde muzari yerine mazi fiil tercih edilmiştir. Bu da kesinlik ifadesinin varlığını göstermek içindir. Zira Allah (c.c.) sözünden dönmez.

Ayetin devamında geçen رَبَّنَا ifadesi, dünyada yalanladıkları Rablerine karşı mahcubiyetin ve mağfiret dilemenin bir tezahürüdür.

﴿وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَلَيْتَنِي لَمْ أُوتِ كِتَابِيَةَ ۖ وَلَمْ أَذِرْ مَا حَسَابِيَةَ﴾

*“Kitabı sol tarafından verilene gelince o, ‘Keşke,’ der, ‘Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!’”*⁴⁶⁸

İnananlar sorgu zamanı geldiğinde, yaptıkları hataların görülmesinden duydukları utanç ve pişmanlık ile toprak olmayı dileyceklerdir. Buradaki maksat, bu utanç ile sorgulanmadan direkt ateşe atılmayı dilemeleridir. Ancak hissettikleri, ateşe atılmaktan daha ağır, manevi bir azaptır.⁴⁶⁹

Ayete bakıldığında, şiddetli bir mahcubiyet ve ifşa olunmuşluk anlaşılır. Sonra da kişi, kendisine amel defteri verilmesini diler ve bundan da derin bir pişmanlık duyar. Yaşadığı şey ölümden daha beter bir durumdur.⁴⁷⁰ Dolayısıyla ayette, imkânsız temenniler anlaşılmaktadır. Allah’ın (c.c.) bu ayetteki nidâ edatı gayri taleb-i inşâdır ve münâdâ mahzuftur.

Yukarıdaki ayetlerde temenninin, elde edilmesi neredeyse imkânsız olduğunu ifade eden örneklerini görüyoruz. Ancak soru eki olan hel (هَلْ) ile kullanımında durum farklılaşabilir. Örneğin; هَلْ شَفِيعٌ لِي (Ah! Keşke biri bana şefaate etsin!) denildiğinde, istekte bulunulan şeyin mümkün oluşu anlaşılır.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ el-Hâkka 69/25, 26.

⁴⁶⁹ Râzî, *Miftâhu ’l-ğayb*, XXX/1113.

⁴⁷⁰ es-Sâbûnî, *Şafvetü ’t-tefâsîr*, IVII/437.

⁴⁷¹ Elif Yavuz, *Belagat ilminde haber ve inşâ (Bakara suresi örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50.

SONUÇ

Dil, kültürün en önemli iletişim araçlarından ve bu ifadeler dildeki kullanımları ile isteneni muhataba kolaylıkla iletir. Asırlardır süregelen bu sistem, iletişimi sağlamanın yanında doğru anlaşılmasını da hedefler. İletişim ancak doğru anlaşılma ile mümkündür. Bu bağlamda sözü, kaidelerine uyarak kullanmak gerekir. Bu çalışmada, Arap dilinde yer alan nidâ edatlarının Arap dili ve Kur’ân’da kullanımları ile belâgi yönleri incelenmiştir.

Nidâ, Arap belâgatının çeşitli konuları içerisinde yer alır ve ifadedeki mânâ derinliğini anlatma ve aksettirme biçimi olarak kabul görür. Muhatabın şartlarına ve anlama kabiliyetine uygun şekilde düşünceyi ifade etmedeki işlevi, birçok âlimin çalışmalarında konu edinmelerine sebep olmuştur. Kur’ân ayetleri, bağlama göre uyarıda bulunma, muhatabın dikkatini çekme, sorgulama gibi özellikleriyle ön plandadır.

Nidâ konusunda farklı görüşlerin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Arap dilinde nidâ için *يَا - أَهْ - هَيْ - أَيَا* harfleri kullanılır. Tek başlarına herhangi bir anlam ifade etmeyen bu harfler, kendinden sonra gelen münâdâ ile anlam kazanır. Ancak Kur’ân’da yalnızca “يَا” nidâ edatı yer alır. Nidâ edatları hakkında nahiv âlimlerinin, bu harflerin kullanım alanları ve tespitlerine dair görüşlerine mümkün olduğunca değinilmiştir. Âlimlerin bir kısmına göre fikir ayrılıkları olsa da hepsi, “ey” (يَا) ifadesinden Kur’ân’da bahsedildiği hususunda hemfikirdirler. Bu edat çoğunlukla “أَيُّهَا” şeklinde kullanılır. Ancak Zemahşerî’ye göre nidâ edatları yedi adettir. İbn Mâlik, İbn Hişâm ve Zemahşerî’ye göre “يَا” nidâ edatı uzaktakiler için kullanılır. İbnu’l Hâcib *el-Kâfiye* adlı eserinde, her ikisi için de kullanılacağını söylese de, İbn Habbâz’a göre sadece yakın için istihdam edilir. “Ey inananlar” (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) hitabından sonra pozitif, “Ey insanlar” (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) hitabından sonra ise çoğunlukla tehdit ve uyarma için muhatabın dikkatini çekmek amaçlanmaktadır.

Kur’ân, nidâ üslûbuyla çeşitli bileşimler içerir. Bakara suresinde çoğunlukla “tevhid” üzerinde durulurken, birçok ayette de müjdeleyici içeriğe sahip olduğu görülmüştür. Nidâ edatları Allah (c.c.) lafzı, nekre-i maksûde, nekre-i gayrimaksûde, istiğâse, taaccüp, nudbe ve münâdânın muhatap zamiri almadığı durumlarda hazfedilmez. Bu noktada nudbe, yas tutmak; istiğâse, yardım ılgılığı; terhîm ise son harfin düşürülerek kelimenin yumuşatılması manalarına gelmektedir.

Nidâ ve münâdâ ikilisi belâgatta da birbirini tamamlamaktadır. Bu sebeple belâgatta nidânın önemi büyüktür. Kur’ân aynı zamanda belâgi muhteviyâta sahip olduğundan, nidâların maksatlarıyla bir bağlam oluşturmaya çalışılmış ve diğer edebî sanatlarla birleştiğinde meydana gelen bağlamı tespit ederken, bu noktada da tefsirlerden yardım alınmıştır. Kur’ân’ın emir, yasak ve müjdelerine muhatap tutulan başta Arap toplumu ve tüm insanlık için öncelikle inanç sisteminin düzeltilmesi hedeflenmiş, daha sonra da “Ey inananlar” (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) şeklinde nidalar gelmiştir. Bu bağlamda, temenni nedeniyle, menetmek amacıyla; yol göstermek, iltifat ve düşünmeye sevk etmek maksadıyla yapılan nidâların bulunduğu neticesine ulaşılmıştır. “Ey” (يَا) ifadesi yerine diğer nidâlardan herhangi birinin gelmesi durumunda münâdânın konumu değişmekte, ifade edilmek istenen duygu durumu farklılaşmaktadır. Örneğin يَا عَلِي (Ey Ali!) denildiğinde sıradan bir sesleniş hissedilirken, وَآ عَلِي (Vah Ali!) denildiğinde herhangi bir şeye duyulan acı ifade edilmektedir.

Nidâ üslûbu, müşriklerden bahseden ayetlerde tembih ve tahkir sebebiyle, inananlardan bahseden ayetlerde ise çoğunlukla teşvik maksadıyla istihdam edilmektedir. Ayrıca nidâ edatı, peygamberler ve mü’minler tarafından Allah’a (c.c.) ilticâ etme maksadıyla kullanılmış ve bu kullanımlarda ekseriyetle nidâ edatı hafifletilmiştir. Peygamberlerin de kavimlerine davette bulunduğu nidâlar, tevhid öğretisinin ruhlara yerleşmesini amaçlamaktadır. Bu nidâlar, zulüm ve ceza arayışından ziyade kavmine duyduğu merhamet ve acımayı içerir. Örneğin Hz. Mûsâ (a.s.), Firavun’un tüm ilahlık iddialarına ve zorbalıklarına rağmen, ona leyl-i lisan ve metanet ile hitapta bulunmuştur.

Nidâ, hakiki mânâsının dışında mecazen de kullanılmış; hasret çekmek ve inlemek, teşvik etmek (iğrâ), tezekkür, ihtisâs (özelleme), menetmek, yardım talep etmek, taaccüp, temenni, kışkırtmak bu amaçların başında gelmiştir. Mecazi kullanımın bazılarında münâdâdan cevap beklenirken bazılarında da karşılık vermesi beklenmez.

Buna ek olarak Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan nidâ edatlarının sayısının, sahibinin ve hangi maksatla geldiğinin tespiti için daha önce yapılmış tezler sentezlenmiş, nidâ ve münâdânın kolaylıkla kavranmasına katkıda bulunmak arzu edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâs, H. (1974). *en-Nahvü’l-vâfi*. Kâhire: Dâru’l-me’ârif.
- Abdulhamîd, M. M. (2007). *et-Tuhfetü’s-seniyye bi Şerhu’l-Mukaddimetü’l-Ecrûmiyye*. Katar: İdâratu’s-Şuûnu’l-‘İslâmiyye.
- Abdullah R. Layth A. (2023). Kur’an-ı Kerim’de Peygamberlerin Kavimlerine Çağrılar. Yüksek Lisans Tezi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çankırı.
- el-Arabî, Mecmuâ el-Lugati (2004). *el-Mu’cem el-Vasît*. Kahire: Mektebetu’s-Şurûk ed-Devliyye.
- el-Arifi, Saif bin Abdul Rahman bin Nasser. (1998). Ebû’l-Hasan Ali bin İsa el-Rûmanî Şerh Kitâb Sîbeveyh. Doktora Tezi. *İmâm Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi*, Riyâd.
- Ataman, M. (2016). Fâtihâ Suresinin Arap Dili Açısından Tahlili. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi*, Bursa.
- Ayhan, B. (2022). Maide Suresinde Haber ve İnşa Cümleleri. Yüksek Lisans Tezi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- el-Berkûkî, A. (1980). *Şerhu Dîvânî’l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-‘Arabî.
- el-Beyzavî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. (1389). Tefsirü’l-Beydavi. Beyrut: Dâru’l-İhyâi’-Turâsi’l-Arabî.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*.
- Bolelli, N. (2011). *Belâgat*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Bulak, Ş. (2011). -sa Ekinin İşlevleri, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*. 25/38, 33.
- el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. (1998). *el-Beyân ve’t-tebeyyün*. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî.
- el-Câmî, Nureddin Abdurrahman. (1968). *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye (Molla Cami)*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. (2007). *eş-Şihâh*. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye.
- el-Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. (1995). *Delâ’ilü’l-i‘câz*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-‘Arabî.

- el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. (1982). *Kitâbu'l-Muktaşid fî Şerhu'l-Îzâh I-II*. Irak: Dâru'r-Reşîd.
- el-Cüveynî, M.S. (1985). *el-Belâga'l-'Arabiyye*. İskenderiye: el-Ma'ârif.
- Çağmar, M. E. (2019). أَيْتَهَا ve أَيْتَهَا Edatlarıyla Yapılan İhtisâs Örnekleri Hakkında Farklı Bir Değerlendirme. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 1, 66.
- Dağ, M. (2008). Dil ve Belâgat Açısından Kur'ân Ayetlerinde Nidâ. *Ekev Akademi Dergisi*, 12 (34), 123.
- Dehmân, A. M.-M. (2020). *Esâlîbu'n-Nidâ fî'l Kur'ân-ı Kerîm*. Mısır: Dâru'l-Ollaa.
- ed-Dımeşkî, Muhammed bin Yûsuf es-Sâlihî. (1993). *Sebîli'l Hüddâve'r-Rişâd fî Sîrati Hayre'l İbâdi*. Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Efendi, E. (1578). *İrşâdü'l-'âklı's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi'-Turâsi'l-Arabî.
- Emîn, Bekrî Şeyh, (1999). *el-Belâgatü'l-'Arabiyye fî şevbihi'l-cedîd: 'İlmü'l-meânî*. Beyrût: Dâru'l-'ilmi'l-Melâyîn.
- Emîn, Reşîdüddin Muhammed bin Mahmûd Vatvât tercüme İbrâhîm Emîn. (1945). *Hadâ'ıku's-sihr*. Kahire: Matbaa li Cenneti't-Te'lîf ve't-Tercüme ve'n-Neşr.
- el-Enbârî, Ebu el-Barakat. (2002). *el-İnşâf fî mesâ'ili'l-hilâf*. Kahire: Mektebu'l-Hâncî.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. (1998). *İrtişâfü'd-đarab min lisâni'l-'Arab. et-Tezyîl ve't-tekmîl*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. (1999). *el-Bahrü'l-Muhît fî't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Erden, A. (2002). *Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri*. İstanbul: Genda Kültür Yayınevi.
- Ertuğrul, O. (2015). Belâgatta Meânî İlmi. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5, 168.
- el-Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsa Ebu'l-Hasan Nureddin en-Nahvi. (1955). *Şerhu'l Eşmunî lî Elfîyetî İbn Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabiyye.
- el-Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. (1955). *Me'âni'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubu'l-Mısriyye.
- Feyûmî, A. (1368). *el-Mişbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-şerhi'l-kebîr*. Beyrut: Mektebetu'l-İlmiyye.

- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub (1994). *el-Kāmûsü'l-muḥîṭ*. Beyrut: Mu'esseset-ur-Risâle.
- Gültekin, A. (2019). Arap Şiirinde Zorunluluktan Kaynaklanan Hazif Olgusu. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi (TİAD)*. 3/1, 25.
- Gündüzöz, S. (2013). İslam Düşüncesinde Hakikat ve Mecaz Tartışmaları. *İslâmî İlimler Dergisi*. 8 (1), 32.
- el-Habâs, M. (2016-2017). en-Nidâ fi'l Kur'ân-ı Kerîm. Yüksek Lisans Tezi. *İbn Yusuf in Hudda, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Cezayir*.
- el-Hâşimî, Hüseyinî el-Kuraşî el-Beşrî b. Ahmed ed-Demenhûrî. (1999). *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye.
- el-Haşşâb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed. (1972). *el-Mürtecel fi Şerhi'l Cümel*. Şam: Emîn Mektebe Mecmutu'l-Lugati'l Arabiyye.
- eI-Hamevî, Ebubekir Ali b. Abdullah. (1987). *Hizânetü'l-edeb*. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hilâl.
- el-Hayâtî, T.D. (1971). *en-Nidâ fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*. Beyrût: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye.
- el Hicâzî, Mahmud Muhammed. (1992). *et-Tefsîrû'l-vâdîh*. Beyrut: Dâru'l-Ceylu'l-Cedîd.
- Irmak, M. (2011). Arap belâgatında haber-inşâ meselesi. Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- İbn Arabî, Muhyiddîn. (2008). *Tefsir-i Kebir Te'vilat II*. İstanbul: Kitsan Yayınları.
- İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir. (1984). *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyyeli'n-Neşr.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsîlî. (2008). *el-Ḥaşâ'îş*. Mısır: Dâru'l-Hadîs.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. (1991). *Muḡni'l-lebîb*. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye.
- İbn Hacîb. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr. (1923). *el-Kâfiye ve 'ş-Şâfiye fi İlmi'n-Naḥvî*. Kahire: el-Edeb.
- el-Huveyrînî, Nâsır bin Abdullah. (2008). *Mefâtîhu'l İ'râb*. Riyâd: Dâru's-Samîi.
- İbn Kemal Pâşâ, Ş.S. (2002). *Esrârü'n-Naḥvi li İbn Kemal Paşa*. Şam: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. (1991). *Hadislerle Kur'an'ı Kerîm Tefsîri*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- İbn Manzûr, E.F. (1997). *Lisânu'l- 'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Serrâc. Muhammed bin Sehl en-Nahvi el-Bağdadi. (2006). *el-Uşûl fi'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddin Ya'îş b. Ali. (t.y.). *Şerhu'l-Mufaşşal*. Mısır: İdâretü't-Tıbbâ'a el-Münîriyye.
- İsfahâhî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. (2008). *el-Müfredât fi'ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Maârif.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. (2009). *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru's-Şâmiyye.
- el-İşbili, Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min ibn Ufûr. (1998). *Şerhu'l-Cümel li'z-Zeccâcî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerîya. (2004). *Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvattâi Mâlik*. Şam: Dâru'l-Kalem.
- Kaya, R. (2004). Kur'an'a Göre Doğru ve Yanlış Yol. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 13/2, 19.
- el-Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân. (1895). *Telhîşü'l-Miftâh*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- el-Kazvini, Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfî. (2004). *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l- 'Arabî.
- el-Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. (2003). *Tahkîku'l-fevâ'idü'l-ğiyâsiyye*. Medine: Mektebetu'l-Ulûmî ve'l-Hikem.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. (2000). *Leâ'ifu'l-işârât*. Mısır: Mısır Genel Kitap Organizasyonu.
- Kılıçarslan, M. (2016). Kur'an-ı Kerim'deki Temenni İfadeleri. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/2, 33, 34.
- Kızıklı, Z. (2007). Edebî Bir Sanat Olarak Arap Belâgatinde Teşbih. *Dini Araştırmalar*. 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 239.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. (1997). *el-Câmi 'li-aḥkâmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Buruc Yayınları.
- Leylâ, K. (2009). *Terkîbu'l Nudbe fi'd-Dersu'n-Nahvî'l- 'Arabî*. *Mecelletu'l-Muhbiri'l-Cezâirî*. 5, 2.
- Mahmûd, M. (1938). *Şerh Dîvân Mütnebî*. Kahire: el-İstikâme.
- el-Makdisi, Ebû Muhammed Âsım (2013). *Allah'a Karşı Hüsn-ü Zan Beslemek*. İstanbul: Şehadet Yayınları.

- Maral, C. (2019). Taberî Tefsirinde Belağî Üsluplar (İstifhâm, Nidâ, Takdîm, Tahir, İtnâb ve İcâz). *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6/11, 2.
- Matlûb, A. (2006). *Mu‘cemü’l-muştalahâtî’l-belâgiyye ve tetavvürühâ*. Beyrut: Dâru’l-‘Arabî’l-Mevsûât.
- el-Mâverdî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. (1058). *Tefsîrû’l-Ḳur’ân* (en-Nüket ve’l-‘uyûn). Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-‘İlmiyye.
- el-Mazharî, Muhammed Senâullah Pânîpetî (1991). *Tefsîrû’l-Mazhari*. Pakistan: Mektebetu’r-Ruşdiyye.
- el-Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke. (1996). *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*. Beyrut: Dâru’l-Kalem.
- Muhammed, H.S. (2011). Nasb ale’l İğrâ ve’t-Tahzîr fi’l Kur’ân-ı Kerîm. *Tikrit Üniversitesi Dergisi*. 18/5, 2.
- el-Müberred, Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezid. (1994). *el-Muktadeb*. Kahire: y.y.
- Ömer, A. M. (1998). *Essese İlmu’l-luğatî*. Kahire: ‘Alimu’l-Kutub.
- Özdemir, S. (2004). Bir Belâgat Terimi Olan İcâz. *Ekev Akademi Dergisi*. 8/19, 318.
- Özdemir, A. (2006). Kadim Biz Söz Sanatı: İltifat ve Kur’an’da İltifat Örnekleri. *İslâmi İlimler Dergisi*. 1/2, 152.
- Özdoğan, A. (2015). Arap Dininde Münâdâ ve İşlevleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13 (26), 8.
- Özli, M. (2020). Kur’an’da Fiili Taaccüp. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25/2, 158.
- Özön, M. N. (1954). *Üslûp*. İstanbul: Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü.
- er-Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekerıyyâ. (1863). *Nihâyetü’l-icâz fî dirâyeti’l-i‘câz*. Beyrut: Dâru’s-Sader.
- er-Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekerıyyâ. (ts.). *Mefâtîhu’l-gayb*. Tahran: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye.
- er-Ruveyfî, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn b. Manzûr Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahme’denduyd el-Ensârî. (2010). *Lisânu’l-‘Arab*. Kahire: Dâru’l-Meârif.
- es-Sâbûnî, M. A. (1981). *Şafvetü’t-tefâsîr*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Sağlam, E. (2016). Kur’an’da Müminlere Yönelik Hitapların Arap Dili Açısından Tahlili. Yüksek Lisans Tezi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzincan.
- Sâlih, Muhammed b. (1929). *Şerhu’l Elfiyyeti ibn Mâlik*. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd.
- es-Sâlihî, Muhammed bin Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. (1993). *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd fî sîreti hayri’l-‘ibâd*. Lübnan: Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye.

- Sâmi, Ş. (1899). *Kāmûs-ı Türkî*. İstanbul: Dersaadet İkdâm Matbaası.
- es-Samerrâî, F.S. (2017). *‘Alâ Tarîki’t-Tefsîri’l-Beyânî*. Beyrut: Yûsuf Beyzûn.
- es-Samerrâî, M.F. (2014). *Naḥvi’l ‘Arabî Ahkâm ve Meân*. Beyrut: Dâru’l-İbn Kesîr.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdûlmelik. (2004). *Fıkhü’l-luğa ve sırrü’l-‘Arabiyye*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya’kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî. (1984). *Miftâhu’l-‘ulûm*. Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye.
- Sert, A. (2019). “Ya Eyyühennas (Ey insanlar)” hitabı olan âyetlerin tahlili. Yüksek Lisans Tezi. *Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kastamonu.
- es-Subkî, Ebû Hâmid Bahâuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî. (2003). *‘Arûsü’l-efrâh*. Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyye.
- es-Suyûtî, Celalüddin Ebu’l-Fazl Abdurrahman b. Ebubekir Ahmed Şemsuddin. (1998). *Hem ‘u’l-hevâmi fi Şerhu Cem ‘u’l-cevâmi’*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.
- Sürücü, İ. (2016). Kur’an’da Bazı Ayetler Çerçevesinde İsti’are ve Kinaye, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 5/1, 226.
- Şahin, M.E. (2020). Molla Sadra Tefsirinde Lafzatullah. *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 13/25, 110.
- et-Tâberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî (923). *Câmi ‘u’l-beyân fi Te’vîli’l-‘Kur’ân*. Kahire: Mektebe ibn Teymiyye.
- et-Taftazânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsân. (2013). *el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâhi’l-‘ulûm*. Kahire: Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye.
- Tanç, H.İ. (2014). Kur’ân’da ٱ Edatı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 0/42, 32.
- et-Teftâzânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsân. (2013). *Muḥtaşarü’l-me’ânî*. Pakistan: Mektebetü’l-Beşerî.
- et-Tehânevî, Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. (1996). *Keşşâfû ıṣṭilâhâtî’l-fünûn ve’l-‘ulûm*. Beyrut: Mektebetü’l-Lübnan.
- el-Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân. (ts.) *Şerhu’l-Elfiye ibn Mâlik*. Beyrut: Mektebetü’r-Rüşd.
- Yakışık, M. (2013). Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ. Yüksek Lisans Tezi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Van.

- Yavuz, E. (2019). Belagat ilminde haber ve inşa (Bakara suresi örneği). Yüksek Lisans Tezi. *Sakarya Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı*, Sakarya.
- Yitik, A. İ. (2000). Hz. Meryem ve Efes Meryemana Evi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5, 57.
- ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. (1987). *Tâcü'l-'arûs*. Kuveyt: Hükûmetü'l-Kuveyt.
- Zerkânî, M. A. (1990). *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî.
- Zeyrekli, C. (2014). Arap Dilinde Nidâ Edatı ve Kur'an'ı Kerîm'deki Kullanımları. Yüksek Lisans Tezi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun.
- Türk Dil Kurumu, Üslup Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) (26 Ağustos 2021).

İnternet Sitesi Kaynakları:

- <https://shamela.ws/book/17712/686#p6> (28 Kasım 2022).
- 010 - Semerkandî Tefsiri - (Türkçe): 049 - Hucurât Sûresi / 005 (islamilmileri.com) (10 Aralık 2022).
- <https://www.aldiwan.net/poem100207.html> (5 Mayıs 2022).
- “el Hamevî, Hizânetü'l-Edeb ve Ğâyetü'l-Ereb”, (5 Mayıs 2022).
<http://toarab.ws/m/poems/poem/1311/28>
- <https://www.kuranseferberligi.com/Ayet/28/26> (24 Mayıs 2023).
- Gum el-leylî yâ hâzâ lealleke Turşidu İlâ Kem Tenâmu'l Leylu ve'l Umrû Yenfidû (12 Temmuz 2022) <http://almeshkat.net>
- <https://www.aldiwan.net/poem2003.html> (18 Temmuz 2022).
- TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) (23 Ağustos 2022).
- <https://al-maktaba.org/book/31874/9963> (25 Ağustos 2023).
- Ebû Abdullah Mustafa b. el Advî Şilbâye el Mısırî, Silsile et-Tefsîr li Mustafâ l Advî thk. Şerh et-Tahâviyye, 936 (15 Eylül 2023) <http://islamweb.net>

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı : Emine Begüm GAZİOĞLU

Yabancı Dil : İngilizce

Eğitim Durumu

Lisans :Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Mütercim-Tercümanlık (Arapça)

Yüksek Lisans :Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belâgatı (hâlen)

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl/Yıllar:

Prof. Dr. Necmettin Erbakan İmam hatip Ortaokulu / Şanlıurfa 2016-2020

Karaköprü Hatice Kübra Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi (Proje) / Şanlıurfa 2019-2020

Salıpazarı İmam Hatip Ortaokulu / Samsun 2020-2022

Atakum Anadolu İmam Hatip Lisesi (Proje) 2021-2022 Belediyeevleri İmam Hatip Ortaokulu / Samsun 2022 (hâlen)

Yayınları (SCI) : Arap Dilinde Nidâ Üslûbu ve Kur'an'ı Kerim'deki
Kullanımları (ID 0000-0001 8761-0108)